

**ARAP DİLİ BELÂGATI VE RETORİK AÇISINDAN
HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ**

Üsmetullah SAMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

2012

Her hakkı saklıdır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Üsmetullah SAMİ

ARAP DİLİ BELÂGATI VE RETORİK AÇISINDAN
HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Süleyman TULÜCÜ

ERZURUM – 2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

15 / 01 / 2012

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "ARAP DİLİ BELÂGATI VE RETORİK AÇISINDAN HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

20 / 02 / 2012

Ad Soyad /

Üsmetullah SAMİ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ'nün danışmanlığında, Üsmetullah SAMİ'nin tarafından hazırlanan bu çalışma 23/ 01/ 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 23 / 01 / 2012

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
HİTÂBET (RETORİK).....	1
I. HİTÂBETİN TANIMI	1
II. RETORİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	2
III. ARAPLARDA HİTÂBET	3
IV. HİTÂBETİN UNSURLARI	6
V. HİTÂBET TÜRLERİ.....	9
VI. HİTÂBETİN UYGULAMA ŞEKİLLERİ.....	11
VII. BELÂGAT.....	11
VIII. BELÂGAT TARİHİ	13
IX. RETORİK - BELÂGAT İLİŞKİSİ.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTÂBET BAKIMINDAN PEYGAMBERİMİZİN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

1.1. HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HİTÂBETİNİN KAYNAĞI.....	16
1.1.1. Kur'an-ı Kerim	16
1.1.2. Doğduğu ve Yetiştığı Ortam	18
1.2. KUR'AN'DA HİTÂBETE YÖN VEREN AYETLER.....	20
1.2.1. Hatip ile İlgili.....	20
1.2.2. Hutbe ile İlgili.....	21
1.2.3. Dinleyiciyle İlgili.....	22
1.3. HATİPLİK YÖNÜNDEN HZ. PEYGAMBERİN ÖZELLİKLERİ	22
1.3.1. Gaye ve İnanç	22
1.3.2. Doğruluk.....	24
1.3.3. Samimiyet ve Tutarlılık.....	25
1.3.4. Cesaret ve Açıklık	27
1.3.5. Merhamet ve Anlayış	29

1.3.6. Dile Hâkimiyet.....	31
1.3.7. Peygamberimizin Fiziksel Özellikleri.....	33
1.4. MUHATAP BAKIMINDAN PEYGAMBER EFENDİMİZİN	
ÖZELLİKLERİ	37
1.4.1. Muhatabı Tanımak	37
1.4.2. İyi Bir Dinleyici Olması.....	39
1.4.3. Muhatablarını Usandırmayacak Kadar Konuşurdu	41
1.4.4. İnsanlara İhtiyaçları ve Mizaçları Doğrultusunda Hitap Ederdi.....	41
1.5. PEYGAMBERİMİZİN GENEL SÖZ VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ	42
1.5.1. Peygamberimizin Sözlerinde Mantıkta Sağlamlık ve İkna Kabiliyeti	43
1.5.2. Peygamberimizin Sözlerinde İcaz, İtnâb ve Tekrir	45
1.5.3. Peygamberimizin Sözlerinde Teşbih ve Temsil.....	47
1.5.4. Peygamberimizin Sözlerinde Üslûb-u Hakim	50
1.5.5. Peygamberimizin Sözlerinde Mecaz, İstiare ve Kinaye.....	51
1.5.6. Peygamberimizin Sözlerinde Kıssa ve Mesel	52
1.5.7. Peygamberimizin Sözlerinde Tasvir.....	54
1.5.8. Peygamberimizin Sözlerinde İstifham ve Kasem.....	55
1.5.9. Peygamberimizin Sözlerinde Tıbak, Mukabele ve Seci'	58

İKİNCİ BÖLÜM

RETORİK VE BELAGAT AÇISINDAN PEYGAMBERİMİZİN HUTBELERİ .	60
2.1. HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ.....	60
2.1.1. VEDA HUTBESİ.....	60
2.1.2. VEDA HUTBESİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ.....	62
2.1.3. HUTBENİN ÖNEMİ.....	65
2.1.4. Hutbenin Retorik ve Belâgat Açısından Tahlili	66
2.2. PEYGAMBERİMİZİN HUNEYN SAVAŞI SONRASI ENSAR'A HİTABEN	
YAPTIĞI KONUŞMA	73
2.2.1. Hutbenin Türkçe Tercümesi.....	74
2.2.2. Hutbenin Retorik ve Belâgat Açısından Tahlili	75
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ	89

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP DİLİ BELÂGATI VE RETORİK AÇISINDAN
HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ

Üsmetullah SAMİ

Danışman: Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ

2012- Sayfa: 89 + VI

Jüri: Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Doç. Dr. Osman GÛRBÛZ

Belâgat ve Retorik, güzel ve etkili sözü konu alan ilmin birbirini tamamlayan iki kavramıdır. İnsanoğlu, ilk insan ve peygamber Hz. Adem'den itibaren meramını güzel bir biçimde ifade etmeye çalışmıştır. Araplar, İslâm öncesi devirde hitâbet ve belâgat sanatındaki yetenekleriyle temayüz etmiş bir millettir. Arap dili, Kur'an ile belâgatta zirveye ulaşmıştır. "Arap Dili Belâgatı ve Retorik Açısından Hz. Muhammed (s. a. s.)'in Hutbeleri" adlı bu tez çalışmamızda Kur'an vahyinin muhatabı olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hatip, dinleyici ve konu yönlerinden genel söz ve üslup özellikleri ve iki adet hutbesi örneğinde hutbelerinin retorik ve belâgat açısından taşıdığı değer incelenmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Retorik, Hutbe, Hz. Muhammed, Hatip, Dinleyici, Hz. Muhammed'in sözleri.

ABSTRACT

POST GRADUATE THESIS

**THE PROPHET MUHAMMAD (PBUH)'S SERMONS IN TERMS OF ARABIC
ELOQUENCE AND RHETORIC**

Üsmetullah SAMİ

Consultant: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

2012- Paper: 89 + VI

Jury: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Assoc. Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

Eloquence and rhetoric are two complementary concepts of art of elocution that which include beautiful and efficient expression. Mankind has tried to Express concordantly their plight since Adam, the first man and the prophet. Arabs have been a nation that have ability in the art of oratory and rhetoric since the pre-Islamic period. In this period, the Arabic language reached its peak with Qur'an. This thesis has two important targets. The first target is to examine topic and style features of the Prophet Muhammad (pbuh)'s statements from the viewpoints of spokesman, listener and subject. The other target is to emphasise the value of of two sermons of the Prophet Muhammad (pbuh), also object of Qur'an revelation, by examining them from the aspects of eloquence and rhetoric.

Key Words: Eloquence, Rhetoric, Sermon, The Prophet Muhammad, the Preacher, Listener, Words of Prophet Muhammad.

KISALTMALAR

a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
h.	: Hicrî
hn.	: Hadis No
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
mad.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
M.	: Miladî
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
terc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve başkaları
v.d.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmamızda, Retorik ve Belâgat ilimleri açısından, tebliğiyle bedevi insanları insanlık saadetinin öncüleri hâline getiren peygamberimizin hitabetinin başarısında birinci derecede rol oynayan kişisel özelliklerini, genel söz ve üslup güzelliklerini ve bilhassa hutbelerinde takip ettiği iletişim ve anlatım yöntemlerini incelemeye çalıştık. Şüphesiz bu çalışma, hikmet dolu her sözünde ayrı bir letafet bulunan insanlığın iftiharını Resûlullah'ın fesahat ve belâgatını lâyıkiyle gösterme iddiasından uzaktır.

Bizim bu kısa çalışmamızdaki amaç, peygamberimizin hutbelerine, yeterince değerlendirilmemiş bir yönden, Retorik ve Belâgat yönünden bakma gerekliliğini ortaya koyacak mütavazi bir girişimde bulunmaktır. Peygamberimizin sözlerini belâgat açısından değerlendiren çalışmalar oldukça azdır. Mustafa Sadık er-Rafî'nin *Î'cazu'l-Kur'an ve'l-Belâgatu'n-Nebevîyye* adlı kitabı, Muahmmmed Receb el-Beyyûmî'nin *el-Beyanu'n-Nebevî* adındaki eseri, Ahmet Lütfi KAZANCI'nın *Peygamberimizin Hitâbeti* adlı kitabı ve Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Ulyevî'nin, *Riayetu Hâli'l-Muhatab fi Ehadisi's-Sahihayn-Dirasetun Belâğiyyetun Tahliliyye-* adındaki doktora tezi bize yol gösterdi.

Peygamberimizin hitâbet yönünden özelliklerini ve hutbelerinin edebî değerini tahlil ederken Arap Dili belâgatı eserlerinin yanı sıra Batıdaki retorik anlayışı yansıtan eserlerden de yararlanmaya gayret ettik.

Peygamberimizin bütün hutbelerini incelemekten ziyade onun hatip kişiliğinin yanı sıra hutbelerindeki genel özelliklerini yansıtan iki hutbeyi tahlil ederek bu alanda çalışacak olanlara küçük bir katkı sağlamaya çalıştık.

Tez çalışmamızda ilgi ve anlayışını esirgemeyen belâgat hocam Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU'na, üstün yardımıyla bana yol gösteren ve beni cesaretlendiren danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ'ye, doktora tezini yararlanmam için bana veren ve tezimin olgunlaşması için düşünsel katkısını esirgemeyen Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a, her zaman teşvik ve fikirleriyle beni destekleyen Prof. Dr. Şehmus DEMİR'e ve değerli fikirlerinden istifade ettiğim diğer alan-bölüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

HİTÂBET (RETORİK)

I. HİTÂBETİN TANIMI

Aslı Arapça bir kelime olan Hitâbet, sülâsî birinci baptan **حَطَبَ - - حَطَابَة** fiilinin mastarıdır. **حَطَاب** ve **مُخَاطَبَة** kelimeleriyle de anlamdaş olup güzel hutbe sahibine **de حَطِيب** hatip denir.¹ Arapça aslı “Hatâbet” olan mastar isim Türkçede zamanla “Hitâbet” şeklini almıştır.² Arapçada Hitâbet kavramı genel anlamda hatip tarafından îrad edilen; başı sonu belli olan kelimelerden biri ya da “maksadı anlatmak için sözü başkasına yöneltmek”⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

Terim Anlamı: Hitâbet, farklı unsurları göz önünde bulundurularak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır:

1 – Güzel, etkili söz söyleme sanatıdır. Sözcükleri etkili kullanma sanatı, retorik.⁵

2 – Retorik, herhangi bir konuda ikna etmeyi amaçlayan bir yetenektir.⁶

3 – Hitâbet, topluluk önünde ikna edici ve duygusal açıdan etkileyici konuşma sanatıdır.⁷

4 – “Retorik, bir konu üstünde bireylerin farklılığı tartışmalarıdır.”⁸

6 – “Arapça aslı hatâbe olan kelime "hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme" gibi anlamlara gelir. Terim olarak "bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi

¹ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab* (nşr. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazilî), Daru'l-Me'arif, Kahire, ts., II, 1194.

² M. Reşit Özbek, *Asr-ı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitâbet* (2. Baskı), Akademi, İzmir 2006, s. 15.

³ İbn Manzûr, II, 1194.

⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitâbet - Çeşitleri - İlkeleri - Örnekleri-*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vak. Yay., İstanbul 2010, s. 5; Özbek, s. 15.

⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, “Hitâbet” ve “Retorik” maddeleri; Hüseyin Elmalı, “Hitâbet”, *DİA*, XVIII, 168.; “Hitâbet” mad., *Ana Britannica*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1993, XV, 348.

⁶ Aristo, *el-Hitâbe*, (Arapça çev. Abdurrahman Bedevi), Daru'l-Kalem, Beyrut 1979, s.9.

⁷ Ahmed Muhammed el-Hûfî, *Fennu'l- Hitabe* (4. Baskı) Matbaatu Nahdati Mısır, Kahire 1392/1972, s. 5; *Ana Britannica*, XV, 348.

⁸ Michel Meyer, *Retorik* (çev. İsmail Yerguz), Dost, Ankara 2009, s. 14.

amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı" mânasında kullanılır.”⁹

Yukarıdaki tanımları bir bütün halinde ifade edecek olursak şöyle diyebiliriz. Retorik (Hitâbet): Bir hatibin doğrudan veya yazılı, görsel bir araçla çeşitli uygulama biçimlerini kullanarak muhataplarını ikna etmek, heyecanlandırmak amacıyla söylediği başı sonu belli, sistemli bir konuşmadır.¹⁰

II. RETORİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Duygu ve düşüncelerini ifade etmek, olayları, olguları açıklamak anlamında hitâbet, konuşma dili kadar eskidir. “*Rahman, Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.*”¹¹ İlk insan ve peygamber Hz. Adem kuşkusuz diğer peygamberler gibi vazifesini hakkıyla ifa edebilecek düzeyde beyan yeteneğine sahipti. “*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın...*”¹² Bu ayetler de gösteriyor ki, beyan, meramını açıklama yeteneği insanoğluna doğuştan verilen bir yetenektir.

İnsanoğlu, hakkını savunmak, fikrini benimsetmek, mahkeme salonlarında jüri üyelerini etkilemek, ordu komutanlarının düşmanlar karşısında askerlerini cesaretlendirmek, politika ve toplum önderlerinin halkını yüksek hedeflere motive etmek ve demokratik yarışta halkın desteğini sağlamak için meramını en iyi şekilde ifade etmek için hitâbete ihtiyaç duymuştur.¹³ Bu ihtiyaç, insanı, hitâbet sanatıyla ilgili bazı araştırmalara sevk etmiştir. Böylece Hitâbet (retorik) ilmi doğmuştur. Bilinen ilk retorik hocası Corax¹⁴ (M.Ö.480-460), Demosthenes, Perikles gibi ünlü hatipler yetiştiren Antik Yunan’da yaşamıştır. Yunanlılar demokratik rekabette halkın desteğini sağlamak ve rakipleriyle mücadele etmek için hitâbeti kullanmışlardır. Roma’da, Cumhuriyet senatosunda fikirlerini kabul ettirmek veya rakiplerine üstünlük sağlamak,

⁹ Elmalı, “Hitâbet”, *DİA*, XVIII, 168.

¹⁰ Meyer, s. 10; Nejat Muallimoğlu, *Bütün Yönleriyle Hitâbet –Konuşma Sanatı-* (8. Baskı), Avcıol Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 10-11.

¹¹ 55. Rahman: 1-4.

¹² 14. İbrahim: 4.

¹³ el-Hûfî, s. 6; Elmalı, “Hitâbet”, *DİA*, XVIII, 168.

¹⁴ Kâzım Yetiş, *Talîm-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1996, s. XVII; Elmalı, “Hitâbet”, *DİA*, XVIII, 168.

hak savunmak için hitâbete önem verilmiş, Ciceron ve Quintilien gibi ünlü hatipler yetişmiş ve Hitâbet, krallardan himaye görmüştür.

Antik Yunan'da savunma avukatlığı yapan sofistler hitâbeti meslek edinmişlerdir. Sofistler, ahlâkî ilkelere dayanmaya gerek duymamış, bütün mesailerini dinleyicileri, özellikle mahkemelerde jüri üyelerini, kandırma ve büyüleme üzerine kurmuşlardır. Bu sebeple Platon, sofistleri ağır bir şekilde eleştirmiş, Retoriği de “*Dinleyicilerin manipüle edilmesi*”¹⁵ şeklinde tanımlamıştır. Sokrates de, Aldatma sanatı olarak nitelemiştir.¹⁶ Aristo, onun ardından gelen Quintilianus ile birlikte retoriği kanıtlar üstüne kurma geleneği başlamıştır. Aristo, *Rhetorica* ve *Poetica* adında iki eser yazmış, *Poetica*'yı şiir sanatına ayırmış, *Rhetorica*'da ise retoriğe olumlu anlamlar yüklemiştir. Retoriği diyalektik ile karşılaştırmış, kıyasa, mantıksal önermelere, kanıta dayandırmıştır.¹⁷ Ona göre retorik ikna etmesi gereken bir söylemdir. Aristo, şiir dışındaki tüm yazılı, sözlü metinler için geçerli bir retorik anlayışına yol açmıştır. Aristo'dan sonra retorik bütün sözlü, yazılı; manzum, mansur birbirinden tamamen farklı içeriklere sahip eserlerin anlatım dili ve üslubu için kullanılan bir retorik anlayışı oluşmuştur. Özetle, retorik, iyi, doğru ve güzel yazma ve söyleme kurallarını anlatır: Roman retoriği, tarih retoriği, siyaset retoriği gibi.¹⁸ Batıda retorik, kompozisyon, anlatım şekilleri, dilin psikolojiyle ilişkisi konularına da yoğunlaşarak gelişimini sürdürmüştür.¹⁹ Aristo'nun kanıtlamacı retorik anlayışı kaybolmamakla birlikte daha çok egemen olan anlayış, hakikati reddeden, her şeyin göreceli olduğuna kanmış ve bu sebeple de kanıta mesafeli hatta karşıt bir retorik anlayışı olmuştur. Bu sofist yaklaşım, Nietzsche ile birlikte hakikatin reddi ve her şeyin göreceli olduğu bir başka ifadeyle sadece retorikten ibaret olduğu düşüncesiyle zirveye ulaşmıştır. Perelman ile birlikte yeniden kanıtlamacı retorik anlayışı gelişmiştir.²⁰

III. ARAPLARDA HİTÂBET

Araplarda İslâm öncesi döneme ait bir edebiyat olup olmadığı tartışılmıştır. Aralarında oryantalist D. S. Margoliouth ve Taha Hüseyin'in de bulunduğu bazı

¹⁵ Meyer, s. 9.

¹⁶ Carlo Ginzburg, *Güç İlişkileri -Tarih, Retorik, Kanıt-* (çev. Durdu Kundakçı), Dost, Ankara 2006, s. 21.

¹⁷ Meyer, s.11; Ginzburg, s. 52.

¹⁸ Yetiş, s. XVII.

¹⁹ Kâzım Yetiş, *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. IX.

²⁰ Ginzburg, s. 26-27; Meyer, s. 22, 112.

yazarlar, Câhiliye dönemi şiiri gibi hitâbetinin de Emeviler döneminde uydurulup o döneme atfedildiğini iddia etmektedirler.²¹ Bu iddianın temel nedeni, İslâm öncesi döneme ait edebi ürünlerin, ortak bir yazılı metinle rivayet edilmemesinden doğan güvensizliktir. Oysa bizzat peygamberimizden rivayet edilen ve on binlerce kişinin dinlediği Veda hutbesinin rivayetinde bile, anında yazılmadığı için, farklılıklar görülmektedir. O döneme ait şiirler gibi hutbeler de sözlü rivayet yoluyla nakledilmektedir. İslâm öncesi dönemde Araplar arasında yaygın bir yazı geleneği olmadığı ve sözlü kültürün egemen olduğu bilinmektedir. Kültürün, şiir ezberlemeyi ve aktarmayı bir meziyet kabul eden Arap toplumunda hafızadan hafızaya nakille aktarıldığı bilinmektedir. Ayrıca her yıl çeşitli panayırlar kurulur, panayırlarda yalnız ticari alışveriş yapmakla kalınmaz, aynı zamanda edebiyat meclisleri oluşturulur, şiir ve hutbe yarışmaları düzenlenirdi. Panayırlar, meşhur şair ve hatiplerin katıldığı ve hünelerini sergiledikleri tam bir kültür şölenine dönüşürdü.²² ‘Ukâz panayırında düzenlenen şiir yarışmalarında hakemliği en-Nâbiğa ez-Zübyânî’nin yaptığı kaynaklarda yer almaktadır.²³ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ‘Ukâz panayırında Kuss b. Sâide’den dinlediği hutbeyi ashabına aktardığı belirtilmektedir.²⁴

Kaynaklarda, Câhiliye dönemi hatiplerine isnat edilen, siyasî, sosyal ve dinî pek çok hutbe bulunmaktadır. Abdulmuttalib’in Kureyş elçi heyeti başkanı olarak Yemen hükümdarı Seyf b. Zîyezen’in huzurunda okuduğu hutbe, Câhiliye döneminin en önemli hatiplerinden Eksem b. Sayfi’nin İran hükümdarının karşısında îrad ettiği hutbe, Hâşim b. ‘Abd Menâf’ın (ö. 524) hacıları ağırlamaları hususunda Kureyşlileri teşvik etmek amacıyla irad ettiği hutbe, Ebû Tâlib’in, peygamberimizin düğün merasiminde verdiği hutbe, Câhiliye dönemine ait meşhur hutbeler arasındadır. Câhiliye döneminde şairler ve hatipler büyük önemi haizdi. Hatipler, kabile rekabetlerinde, kabilelerinin kahramanlık, misafirperverlik, gibi faziletlerini büyük bir gururla anlatırlardı. Bazen rakip kabilelerle ilgili söyledikleri tahrir edici sözlerle savaş başlatır, bazen de söyledikleri etkili sözlerle iki kabile arasındaki savaşı bitirirlerdi. Elçi heyetlerine

²¹ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Fenomen Ankara 2009, I, 244; Taha Hüseyin, *Fi’l-Edebi’l-Cahili*, (3. Baskı), Matbaatu Faruk, Kahire 1933, s. 350.

²² İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişiminde Oynadığı Rol*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1997, s. 4; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberimizin Hitâbeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 188-276.

²³ Yılmaz, s. 4; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberimizin Hitâbeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 49.

²⁴ el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve’t-Tebyin*, (nşr. ve şerh: Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu’l-Hanci, Kahire 1418/1998, I, 308-309; Yılmaz, s. 194-195; Demirayak, I, 239.

başkanlık yaparlardı. Hanîfler de dinî teşvik gayesiyle hutbe verirlerdi. Hatipler, icra ettikleri görevleri ve ahlâki faziletleri sebebiyle büyük itibar görürlerdi. Dinleyiciler, cesur, güzel giyimli, delilleriyle konuşan, sözü seçkin ve konuştuğu ile amel eden hatiplerden hoşlanırlardı.²⁵ Tarih ve edebiyat kaynaklarında birçok Câhiliye dönemi hatibinin adı geçmektedir. Kus b. Sâide el-İyâdî (ö. 630), Züheyr b. Cenâb (ö. 612), Sehbânü Vâil, el-Hâris b. Kâ'b el-Mezhicî, 'Amr b. Külsûm et-Tağlibî, Eksem b. Sayfî et-Temîmî (ö. 630), 'Amr b. MadîKerib (ö. 643) ve Süheyl b. 'Amr, meşhur Arap hatipleri arasında sayılırlar.²⁶

Câhiliye dönemi hitâbetinde, kısa cümleler, seci'li ifadeler, darb-ı meseller, etkileyici ve samimi sözler yer alır.²⁷

Burada, Câhiliye dönemi hitâbeti örnekleriyle peygamberimizin hutbeleri arasındaki farkı anlayabilmek ve karşılaştırma yapabilmek için o dönemin en önemli hatiplerinden Eksem b. Sayfî'ye isnad edilen bir hutbeye yer vermenin faydalı olacağına inanıyorum. Eksem b. Sayfî'nin Bizans Kirasının huzurunda söylediği hutbenin metni şu şekildedir:

إِنَّ أَفْضَلَ الْأَشْيَاءِ أَعَالِيهَا، وَأَعْلَى الرَّجَالِ مُلُوكُهَا، وَأَفْضَلُ الْمُلُوكِ أَعْمَهَا نَفْعًا،
وَأَفْضَلُ الْأَزْمِنَةِ أَخْصَبُهَا وَأَفْضَلُ الْخُطَبَاءِ أَصْدَقُهَا، أَصْدَقُ مُنْجَاةً، وَالْكَذِبُ مَهْوَاةٌ، وَالشَّرُّ
لِحَاجَةٍ، وَالْحَزْمُ مَرْكَبٌ صَعْبٌ، وَالْعَجْزُ مَرْكَبٌ وَطِيٌّ، أَفَةُ الرَّأْيِ الْهَوَى، وَالْعَجْزُ مِفْتَاحُ
الْفَقْرِ، وَخَيْرُ الْأُمُورِ الصَّبْرُ، حُسْنُ الظَّنِّ وَرَطَّةُ وَسُوءِ الظَّنِّ عِصْمَةٌ، إِصْلَاحُ فِسَادِ
الرَّعِيَّةِ خَيْرٌ مِنْ إِصْلَاحِ فِسَادِ الرَّاعِي، مَنْ فَسَدَتْ بَطَانَتُهُ كَانَ كَالْغَاصِ بِالْمَاءِ، شَرُّ
الْبِلَادِ بِلَادٌ لَا أَمِيرَ بِهَا، شَرُّ الْمُلُوكِ مَنْ خَافَهُ الْبَرِيُّ، الْمَرْءُ يَعْجِزُ لَا الْمُحَالَةَ، أَفْضَلُ
الْوَالِدِ الْبِرَّةُ، خَيْرُ الْأَعْوَانِ مَنْ لَمْ يُرَأَ بِالنَّصِيحَةِ، أَحَقُّ الْجُنُودِ بِاللَّصْرِ مَنْ حَسَنَتْ
سَرِيرَتُهُ، يَكْفِيكَ مِنَ الزَّادِ مَا بَلَغَكَ الْمَحَلُّ، حَسْبُكَ مِنْ شَرِّ سِمَاعِهِ الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ
فَاعِلُهُ، الْبَلَاغَةُ الْإِبْجَازُ، مَنْ شَدَّدَ نَفْرَ وَمَنْ تَرَخَى تَأَلَّفَ²⁸

²⁵ Demirayak, I, 245; Kazancı, s. 49.

²⁶ Demirayak, I, 245; Kazancı, s. 52.

²⁷ Demirayak, I, 257.

²⁸ Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Hutabi'l-Arab fi Usuri'l-Arabiyyeti'z-Zahira*, Mektebetu Mustafa el-Bani el-Halebî, Mısır 1352/1923, I, 56; Muhammed Receb el-Beyyumî, *el-Beyanu'n-Nebevî*, Medaru'l-Vefa', el-Mansure 1407/1987, s. 70.

“Eşyanın en değerlisi, üstün olanıdır; insanların en üstünü krallarıdır; kralların en faziletlisi, umum bakımından en faydalı olanıdır; zamanların en hayırlısı, verimli olanıdır; Hatiplerin en faziletlisi, doğru sözlü olanıdır. Doğruluk, kurtuluştur; yalan, uçurumdur; kötülük, kalbe sıkıntı veren bir aşırılıktır; kararlılık, güçlü; acizlik, zayıf bir binektir. Düşüncenin afeti, arzularıdır; acizlik, fakirliğin anahtarıdır. İşlerin en hayırlısı, sabırdır. Hüsnu zan, tehlike; sû-i zan, emniyettir. Halkın fesadını ıslah etmek, yönetenlerin fesadını ıslahtan daha hayırlıdır. Yakın çevresi bozulan, suyun derinliklerine dalan gibidir. Ülkelerin en kötüsü, yöneticisi olmayandır. Kralların en kötüsü, masum insanın korktuğudur. İnsan, kaçınılmaz olarak acze düşer. Evlâdın en hayırlısı, iyilikle davrananlardır. Yardımcıların en hayırlısı, nasihatinde ikiyüzlü davranmayandır. Zafere en müstahak askerler, en iyi sır tutanlardır. Bulduğun konumun sağladığı rızık, sana yeter. Çirkin sözü dinlemen, kötülük olarak sana yeter. Sükût, hikmettir ama sükût eden azdır. Belâgat, îcazdır. Katı davranan, yalnız kalır ve sabırlı davranan dost kazanır.”

Câhiliye dönemi hitâbetinde, Eksem b. Sayfî'nin hutbesinde de görüldüğü gibi, belirli bir konusu ve ana fikri olmayan, birbirinden bağımsız duran kısa cümleler ve seci'li, veciz ifadeler ön plandadır.²⁹

IV. HİTÂBETİN UNSURLARI

Hitâbet faaliyeti üç ana unsurdan oluşur: 1. Hatip, 2. Dinleyici, 3. Hutbe (konu)³⁰

1. **Hatip:** Hitâbette vazgeçilmez unsur olan konuşmacıdır. Bazı retorik tanımları, hitâbetin diğer unsurlarını ihmal edecek düzeyde hatibin rolüne odaklanmıştır. Buna göre iyi sözü, ancak iyi bir insan yani erdem sahibi, ahlâklı bir insan söyleyebilir. Her ne kadar hitâbet sanatı için iyi bir hatip yeter şart değilse de, gerek şart olduğuna kuşku yoktur. İyi bir hatipte olması gereken özellikler şunlardır:

1.1. Hatip, her şeyden önce iyi niyetli, söylediklerine inanan ve söyledikleriyle amel eden, kararlı, cesur, hedefine odaklanmış faziletli ve ahlâklı olmalıdır. Vakur ve asil bir ruha sahip olmalıdır. Büyük hatipler, sıradan ifadeleri bile bir araya getirerek muhteşem bir üslûp meydana getirebilirler. Basit bir dil bile kaynaklandığı üstün bir zihin nedeniyle hayranlık uyandırabilir.³¹

²⁹ Demirayak, I, 257; el-Beyyumî, s. 70.

³⁰ Aristo, s. 16; Meyer, s. 10. (Meyer, üçüncü unsur olarak, hatip ile muhatap arasında iletişimi sağlayan araç ve teknik anlamında 'medya' kavramını kullanmaktadır.)

³¹ Platon-Longinos, *Siyaset ve Retorik* (haz. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 170-176; Meyer, s.12-14; Özbalıkçı, s. 17.

1.2. Dinleyicisinin kültür düzeyini ve ihtiyacını bilen, onlara değer veren ve onlarla duygusal iletişim kurabilen, dinleyicisinin gizli veya açık sorularına cevap verecek şekilde konuşan, duyarlı ve samimi biri olmalıdır. Aşırı duygu patlamalarından ve mübalağadan da sakınmalıdır.

1.3. Dile hâkim olmalı, konunun gerektirdiği bilgi birikimine sahip, fasih konuşan biri olmalıdır. Telaffuzu bozuk, konuşurken kekeleyen, öksüren, sıkılğan biri olmamalıdır.

1.4. İyi giyimli ve gür sesli olmalı, hitâbetine etkisini arttıracak el-kol, jest-mimik hareketlerinin yanında toplumsal kültürün gerektirdiği fiziksel duruşu (sözgelimi Araplar düğün merasimleri dışındaki hutbeler esnasında bir asaya veya minbere dayanırlardı. Bazen de seslerini duyurabilmek için bineğe binerlerdi. Bugün ise kürsüde düzgün, özgüvenli duruş veya mikrofonla konuşmak olabilir.) sağlayabilmelidir.³²

2. Muhatap-Dinleyici

Anlatılan konu ve anlatım tarzı ne kadar güzel olursa olsun bir hutbenin dinleyici üzerinde bıraktığı tesir ve dinleyicinin tepkisi hutbenin başarısını doğrudan belirleyen unsurdur. Dinleyicide kalıcı bir his, heyecan ve izlenim bırakmak için gerekli şartlar şunlardır:

2.1. Dinleyici, hatibi sözüyle uyumlu ve doğal bulmalıdır. Ona güvenmeli ve ona değer vermelidir.

2.2. Hatibin kendileri için konuştuğunu hissetmeli, beden diliyle veya sözleriyle, sorularıyla etkin bir şekilde hitabeye katılabilmelidir. Hatibin ağzından çıkan söz, dinleyicinin ağzından çıkmış gibi ona neşe vermelidir.

2.3. Dinleyici, psikolojik yönden hazır olmalıdır. Konu ne kadar başarılı sunulursa sunulsun, dinlemeye ve anlamaya istekli olmayan muhatap üzerinde hiçbir etki oluşturmaz.³³

³² Dale Carnegie, *Söz Söyleme ve İş Başarma Sanatı* (çev. Gül Yılmaz) (4. Baskı), Epsilon, İstanbul 2010, s. 92-93; Platon-Longinos, s. 107; Elmalı, "Hitâbet" *DİA*, XVIII, 168; Muallimoğlu, s. 10-11; Kazancı, s. 59; Meyer, s. 12-14; Özbalkıç, s. 17.

³³ Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Ulyevî, *Riâyetü Hâli'l-Muhâtab fi Ehâdisi's-Sahihayn-Dirâse Belâğîyye Tahlîliyye*-, Câmîatü'l-İmâm b. Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Külliyyetü'l-Lugati'l-'Arabiyye (Doktora Tezi), 1428-1429, s. 19.

2.4. Hitabenin dili ve üslubu dinleyicinin dil ve kültür düzeyine uygun olmalıdır. Anlayabileceği biçimde konuşulması gerekir.³⁴

2.5. Muhatabın siyasî, sosyal konumu ve makamı dikkate alan bir üslup benimsenmelidir. Çünkü *“her makama uygun bir söz olduğu gibi sözün hayırlısı da hale muvafık olandır.”*³⁵

3. Konu - Hutbe:

“Dinleyiciyi ikna etmeyi veya heyecanlandırmayı amaçlayan argümanlardan oluşan söylemdir. Söylem, doğrudan gerçekleşebileceği gibi teknolojik bir araç veya yazı aracılığıyla gerçekleşmesi de mümkündür. Başarılı bir hutbe için konuşma veya metin iç rasyonaliteye ve güzel bir üsluba sahip olmalıdır. Unutulmalıdır ki üstün bir dil, dinleyicileri etkilemek ve ikna etmenin ötesinde adeta onları büyüler.³⁶

3.1. Konu gerçeğe uygun olmalı. Eskilerin ifadesiyle *‘efradını cami‘, ağıyârını mani’* olacak şekilde bir kompozisyon bütünlüğüne sahip olmalıdır. En uygun ifadeler seçilmeli ve bu ifadelerin adeta bir vücudun azaları gibi bir arada durması sağlanmalıdır.

3.2. Metin mantıksal açıdan tutarlı, kanıtlayıcı ve ikna edici olmalıdır. Gerektiğinde geniş açıklamalara, mesajı güçlendirecek ölçüde belâgat öğelerine yer verilmelidir.

3.3. Dilbilgisi kurallarına uygun, akıcı, içerik yönünden zengin olmalıdır. Aşırı kısa veya uzun ifadelerden sakınılmalı, bayağı ifadeler yer verilmemelidir.³⁷

Hitâbet yalnızca sözle gerçekleşmez. İletişim kaynağı olan kişi bir ressam ise, elbette resimle; müzisyen ise bir melodiyle dinleyiciye ulaşacaktır.³⁸ Bu nedenle ‘yöntem ve teknikler’ de hitâbetin yukarıda sayılan unsurları arasında sayılmaktadır.³⁹ Fakat biz daha çok söze dayalı hitâbetle ilgilendiğimizden, ikinci derecedeki hitâbet araçları doğrudan ilgi alanımıza girmemektedir.

³⁴ el-Ulyevî, s. 24.

³⁵ el-Ulyevî, s. 25.

³⁶ Platon-Longinos, s. 104; Meyer, s. 11.

³⁷ Platon-Longinos, s. 104; Özbalıkcı, s. 17.

³⁸ Muallimoğlu, s. 10-11; Meyer, s. 9.

³⁹ Muallimoğlu, s. 10.

V. HİTÂBET TÜRLERİ

A. Şekil Yönünden Hitâbet Türleri

1. Hitabe: Bir fikri, bir duyguyu dinleyici bir dinleyici gurubuna veciz ifadelerle anlatmak veya bir kişi üzerine kısa, öz bir konuşma yapmaktır. Hitabede hâkim tema heyecandır.

2. Muhavere: En az iki kişi arasında, günlük dille gerçekleşen, diyalog şeklindeki konuşmalardır.

3. Musâhabe (Sohbet-Hasbihal): Dinî, ilmi, siyasî, sosyal veya sanatsal bir konu üzerine yapılan nükteli, zarif konuşmalardır.

4. Münazara: Karşılıklı olarak bir konu üzerinde yapılan konuşma kurallarına uygun olarak iki tarafın görüşlerini ortaya koyduğu ve savunduğu tartışma şeklindeki konuşmalardır.

5. Konferans, Panel, Sempozyum, Monolog, Tirat, Diyalog, Açık Otururum... gibi esas inceleme konumuzla doğrudan ilgisi olmayan türler de vardır.⁴⁰

B. Konusu Bakımından Hitâbet Türleri

Şekil açısından hangi türe ait olursa olsun her hitâbet örneğinin muhtevası yönünden doğrudan ilgili olduğu bir alan vardır. Genel hatlarıyla bu alanlar şöyle sıralanmıştır:

1. Dinî Hitâbet: Dinî hitâbet, insanlık tarihiyle yaşıttır. Çünkü ilk insan ve peygamber Hz. Âdem (a.s.)’den günümüze bütün peygamberlerin temel görevi Yüce Allah’tan aldıkları vahyi açık bir şekilde insanlara duyurmaktır. “*Resullerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi*”⁴¹ Her ne kadar ilahî kitaplar dışında peygamberlerin hitaplarına ilişkin sağlam bilgilere sahip değilsek de başta Kur’an olmak üzere ilahî kitaplardan peygamberlerin müjdeleyici, uyarıcı⁴² ve apaçık tebliğci olduklarını öğreniyoruz ki bu özellikler Dinî hitâbeti gerektirir. Dinî hitâbetin konusu,

⁴⁰ Özbalıkcı, s. 22; Kazancı, s. 36.

⁴¹ 16. Nahl: 35.

⁴² 11. Hûd: 2.

inanç, ibadet, ahlâk, ruh ve beden temizliği, dünya zevklerine ve nefsanî arzulara boyun eğmemek, ölüm ve âhiret gibi konularda yapılan vaaz, hutbe ve nasihatlerdir.⁴³

2. Siyasî Hitâbet: Devlet idarecilerinin, devlet işlerini organize etmek, halka bilgi vermek ve halk desteğini sağlamak için yaptıkları konuşmalardır. En eski hitâbet türlerindedir. Geleceğe yöneliktir. Siyasî hitâbet, Aristo'nun hitâbet tasnifinde yer alır.⁴⁴

3. Adlî-Hukukî Hitâbet: mahkeme salonlarında bir zanlıyı yargılarken ileri sürülen suçlama iddianameler, kendini veya zanlıları savunmak için yapılan konuşmalar, bir ihtilafı ortadan kaldırmak için başvuru hitâbet türüdür. Bu hitâbet türü geçmişe yöneliktir. Aristo'nun hitâbet tasnifinde yer alan en eski hitâbet türlerindedir.⁴⁵

4. Askerî Hitâbet: Tarih boyunca yapılan savaşlarda, orduya katılımı arttırmak, askerinin moral motivasyonunu ve zafere olan inancını arttırmak, harp stratejisi hakkında bilgi vermek için yapılan yiğitlik, fedakârlık temalı, öz konuşmalardır. Kur'an'da bu hitâbet türünü uygulaması için Hz. Peygamber, "*Ey Peygamber! Müminleri harbe teşvik et*"⁴⁶ ifadesiyle cihad hutbeleri için teşvik edilmektedir. Bu hutbe türünün örnekleri en çok, savaşçı bir millet olan Türklerde bulunur.⁴⁷

5. Törensel Hitâbet: Düğün, Cenaze gibi çeşitli vesilelerle yapılan toplantılarda övücü veya yerici mahiyetteki konuşmalardır. Törensel hitâbet de Aristo'nun hitâbet türleri arasında yer alır.⁴⁸

6. Akademik Hitâbet: Akademik bir konuda önceden hazırlanmış mantık örgüsüne sahip bir konuşmayı sakın bir üslupla bilgili ve ilgili dinleyicilere sunmaktır. Bu hitâbet türü diğerlerine göre kısa bir geçmişe sahiptir.

⁴³ Muallimoğlu, s. 257; Özbalkıç, s.21.

⁴⁴ Elmalı, "Hitâbet", *DİA*, XVIII, 168; Özbalkıç, s.20.

⁴⁵ Elmalı, "Hitâbet", *DİA*, XVIII, 168; Özbalkıç, s.21.

⁴⁶ 8. Enfâl: 65.

⁴⁷ Kazancı, s. 32; Özbalkıç, s. 20.

⁴⁸ Elmalı, "Hitâbet", *DİA*, XVIII, 168.

VI. HİTÂBETİN UYGULAMA ŞEKİLLERİ

1. İrticalen Konuşma: Herhangi bir metne bağlı kalmadan, doğaçlama yapılan konuşmadır. En zor ve en güzel konuşma biçimidir. Kısa sürede çok şey söylemek mümkündür. Duygular, konuşmaya eşlik ettiği için oldukça etkileyicidir. Doğaçlama, herhangi bir hazırlık yapmamak anlamına gelmez. Genellikle konuşma planı üzerinde bir zihinsel hazırlık süreci yaşanır. Büyük hatipler bazen bir metin hazırlamalarına karşın irticalen konuşmayı tercih ederler. Ciddi bir bilgi birikimi ve çok pratik ister. Hatipte konuşmaya zarar verecek düzeyde gerginlik olmaz. Daha samimi ve akıcıdır. Hiçbir zihinsel hazırlık yapılmayan konuşmalarda konunun dağılması ve dinleyicilerin ilgisinin azalması riski vardır.⁴⁹

2. Şematik Konuşma: Doğaçlama hitâbetten farkı, konuşma planına veya metnine ilişkin hatırlatıcı bazı hatırlatma notları tutmaktır. Konuşmacının işini kolaylaştırır. Dinleyici kendisiyle ilgilenilmediği hissine kapılmaz.

3. Yazılı Metne Bağlı Konuşma: Hatip, önceden hazırladığı bir metni olduğu gibi yazılı kâğıttan okuyarak sunar. Bu tür konuşmalarda dinleyiciyle iletişim daha zayıftır. Ses tonu ve göz alışverişi düzgün ayarlanmazsa dinleyici ilgisi dağılır. Bir metnin hazırlanması, eksikliklerin zamanla tamamlanması, hataların düzeltilmesi imkânı sağlar. Ayrıca söz, söylenince kaybolur. Ama yazı, uzun süre varlığını sürdürür.⁵⁰

Yukarıda sayılan her nevi hutbe çeşidinde geçen sözlerin edebî değerini anlamak için belâgat ilminden yararlanmakla mümkün olur. Bu bakımdan belâgatın ilminin muhtevası, Arap dili belâgatının gelişimi ve belâgat-retorik ilişkisi hakkında özet bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

VII. BELÂGAT

Belâgat, بَلَّغٌ - يَبْلُغُ - بَلَاغَةٌ - بَلَاغٌ kelimesinden doğan mastar bir kelimedir.

بَلَاغٌ, “matluba ulaşmaya vesile olan şey; bir yere, bir maksada, bir vakte, bir seviyeye ulaşmak; , yeterlik; çocuğun ergen olması, ulaştırmak anlamına gelen تَبْلِيغٌ kelimesinin

⁴⁹ Muallimoğlu, s. 275; Kazancı, s. 28; Özbalıkçı, s. 24.

⁵⁰ Muallimoğlu, s. 275; Kazancı, s. 28; Özbalıkçı, s. 24.

eş anlamlısı”, البلاغة ise Fesahat anlamındadır. بليغ - بليغ - بليغ bir adamı vasfederken, Güzel konuşan, fasih, kalbindeki sırları söze döken; maksadı, dinleyenin anlayacağı şekilde aktaran demektir. Bir sözü nitelerken, güzel söz; bizzat kelam, kelime veya kelamın anlamı bakımından ve kastedilen anlam yönünden doğru söz anlamlarına gelir.⁵¹

Terim olarak belâgat, fasih ve mukteza-yı hâle (makama) uygun söz söylemeyi konu alan bir ilim dalıdır. Sözün fasih olması, garip veya dile ağır gelen sözcükler içermemesi ve kurallara uygun, sağlam bir sözcük dizimine sahip olmasıdır. Mukteza-yı hâle uygunluk ise, makama uygun olacak şekilde, lafız veya anlamda bir kapalılık ve karışıklık kalmaması için îcaz-itnab, ıtlak-takyit, tenkir-ta‘rif, takdim-te‘hir, fasl-vasl, hakikat-mecaz, teşbih, istiare ve kinaye gibi belâgat unsurlarının yerinde ve yeterince kullanılmasıyla sağlanır. Nitekim Araplar, “*Her makama uygun bir söz vardır.*” demişlerdir. Sözün güzelliği ve değeri, makama uygun olmasıyla artar, uygun olmamasıyla da azalır. Konuşanın vasfi olarak belâgat, beliğ söz söyleme yeteneğidir.⁵² Belâgat ilmi, Meâni, Beyan ve Bedî’ bölümlerinden oluşur. Meâni, muhatabın bilgi seviyesine ve hazır bulunuşluluğuna uygun olacak şekilde ona hitap etmektir. Yani istediğimiz anlamı ifade etmek için mukteza-yı hâle uygun söz dizimine başvurmaktır. Hatip veya kâtip, muhatabın durumuna göre bazen yalın anlatımla yetinirken bazen de te’kide, kasr’a, îcaz-itnaba, fasl veya vasl’a başvurarak meramını anlatır. Delaletini bildiğimiz bir cümle, Kontekse göre farklı anlamlar ifade edebilir. Meâni ilmi, anlamda farklılıklara yol açan üslup özelliklerini ve karineleri öğrenmeyi sağlar.⁵³ Beyan, bir anlamı, teşbih, istiare, mecaz veya kinaye gibi farklı birçok yol ve yöntemden biriyle en güzel biçimde ifade etmeyi sağlayan kuralları konu alan bir belâgat ilim dalıdır.⁵⁴ Bedî’, beyan ve meâni dışında kalan, cinas, iktibas, seci’; tevriye, tıbak, mukabele gibi lafzı

⁵¹ er- Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’an* (nşr. Safvan Adnan Davudî), ed-Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut 1992, s. 144.

⁵² Sa’du’d-Din Mes’ud b. Ömer et-Taftazânî, el-*Mutavvel*, -*Şerhu Telhisi Miiftahi’l-Ulûm-* (2. Baskı) (nşr. ‘Abdulhamid Hindavî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2007 s. 15-18; Ali el-Cârim ve Mustafa Emin. *el-Belâgatü’l-Vâziha ve Delilü’l-Belâgati’l-Vâziha*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts. s. 5-7; Hulûsi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 380.

⁵³ el-Cârim- Emin, s. 216-218.

⁵⁴ el-Cârim- Emin, s. 115; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyan”, *DİA*, V, 22.

veya manayı güzelleştirmeyi sağlayan çeşitli unsurları konu alan bir belâgat ilim dalıdır.⁵⁵

VIII. BELÂGAT TARİHİ

Belâgat unsurlarının kullanımı, bütün dillerde olduğu gibi Arapçada da çok eskiye dayanır. Belâgat öğeleri, Özellikle, edebi maharetleri müsellemlenmiş olan Câhiliye dönemi şair ve yazarları tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu edebi iklimde nazil olan, manası üslubu ve terkibi açısından mucize olan Kur'an'ı ve hadisteki belâgat örneklerini daha iyi anlamak için Câhiliye şiiri ve nesrine her zaman müracaat edilmiştir. Esasen belâgatın bir ilim dalı olarak ortaya çıkışı ve teşekkülünün de ana nedeni, Arapçanın her açıdan zirvesi kabul edilen, Hz. Peygamberin en büyük mucizesi Kur'an'ı daha iyi anlamaktır. Kur'an'ın mucize oluşu, hem lafız hem de mana itibarıyla mükemmel olmasından kaynaklanır. Onu en iyi anlayanlar da edebi açıdan zevk sahibi uzmanlardır. Arapçanın kemal noktası olan belâgatın bir dilbilim dalı olarak teşekkülü, lügat ve nahivden çok sonradır.⁵⁶ Edebi tenkit şeklinde başlayan belâgat çalışmaları Kur'an'ın i'cazı ile ilgili çalışmalarla birlikte devam etmiştir.⁵⁷ İlk defa Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) Arapça ile ilgili bütün konulara yer veren *el-Kitâb*'ında, belâgat konularına yer verilmiştir.

Bu ilim dalına en fazla ihtiyaç duyanlar, doğal olarak tefsir âlimleridir. İlk müfessirlerden, el-Ferrâ'nın (ö.207/822) *Meâni'l-Kur'an*'ında, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/827) *Mecâzü'l-Kur'an* (diğer adları *Meâni'l-Kur'an* ve *İ'rabü'l-Kur'an*)'ında, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*'ında, ve benzeri eserlerde belâgat konularına yer verilmiştir.⁵⁸

Bu ilimle ilgili isimlendirmeler, belâgatın bir bölümü üzerinde durmanın da etkisiyle, Câhız'da (ö. 255/869) beyân (meşhur *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde), İbnü'l-Mu'tez'de (ö. 296/908) bedî', Kudâme b. Ca'fer'de (ö. 337/978) *Nakdü'n-Nesr* ve *Nakdü's-Şi'r* gibi farklı şekillerde olmuştur. Belâgat sahasındaki teliflerin ikinci

⁵⁵ el-Cârim- Emin, s. 115, 218.

⁵⁶ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed *Mukaddime* (çev. Halil Kendir) Yeni Şafak, Ankara 2004, II, 810; Abdurrahman İbn Haldûn, *Mukaddimet-u İbn Haldûn*, (nşr. Yahya Murad, Müessesetu'l-Muhtar, Kahire 1429/2008, s. 746.

⁵⁷ Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 380.

⁵⁸ Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 381.

aşaması ‘Abdülkahir el-Cürçânî’nin (ö. 471/1078) *Esrâru’l-Belâğa ve Delâilü’l-İ’caz* adlı eserleri; Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı belagî tefsiri gibi eserlerle devam etmiştir. Bu ilmin üçüncü halkası, *Miftahu’l-‘Ulûm* müellifi Ebû Ya’kub es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ile tamamlanmıştır. İlk defa ‘*Ulûmü’l-Belâğa* adını meâni, beyan ve bedî’ fenlerini kapsayacak şekilde kullanan odur.⁵⁹ Hatib el-Kazvinî’nin, kendisinden sonra bütün belâgat çalışmalarını belirleyen *Miftâhu’l-‘Ulûm* üzerine yazdığı *Telhîsu’l-Miftâh* adındaki eseri ve Sa’duddin et-Teftazânî’nin *el-Mutavvel* adındaki *Telhîs* şerhi ve onun *el-Muhtasar* adlı eserleri belâgat tarihinde önemli yer tutmaktadır.⁶⁰

IX. RETORİK - BELÂGAT İLİŞKİSİ

Batı dillerinde retorik bizdeki hitâbet ve belâgat kavramlarının her ikisinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Batıda retorik, başlangıçta, sadece konuşma üslubuyla ilgilense de zamanla sözlü hitaptan yazılı metinlere kadar uzanan dil ve üslup özelliklerini konu edinen bir disiplin haline gelmiştir.⁶¹ Aristo’nun anlayışına göre retorik ikna etmesi gereken delilleri taşıması, tutarlı bir dile sahip olması gerekirken⁶², sofistlere göre, his ve heyecanı öne alan, dinleyiciyi büyülemesi gereken bir çabadır. Bu iki anlayış, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Aristo şiir ve hitâbet sanatları için, sırasıyla *Poetica* ve *Rhetorica* adında iki ayrı kitap telif etmişse de zamanla bu ayırım ortadan kalkmış ve retorik bütün üslup özelliklerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Arap hitâbeti, nesrin bir türü olarak kabul edilir ve sözlü hitabı konu edinir. İkna etmeyi, heyecanlandırmayı amaçlayan ve belâgat ilmi açısından güzellik şartlarını taşıyan bir metin olmalıdır. Bununla birlikte Araplar, belâgati nesirde olduğu kadar şiirde de aramışlardır. Nitekim en iyi belâgat delilleri Kur’an ve hadisten sonra Câhiliye şiirinde gösterilmektedir. Hitâbet denildiğinde söz özelliklerinin yanı sıra hatibin ahlâkı, duruşu gibi özellikler de dikkate alınırken, belâgatten söz edildiğinde sadece sözün özellikleri ve hatibin, kâtibin veya şairin belâğ söz söyleme melekesine bakılır. Şu kadar var ki, hitâbet dilinde şiir kadar sanatlı söyleyiş gerekmez. Aşırı sanatlı söyleyiş, hitabede bulunan Dinî, siyasî vb. mesaja zarar verir ve gülünç bir durum ortaya çıkar.

⁵⁹ Ahmed Mustafa el-Merağî, *Târihu Ulûmi’l-Belâğa ve’t-Ta’rif bi-Ricâliha*, Şeriketu Mektebeti Mustafa el-Babî, Mısır 1950, s. 9; İbn Haldûn, II, 312; Hulûsi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 381-383.

⁶⁰ el-Merağî, s. 20-35; Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 381-383.

⁶¹ Yetiş, s. XVIII.

⁶² Aristo, s.181.

Hitâbette asl olan anlamdır. Belâgatte ifadenin yerinde ve zamanında ve yeterince söylenmesiyle oluşan mükemmellik için kullanılan “*Mukteza-yı hâle uygunluk*” ilkesi, hitâbette ‘*lafızların ruhu*’ olan anlamın yalın ve güçlü bir şekilde vurgulanması ve söyleyişin de doğal olmasını gerektirir.⁶³ Bir ifadede anlama perde olacak düzeydeki aşırı sanatlı söz, Longinos’un ifadesiyle ‘*su toplamış, şişkin, hastalıklı bir vücut*’ gibi itici olur.⁶⁴ Fakat ikna edici bir anlamı teşbih, mecaz vb. belâgat figürleriyle ölçülü bir şekilde desteklemek ifadeyi güçlendirir, dinleyiciyi de etkiler.⁶⁵

Sonuç olarak, batıda retorik diye adlandırılan ilim ile Arap dilindeki hitâbet ve belâgat ilimleri birbirinden bağımsız olarak doğmuş ve farklı işlevler yerine getirmiştir. Bu farkları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Batıda, genellikle siyasî mücadelede destek sağlamak, konumunu yükseltmek ve mahkeme salonlarında hak savunmak amacıyla kullanılan retorik, kişisel çıkarlar için kullanılarak olumsuz bazı uygulamalara vesile edildiği için azımsanmayacak ölçüde kuşkuyla karşılanmıştır.⁶⁶ Oysa Araplarda hitâbet, hasım kabileler arasında barış sağlamak, başka ülkelerle diplomatik ilişkiler geliştirmek, nesep şerefini dillendirmek, Dinî nasihatlerde bulunmak gibi değerli kabul edilen işlevler yerine getirmiş ve büyük bir saygıyla karşılanmıştır. Araplarda hatibin ahlâklı, faziletli, duruşuna ve giyimine özen göstermesi beklenirdi. Belâgatin bir ilim dalı olarak ortaya çıkışı ise, Arapçanın saflığının bozulması ve yeni Müslüman olmuş unsurların çoğalması nedeniyle, esasen Kur’an’da mevcut olan i’caz ve belâgatin anlaşılmasında duyulan güçlüklerdir.⁶⁷

Batı retoriği ile Arap dili belâgati ve hitâbeti söz sanatlarına ‘bedî’ veya sanatlı anlatıma, teşbih, istiare gibi beyan öğelerine önem vermek açısından benzeşir. Fesahat gibi meâni unsurları ise Arapçaya özgüdür. Retorik, hitâbet ve belâgatte pek olmayan, kompozisyon oluşturma ve geliştirme konusu üzerinde çok durmuştur.⁶⁸ Bununla beraber Arap edebiyatı, tarih boyunca, muhtevası itibariyle, sınırları yeni genişleyen batı edebiyatından daha zengin olmuştur.⁶⁹

⁶³ İbn Haldûn, II, 833, 849.

⁶⁴ Platon-Longinos, s. 107-108.

⁶⁵ İbn Haldûn, II, 851; Platon-Longinos, s. 134,137,138.

⁶⁶ Yetiş, *Talîm-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, s. XVIII.

⁶⁷ İbn Haldûn, s. 813.

⁶⁸ Meyer, s. 38-39; Yetiş, s. XXIV.

⁶⁹ Yetiş, s. XXIV.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTÂBET BAKIMINDAN PEYGAMBERİMİZİN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

1.1. HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HİTÂBETİNİN KAYNAĞI

1.1.1. Kur'an-ı Kerim

Hiz. Peygamber, doğrudan yüce Allah'tan aldığı vahiyle yetişmiştir. Onun belâgatının asıl kaynağı doğrudan vahiyle almış olduğu ilahî eğitimidir. *“Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tespih et.”*⁷⁰ ayetinde ifade edildiği gibi o her zaman yüce Allah'ın gözetimi ve nezareti altındaydı. Yüce Allah, Kur'an'da *“De ki”* hitabıyla başlayan birçok ayette, hakkı tebliğ etmekle yükümlü olduğu insanlara neyi, nasıl söylemesi gerektiği hususunda peygamberini eğitmiştir.⁷¹ Peygamberimize yöneltilmiş gizli veya açık sorularına cevap vermiş, bu tür sorulara nasıl cevap verileceğinin yöntemini ve üslubunu öğretmiştir.⁷² *“Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?” De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.”O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir.”*⁷³ Allah resulu, tamamıyla vahyin rehberliğinde ve denetiminde söz söylemiş ve görevini icra etmiştir. Kur'an, onun beyanına, belâgatine ve üstün öğretici özelliklerine şu şekilde şahitlik etmektedir.

1.1.1.1. Kur'anı Açıklamakla Görevlendirilmesi

*“(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.”*⁷⁴

⁷⁰ 52. Tur: 48.

⁷¹ Muhammed Gazalî, *Fıkhu's-Sire*, (çev. Rasûl Tosun), (4. Baskı), Risale, İstanbul 2008 s.30-31.

⁷² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Feza Yayıncılık A. Ş. İstanbul, VII, 283.

⁷³ 36. Yasin: 78-81.

⁷⁴ 16. Nahl:44

1.1.1.2. Kitabı ve Hikmeti Öğretmekle Görevlendirilmesi

“Andolsun, Allah, mü’minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitab ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”⁷⁵ er-Râğıb el-İsfahani, ayette geçen hikmet kavramını, “sağlam ve faydalı hüküm, akla ve ilme dayanarak gerçeği bulmak, mevcudatı tanımak ve hayırlı davranış” şeklinde açıklamıştır. Buna göre, hikmet bazen, hakikatin anlaşılmasına ve benimsenmesine yardım edecek faydalı ve muhkem söz söylemektir ki “Şiirin bir bölümünde hikmet vardır.”⁷⁶ hadisi bunu açıklar. Bazen de sükut etmektir ki, “sükut etmek hikmettir, faili azdır.”⁷⁷ Hadisi de buna ışık tutar. Resûlullah (s.a.s.)’ın, “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁷⁸ ayetinin gereği olarak insanları hikmet ve güzel öğütle hak yola davet etmiştir.

1.1.1.3. Apaçık Uyarıcı Olması

“O halde Allah’a koşun. Şüphesiz ben, size O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.”⁷⁹ (نذير مبين)

1.1.1.4. Apaçık tebliğci olması

“Öyleyse Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah’a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki, elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir.”⁸⁰ (بلاغ مبين)

1.1.1.5. Şahit, Müjdeleyici ve Uyarıcı Olması

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”⁸¹

⁷⁵ 3. Al-i İmran: 164; bkz. 62. Fetih: 2; 62. Cuma: 2; 2. Bakara: 129, 151; 4. Nisa: 113.

⁷⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l-Buhârî, Mevsuatü’s-Sünne el-kütübü’s-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yayınları, İstanbul: 1992, III, 107; el-İsfahânî, s. 250.

⁷⁷ el-İsfahânî, s. 250.

⁷⁸ 16. Nahl: 125.

⁷⁹ 51. Zariyat: 50; bkz. 51. Zariyat: 51; 6. Enam: 19; 25. Furkan: 1.

⁸⁰ 5. Maide: 92, bkz. 5. Maide: 99, 67.

⁸¹ 48. Fetih: 8, bkz. 14. İsrâ: 105; 25. Furkan: 56; 33. Ahzab: 45-46; 34. Sebe: 28; 38. Sad: 65-70; 41. Fussilet: 4.

1.1.1.6. Savaşa Teşvik Edici Olması

“(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Mü’minleri de savaşa teşvik et.”⁸²

1.1.1.7. Öğüt Verici Olması

“Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü’minlere fayda verir.”⁸³

1.1.1.8. Belîğ söz söylemesi

“Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında (belîğ) etkili ve güzel söz söyle.” (قولا بليغا)⁸⁴

1.1.2. Doğduğu ve Yetiştığı Ortam

Yüce Allah, peygamberimize ağır tebliğ görevini yüklerken, kendisine bu meşakkatli görevde gereken üstün özellikleri de vermiştir. Elçisini Kur’an’ı açıklamakla görevlendirirken, ona belâgatli söz söyleme yeteneği kazandırmış ve insanlara belîğ söz söylemesini tavsiye etmiştir. Aynı zamanda onun insanları aydınlatma görevini mükemmel bir şekilde yaptığına da şahitlik etmektedir. “Allah’ın izniyle kendi yoluna çağırان bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.”⁸⁵ Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle davet etmesi istenirken⁸⁶, aynı zamanda onun müminlere, ümmilere kitabı ve hikmeti öğrettiğine şahitlik etmektedir.⁸⁷ O halde, ümmiyken kendisini peygamber olarak seçen ilahî kudret, emaneti en güzel şekilde taşıması ve aktarması için ona bu yetenekleri vermiştir. Muhtevası ve lafzıyla serapa hikmet olan Kur’anı, ancak insanların en belîği ve hakîmi aktarabilir ve layıkıyla açıklayabilirdi. Onun açıklamaları ve uygulaması nasıl dinde delil ise, anlatım yönteminin ve üslubunun da

⁸² 4. Nisa: 84.

⁸³ 51. Zariyat: 55; 4. Nisa: 67.

⁸⁴ 4. Nisa: 63.

⁸⁵ 33. Ahzab: 45.

⁸⁶ 16. Nahl: 125.

⁸⁷ 3. Al-i İmran: 164; 62. Fetih: 2.

dilde delil olması son derece doğaldır. Nitekim bütün Arap dili ve belâgatı alimleri Hz. Peygamberin Arapların en fasihi olduğu hususunda hemfikirdir.⁸⁸

Hz. Muhammed (s.a.s.) Kureyş kabilesine mensuptur. Kur'anın inzal edildiği lehçe olan Mudar Lehçesi, Arapçanın en fasih lehçesi kabul edilmektedir.⁸⁹ Kureyşliler, coşkulu, samimi ve bir nevi ilham ile irticalen konuşurlardı. Peygamberimizin ataları, Ka'b, Kusay, Haşim ve dedesi Abdulmuttalib, Mekke şehir yönetiminde bulunmuş ve hitâbet yetenekleriyle Kureyş toplumuna önderlik etmişlerdir.⁹⁰ Peygamberimizin başta annesi olmak üzere aile çevresine isnad edilen birçok şiir kaynaklarda yer almaktadır.⁹¹ Henüz süt emen bir çocuk iken Mekke halkının süt çocuklarını bedevi kabilelere verme geleneğine uygun olarak, bedevi Sa'd b. Bekr kabilesine mensup Halime'ye verilmiştir. Doğduğu ve yetiştiği edebi yönden zengin ortamın yanı sıra süt annesinin yanında geçirdiği birkaç yıl ona, dil konusunda sağlam bir meleke kazandırmıştır. Çünkü Mudar Arapçası en fasih lehçe kabul edilirken, bedeviler de telaffuzu en güzel topluluk olarak bilinmektedir.⁹² Ailesinden de kazandığı dil özellikleriyle Hz. Muhammed (s.a.s), kendisine tevdi edilmiş ilahî vahyin gerektirdiği yüksek düşünüş, derin kavrayış ve kamil beyan yeteneklerine kavuşmuştur. Mustafa Sadık er-Rafî, bu hakikati, şu güzel sözlerle anlatmaktadır. *“Nebevî sözlere, yaratınının celaline bağlı bir kalb hayat veriyor. O sözleri, hakikatleriyle Kur'an'ın üzerine indiği dil parlatıyor. Her ne kadar vahiy değilse de onun yolundan gelmiştir, vahiy olduğuna ilişkin bir delil yoksa da vahyin rehberliğinden kaynaklanmıştır.”*⁹³

Tebliğ etmekle memur olduğu ilahî mesajları, herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermeyecek tarzda, apaçık bir şekilde insanlara duyurması için böyle olması gerekiyordu.

⁸⁸ Mustafa Sadık er-Rafî, *I'cazû'l-Kur'an ve'l-Belâgatü'n-Nebevîyye*, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut 2005, s.228; Nusreddin Bolelli, *Belâgat -Beyan, Meanî, Bedî' İlimleri- Arap Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2009, s. 9.

⁸⁹ İbn Haldûn, II, s. 817-820.

⁹⁰ el-Beyyumî, s. 54-55.

⁹¹ Safiyyu'r-Rahman el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 48; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamber* (çev. Salih Tuğ), (5. Baskı), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1991, I, 43.

⁹² İbn Haldûn, II, 817-820.

⁹³ er-Rafî, s. 227.

1.2. KUR'AN'DA HİTÂBETE YÖN VEREN AYETLER

1.2.1. Hatip ile İlgili

1.2.1.1. Doğru Söz Söylemek

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın.”⁹⁴

1.2.1.2. Hakikati Olduğu Gibi Açıklamak ve Hiçbir Şeyi Gizlememek

“Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür!”⁹⁵

1.2.1.3. Hatibin Anlattığına İnanması Söylediklerini Hayatında Tatbik Etmesi

“Siz Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”⁹⁶

1.2.1.4. Muhataba Yumuşak Davranmak

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”⁹⁷

1.2.1.5. Emr bi’l-ma’ruf Nehy ani’l-münker

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.”⁹⁸

⁹⁴ 33. Ahzab: 70.

⁹⁵ 3. Al-i İmran: 187.

⁹⁶ 2. Bakara: 44; 61. Saf: 2-3.

⁹⁷ 3. Al-i İmran: 159

⁹⁸ 3. Al-i İmran: 110; bkz: 104, 115; 7. A’raf: 157.

1.2.1.6. İnsanlara Hakka Uygun Şekilde Nasihat Etmek Bir Görev Bir Sorumluluktur

“Hani onlardan bir topluluk demişti ki: “Siz, Allah’ın helâk edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?” Onlar da, “Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)” demişlerdi.”⁹⁹

1.2.1.7. Dinî Vaaz ve Nasihatın Amacı, İnsanlara, Allah’a Karşı Sorumluluklarını Hatırlatmaktır

“belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)” demişlerdi.”¹⁰⁰

1.2.2. Hutbe ile İlgili

1.2.2.1. Allah yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet etmek

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır.”¹⁰¹

1.2.2.2. Hakikatin Anlaşılmasına Yardımcı Olacak Etkili ve Güzel Söz Söylemeye Çalışmak

““Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında (beliğ) etkili ve güzel söz söyle.” (قولا بليغا)¹⁰²

1.2.2.3. Muhataba Yumuşak Söz Söylemek

““Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır.”“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.”¹⁰³

⁹⁹ 7. A’raf: 164.

¹⁰⁰ 7. A’raf: 164.

¹⁰¹ 16. Nahl: 125.

¹⁰² 4. Nisa: 63.

¹⁰³ 20. Taha: 44.

1.2.2.4. “Yaldızlı sözler” Söyleyerek İnsanları Aldatmak Şeytani Bir Yoldur

“İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.”¹⁰⁴

1.2.3. Dinleyiciyle İlgili

1.2.3.1. Sözü Dinlemek ve En Güzeline Tabi Olmak

“Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir.”¹⁰⁵

1.2.3.2. Kutsallarımıza Hakaret Edilen Ortamı Terk Etmek

: “Oysa Allah size Kitap’ta (Kur’an’da) “Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz” diye hüküm indirmiştir.”¹⁰⁶

1.3. HATİPLİK YÖNÜNDEN HZ. PEYGAMBERİN ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Gaye ve İnanç

Hz. Muhammed (s.a.s.)’in esas gayesi, yüce Allah’ın kendisine verdiği peygamberlik görevini hakkıyla yerine getirmek ve onun rızasına ermektir. O omuzlarına yüklenen vahye en mükemmel şekliyle ilk inanandı.¹⁰⁷ Bütün yönleriyle en üstün ahlâki meziyetler sahipti. Yüce Allah, “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*”¹⁰⁸ fermanıyla onun yüksek ahlâkına şahitlik etmektedir. O, herkesten daha fazla ibadet etmekteydi. Dini, bütün muhtevasıyla en kamil manada o yaşamaktaydı. Hz. Aişe validemizden rivayet edilen bir hadiste ifade edilir ki, peygamberimiz, bir iş yaparken ruhsatla amel etti. Bir grup insan bu ruhsattan sakındı. Bunu duyan peygamberimiz, insanları topladı ve onlara hitap etti. Allah’a hamd ettikten sonra şöyle dedi: “*Bazı gruplara ne oluyor ki*

¹⁰⁴ 6. Enam: 112-113.

¹⁰⁵ 39. Zümer: 18.

¹⁰⁶ 4. Nisa: 140; 6. Enam: 68.

¹⁰⁷ 2. Bakara: 286.

¹⁰⁸ 68. Kalem: 4.

*benim yaptığım şeyden sakınıyorlar. “Ben onlardan çok daha iyi Allah’ı tanıyor ve ondan korkuyorum.”*¹⁰⁹

İnsanlığın dünya ve ahiret saadetini gaye edindi. İçinde ne dünya korkusu, ne makam arzusu vardı. Hakka davet ettiği insanların sözlü ve fiili her türlü hakaret ve aşağılamalarına maruz kaldı. Dışlandı, açlığa mahkûm edildi, bedensel eziyete maruz bırakıldı. O, bütün bunlara rağmen nefret ve intikam ateşiyle yanmadı. Yalnız kendisine bu muameleyi reva görenlerin ıslahı için dua etti.¹¹⁰

Mekke müşrikleri, kendisini vazgeçirmek için bütün yolları denediler. Şehrin ileri gelenleri onunla yaptıkları toplantıda şu teklifte bulundular: *“Eğer bu getirdiğin sözle dünya malı istiyorsan, aramızda mal toplayalım ve seni en zenginimiz yapalım. Şeref istiyorsan, efendi seçelim, iktidar istiyorsan, kralımız tayin edelim. Eğer gördüğün bir cinden bu hale geldiysen seni tedavi etmek ve bu durumdan kurtarmak için elimizden geleni yapalım.”* Allah resulu müteaddit defalar tekrarlanan bu teklife şu karşılığı verdi: *“Bende, söylediklerinizin hiçbiri yok. Size getirdiğim şeyle malınızı istemiyorum. Sizden şeref veya saltanat da istemiyorum. Fakat Allah beni size elçi olarak gönderdi, bana kitap gönderdi ve sizin için bir müjdeleyici ve uyarıcı olmamı emretti. Ben de size rabbimin mesajlarını tebliğ ettim ve öğüt verdim. Eğer size getirdiğimi kabul ederseniz, bu dünyada ve âhirette sizin yararınızdır. Getirdiğimi reddederseniz, Allah aramızda hüküm verene kadar sabredeceğim.”*¹¹¹

Allah’ın nurunu tamamlayacağı konusunda sarsılmaz bir imana sahipti. Davasını zafere ulaştırmak için bir an dahi yılmadan aralıksız çalışıyordu. Müşrikler, bütün çabalarına karşın peygamberimize engel olamayınca bu sefer baskılarını zayıf ve kimsesiz Müslümanlara yönelttiler. Onları dinlerinden vazgeçirmek için vahşi yöntemlere başvurdular.¹¹² Fakat Allah’ın elçisi, umutsuzluk karanlıklarının en kesif noktalarında sarsılan arkadaşlarının ümitlerini tazeliyor ve onlara moral aşıyordu. Arkadaşlarına dua ediyor, sözleriyle onların gönüllerini onarıyor ve zafere inanmalarını sağlıyordu. Mekke müşriklerinin baskılarından bunalan ashabının Allah’tan yardım

¹⁰⁹ Müslim, Kitabü’n-Nikah, 1/5, hn. 1401, II, 1020.

¹¹⁰ Abdusselâm M. Harun, *Tehzibu Sireti İbn Hişâm*, (14. Baskı), Dâru’l-Buhusi’l-İlmiyye, Beyrut 1406/1985, s. 82-85.

¹¹¹ İbn Hişâm Ebû Muhammed ‘Abdumelik, *Siretu’n-Nebi* (nşr. Mecdî Ferhî es-Seyyid), Dâru’s-Sahabe li’t-Turas, Tanta 1416/1995, I, 372-373; Harun, s. 66; el-Mübarekfûrî, s. 101-102.

¹¹² Harun, s. 70-71; el-Mübarekfûrî, s. 85-86.

duası talebine karşılık: “Sizden önceki bir adam (mümin), çukurlar kazılır da içine atılırdı. Testereler getirilir, başından aşağı ikiye yarılırdı. Bu onu Dininden alıkoymazdı. Demir taraklarla etinin altındaki kemik ve sinirlerine kadar taranırdı. Yine de bu onu dininden çevirmezdi. Vallahi bu iş (İslâm davası) mutlaka tamamlanacak, öyle ki bir yolcu Sana’dan Hadramevt’e kadar gidecek de Allah’tan ve koyunlarına kurdun saldırmasından başka bir şeyden korkmayacak. Fakat siz acele ediyorsunuz.”¹¹³

1.3.2. Doğruluk

Peygamberlerin sıfatlarından biri ‘sıdk’, doğruluktur.¹¹⁴ “Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık...”¹¹⁵ Sıdk, muttaki müminlerin de vasfıdır.¹¹⁶ Peygamberimizin sadakati, dost–düşman herkes tarafından teslim edilmektedir. O, özünde, sözünde ve eylemlerinin tümünde doğrudur, dürüsttür. Peygamberliğinden önce dürüstlüğünden dolayı Mekke ahalisinin kendisi için uygun bulduğu lakap, “el-emin”dir. Düşmanları, davasına zarar vermek için sihirbaz, kâhin, mecnun gibi yaftalar yakıştırdıkları halde kendisini yalancılıkla asla itham etmemişlerdir. Şüphesiz bunun birçok delili mevcuttur. Henüz açık tebliğ döneminin başında Safa tepesine çıkıp bütün Mekke kabilelerini çağırdığında onlara emin vasfını tasdik ettirecek şekilde hitap etmiştir:

“Size şu dağın yamacında size saldırmaya hazırlanan bir düşman ordusu olduğunu söylesem bana inanır mısınız?”

Şöyle cevap verdiler: “Sen bizim tarafımızdan yalanla itham edilmedin, yalanına hiç rastlamadık.”¹¹⁷

Bunun en önemli delillerinden birisi de, Buhârî’nin kaydettiği Ebû Süfyan hadisidir. Ebû Süfyan, Hudeybiye barış sürecinde ticaret için bir grup Kureyşli ile Şam’a gider. Daha önce peygamberimizin İslâm’a davet mektubunu alan Rum hiraklı, peygamberimiz hakkında bilgi almak için kureyş heyetini Kudüs’e çağırır ve onlara peygamberimize ilişkin çeşitli sorular sorar. Neseb olarak peygamberimizin en yakını

¹¹³ Buhârî, Kitâbü’l-Menakıb, III, 180; Gazalî, s. 108; Kazancı, s. 115.

¹¹⁴ Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, (2. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996, s. 17.

¹¹⁵ 6. Enbiya: 73.

¹¹⁶ 39. Zümer: 33; 49. Hücurat: 15; 59. Haşr: 8.

¹¹⁷ İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d ez-Zührî, *Kitâbü’t-Tabakati’l-Kebir* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1421/2001,I, 129.

olması hasebiyle Ebû Süfyan sorulara cevap verir. Hz. Muhammed (s.a.s)’in peygamber olup olmadığını anlamaya çalışan Hirakl ile Ebû Süfyan arasında, Mekkeli grubun huzurunda, karşılıklı soru ve cevaptan oluşan uzun bir diyalog geçer. Diyalogda konumuzla ilgili şöyle bir bölüm yer alır:

Hirakl: “Söylediği şeyleri söylemezden önce yalan töhmetinde bulunuyor muydunuz?”

Ebû Süfyan: “Hayır”

Hirakl: “Sözünden döner mi?”

Ebû Süfyan: “Hayır. Ama bir süredir ondan ayırız. Ne yaptığını bilmiyoruz.” Der. Hadis rivayetinde şunu ilave eder. “Ancak bu kadarını katabildim. Vallahi, arkadaşlarımla yalanımı anlatmalarından çekinmeseydim. Onun hakkında yalan söyledim.”¹¹⁸ Baş düşmanlarından Nadr b. Hâris de Kureyşlilere hitabında onun doğruluğuna şu şekilde şahadet etmiştir: “Muhammed henüz bir çocukken, en çok hoşnut olduğunuz, en doğru sözlünüz ve en güvenilir kişinizdi.”¹¹⁹

Dost veya düşmanlarına hitap ederken hiçbir zaman doğrudan şaşmamıştır. Latife yaparken dahi yalana asla tenezzül etmemiştir. “(Şaka da olsa) Doğru ve gerçekten başka bir şey söylemem.”¹²⁰ buyurmuştur.

1.3.3. Samimiyet ve Tutarlılık

Peygamberimiz, ilahî mesajı insanlara ulaştırmaya çalışırken hiçbir ayırım yapmamıştır. Cinsiyeti, sosyal konumu, malî durumu ne olursa olsun bütün insanların hidayeti için aynı samimi çabayı göstermiştir. İnsanların hidayeti için uğraşmış, dua etmiş ve duyarsızlıkları karşısında da büyük bir üzüntü yaşamıştır. Bu hakikati bildiren ayette Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “Demek sen, bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa, arkalarından üzümlere âdeta kendini tüketeceksin!”¹²¹ Statü farklarına bakmaksızın, hitabında herkese yönelik aynı dil ve üslubu kullanmıştır. Maksudı bu olmamakla birlikte farkında olmadan muhatapları arasında bir ayrıma yol açacak şekilde

¹¹⁸ Buhârî, Kitâbü Bedi’l-Vahy, I, 5.

¹¹⁹ el-Mübarekfürî, s. 79; İbn Hişam, I, 376.

¹²⁰ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünenü’-t-Tirmizî, Mevsuatü’s-Sünne el-Kütübü’s-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Kitâbü’l-Bir ve’s-Sıla, III, 357; Kazancı, s.119.

¹²¹ 18. Kehf: 6.

davrandığında Kur'an tarafından uyarılmıştır. Abese Suresinin nüzul sebebi olarak zikredilen Abdullah b. Mektum olayında yaşandığı gibi. Peygamberimiz, aralarında Utbe b. Rebia, Ümeyye b. Halef ve Ebû Cehil'in bulunduğu Mekke ileri gelenlerine büyük bir motivasyonla İslâmı anlatırken yanına gelen İbn Ümmi Mektum: "Ey Allah'ın resûlu! Allah'ın sana öğrettiğinden bana da öğret." Der ve bunu tekrar eder. Resûlullah, yanında bulunan Mekke eşrafının hidayetini umarak yaptığı tebliğ faaliyetinin kesilmesinden rahatsız olur ve ona yüzünü çevirir. Tam cemaatten kalkacağı zaman vahiy nazil olur:

*"Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak, Yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırılmıyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'an) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır."*¹²²

Bu olaydan sonra peygamberimiz, Abdullah'tan soğumak yerine devamlı ona ikramda bulunur ve şöyle iltifatta bulunurdu: "Merhaba! Hakkında Rabbimin beni uyardığı kişi!" gazaya çıkarken de iki defa bu sahabiye Medine'de namaz kıldırmak üzere görevlendirmiştir.¹²³

Yoksula, yetime, düşküne ve zayıfa değer vermiş ve onları koruyup gözetmiştir. Yukarıda naklettiğimiz Ebû Süfyan ile Hirakl arasında geçen diyalogda şöyle bir bölüm geçmektedir:

Hirakl: *"Muhammed'in etrafındaki insanların özellikleri nelerdir?"*

Ebû Süfyan: *"Genellikle toplumun zayıfları"* diye cevap verir.

Değişik zamanlarda, farklı kişilere söylediği sözlerin üslubunda muhataba verdiği değer açısından hiçbir farklılık görülmez. Yakın uzak demeden bütün müminlerin soru ve sorunlarına aynı duyarlılıkla cevap vermeye çalışmış, Dinî ilkelerde bir taviz vermediği gibi kimsenin gönlünü de kırmamıştır. Nitekim vahye ilk kez muhatap olduğunda ve vahiy meleği Cebrail'i gördüğünde buna bir anlam verememiş,

¹²² 80. Abese: 1-12.

¹²³ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim*, (nşr. Sami b. Muhammed es-Selâme), 2. Baskı, Dârun Tayyibe, Riyad 1999, VIII, 319; Yazır, VIII, 525.

başına gelen olaydan ürkmüş ve korkusunu ifade ettiğinde eşi Hz. Hatice kendisini şu sözlerle teselli etmiştir. *“Asla! Vallahi Allah seni asla utandırmaz. Akrabayı gözetir, herkese anlayışla davranırsın. Fakire kazandırır, misafire ikram edersin. Musibete uğrayanlara yardım edersin.”*¹²⁴

Peygamberimiz, yaptığı hiçbir konuşma için hazırlık yapmamış, gerektiği yerde, gerektiği kadar konuşmuştur. Çünkü konuşmak amaç değil, yalnızca ilahî mesajları en iyi şekilde iletme maksadıyla başvurulan bir araçtır. Bu maksat bazen konuşarak bazen sükût ederek bazen de yalnızca eylemde bulunarak gerçekleştirilir. Abdullah b. Ömer’in bir soru üzerine belirttiği gibi:

*“Biz hiçbir şey bilmez durumdayken Allah, Muhammed (s.a.s)’i gönderdi. Biz de onun neyi nasıl yaptığını gördüysek öyle yaparız.”*¹²⁵

Muhataplarının sayısı, peygamberimizin konuşma biçimine, sesini duyurmaya çalışmak dışında, tesir etmemiştir. Çünkü onun sözleri, Haktan gelen hakikatin taşıyıcısı, formu niteliğindedir. Bu sözler, sadece zihnin mahsulü olan yaldızlı sözler değildi. Bedenin merkezi, vahyin ve imanın makarrı olan kalpten zühur eden hikmet dolu sözlerdi.

1.3.4. Cesaret ve Açıklık

Peygamberimizin bütün hayatı, cesaretin en iyi delilidir. Barışta veya savaşta; çölde veya şehirde, cesaretin en güzel örneklerini vermiştir. Savaşın en çok kızıştığı anlarda ashabı, peygamberimizin yüreklendirici sözleriyle ve davranışlarıyla yolunu bulmuştur. En büyük cesaret, kahir ekseriyetinin puta taptığı bir topluma inançlarının batıl olduğunu söyleyebilmektir. Putları tanrı edinmiş insanlara La ilahe illallah diyebilmektir. Ka’be’de putperestlerin düşmanca bakışları altında Allah’a kulluk etmektir. Başta amcası Ebû Leheb olmak üzere Mekke müşriklerinin Hakaretlerine, tehditlerine ve maruz kaldığı fiili saldırılarına rağmen, inancını kararlılıkla sürdürmek ve hakikati ilan etmeye devam etmektir. Peygamberimiz, başına gelebilecek her şeyi göze alarak bütün bunları tereddütsüz yapmıştır.¹²⁶ Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.) yüce

¹²⁴ el-Mübarekfürî, s. 61; Gazalî, s. 92.

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel -Mevsuatu’s-Sünne el-kütübü’s-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, II, 66.

¹²⁶ el-Mübarekfürî, s. 81.

Allah'tan aldığı emrin gereğini yerine getiriyordu. *“Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emr olunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme.”*¹²⁷ Peygamberimiz, bu ayetin gereğini kemal-i imtisal ile yerine getirmiş, sözü eğip bükmeden, ilahî mesajları en açık şekilde ifade etmiştir. Müşrikleri en çok rahatsız eden şey, peygamberimiz tarafından, ilahlarının sahte, inançlarının da batıl olduğunun söylenmesidir. Kendi inançlarına saygı gösterilmesine karşılık İslâm'a saygılarını bildirmeye hazırdılar.¹²⁸ Kur'an, bu konuya şu ayetle ışık tutar: *“İstediler ki, yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar.”*¹²⁹ Peygamberimiz, müşriklerin, tevhide şirke bulaştırmak anlamına gelen bu taleplerine elbette olumlu karşılık vermemiştir. Hakkın hatırını her şeyin üstünde tutmuştur. Kafirlerin gönüllerini hoş tutmak adına hakikati açıkça beyan etmekten taviz vermemiştir. Bunun çok çarpıcı bir örneği, peygamberimiz ile Ebû Leheb arasında yaşanmıştır. Ebû Talib'in vefatından önce peygamberimize karşı tertip edilen her türlü düşmanca faaliyete yer al Ebû Leheb, Ebû Talib'in vefatından sonra aşiret başkanı olunca, kabile içinde birlik ve beraberliği sağlamak adına, peygamberimizi savunmuştur. Bu yumuşak tutumundan rahatsız olan Ebû Cehil, Ebû Leheb'den peygamberimize atalarının hatta kendisinin ahiretteki akıbetini sormasını ister. Peygamberimizin verdiği cevap hiçbir yöne çekilemeyecek kadar açıktı: *“Putlar ve putlara tapanlar Cehenneme gireceklerdir.”*¹³⁰ Şüphesiz bu cevapta, kesin bir ilahî prensibi ikrar etmekten başka, şaşırtıcı hiçbir şey yoktu. Putperestlerin her türlü müdahane teklifleri ve beklentilerini boşa çıkaracak darbe, Kafirun suresindeki kesin ifadelerle ortaya çıkmıştır. *“De ki: “Ey Kâfirler!... “Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”*¹³¹

Abdullah b. Amr b. Âs'ın rivayetine göre, açık davetin yapıldığı günlerde, kendisinin de hazır olduğu bir günde Mekke eşrafı, Ka'be'de toplandı. Resûlullah'tan söz ederek şöyle dediler. *“Bu adamın yaptıklarına sabrettiğimiz kadar kendimizi hiçbir zaman sabırlı görmedik. Aklımıza hakaret etti, ilahlarımıza küfretti. Ve biz buna büyük bir sabır gösterdik.” Onlar böyle konuşurlarken Resûlullah çıkageldi. Ka'benin köşesine kadar yürüdü ve istilam yaptı. Tavaf sırasında müşriklerin yanından geçti.*

¹²⁷ 15. Hicr: 94.

¹²⁸ el-Mübarekfürû, s. 80.

¹²⁹ 68. Kalem: 9.

¹³⁰ Hamidullah, I, 115, 180.

¹³¹ 109. Kâfirûn: 1-6.

Müşrikler ona bazı sözlerle hakaret ettiler. Hakaretin verdiği rahatsızlığı onun yüzünde gördüm. Tavaf sırasında ikinci kez onların olduğu yere uğradığında aynı şekilde hakaret ettiler. Bu durumu ikinci kez yüzünde gördüm. Tavaf esnasında üçüncü kez yanlarına uğradığında yine hakaret ettiler. Bunun üzerine Resulullah durdu ve onlara şöyle seslendi: “Duyuyor musunuz? Ey Kureyş topluluğu! Nefsimi kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, ben size helakinizi getirdim. (iman etmezseniz helak olacaksınız)” bu söz gruba öyle tesir etti ki hiçbirinde çıt çıkmadı. O derece ki daha önce en şiddetli bir şekilde Resûlullaha eziyeti tavsiye eden, onu teskin etmek için bulunduğu en güzel söz şu oldu. “Git ey Ebû'l- Kasım sen cahil değilsin”¹³²

Peygamberimiz, katıldığı tüm savaşlarda, müminler için bir cesaret kaynağı olmuştur. Bu savaşlar arasında Huneyn savaşının ayrı bir yeri ve önemi vardır. İslâm ordusu, vadinin dar geçitlerinde pusu Kur’an düşman ordusundan tamamen habersiz bir şekilde Huneyn vadisine girince ok yağmuru altında kalır. Ani saldırının şokuyla Müslümanlar, büyük bir panik içerisinde harp meydanını terk etmeye başlarlar. İslâm ordusu dağılmakla yüz yüze gelir. Bu sırada Hz. Muhammed (s.a.s) etrafındaki bir avuç askerle bir yandan benzersiz bir cesaretle düşmana karşı savaşırken diğer yandan sükûnetle şöyle bağıırır: “Ey insanlar! Bana doğru gelin! Ben Resûlullahım, ben Muhammed b. Abdullah’ım” peygamberin sesiyle kendine gelen müminler, yeniden peygamberimizin etrafında toplanırlar. Büyük bir savaşın ardından, Allah’ın yardımına mazhar olarak¹³³ düşman ordusunu kaçmak zorunda bırakırlar.¹³⁴ Hz. Peygamber, harbin en çetin safhasında, savaş alanına bakarak: (الان حمى الوطيس) “Şimdi harp kızıştı” ifadesini Arapçaya kazandırmıştır.¹³⁵

1.3.5. Merhamet ve Anlayış

Merhamet, Hz. Muhammed (s.a.s)’in en önemli kişilik özelliklerinden biridir. Rahman ve Rahim olan yüce Allah tarafından, âlemlere rahmet¹³⁶ olarak gönderilen bir peygamberin, müminlere karşı şefkatli ve merhametli ve onlara düşkün olması¹³⁷ son

¹³² Harun, s. 61; İbn Hişam, I, 365.

¹³³ 9. Tevbe: 25-26.

¹³⁴ el-Mübarekfürî, s. 393; Hamidullah, s. 491.

¹³⁵ Demirayak, II, 202.

¹³⁶ 21. Enbiya: 107.

¹³⁷ 9. Tevbe: 128; 27. Neml: 77; 33. Ahzab: 43.

derece doğaldır. Peygamberimiz, Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak, özelde müminlere genelde bütün insanlara karşı sözünde ve davranışında son derece merhametli, hataları karşısında da oldukça anlayışlıydı. Bütün hayatı, engin merhameti ve anlayışının örnekleriyle doludur. Enes b. Malik anlatıyor:

“Allah resulu ile beraber yürüyordum. Üzerinde kenarları sert bir Necran abası vardı. Bir bedevi ona yetişti ve abasını sert bir darbeyeyle çekti. Boynuna baktığımda, çekmenin şiddetinden abasının kenarının iz bıraktığını gördüm. Bedevi: “Ey Muhammed emret, yanında bulunan Allah'ın malından bana da versinler.” Resûlullah ona döndü ve güldü. Sonra ona maldan verilmesini emretti.”¹³⁸

Uzun yıllar hizmetinde bulunan, tamamen insani nitelikleriyle Resulullah'ı gözleme ve değerlendirme fırsatına sahip olan Enes b. Malik (r.a.) anlatıyor:

“Allah resulu, insanların en güzel ahlâklısıydı. Bir gün beni bir ihtiyaç için gönderdi. Vallahi, gitmeyeceğim dedim. –fakat içimde Allah'ın peygamberinin beni gönderdiği şey için gitmek vardı.- Ben, işe gitmek çıktım. Sokakta oynayan çocuklarla karşılaştım ve onlarla birlikte oyuna daldım. Uzun bir aradan sonra Hz. Muhammed (s.a.s.) beni ensemden tuttu, dönüp baktığımda gülüyordu. Dedi ki: Enesçik seni gönderdiğim yere git. Ben, gideceğim ya Resulellah, dedim. Enes b. Malik, çocukken peygamberimize yedi veya dokuz yıl hizmet ettiğim halde, bana hiçbir zaman, “Neden böyle yaptın? veya neden böyle yapmadın?” Gibi bir soru yöneltmedi. Dedi.¹³⁹

Merhameti, yalnız müminler için geçerli değildi. Rabbim Allah dediği için Mekke müşriklerinin tazyiklerine, tahkirlerine, ambargosuna ve fiili saldırılarına maruz kaldığı halde onların hidayeti dışında bir şey istememiştir. Yüce Allah, Cebrail'i göndermiş ve istemesi halinde kendisine eziyet eden Mekke ahalisini, iki dağın altında bırakacağını bildirmesine rağmen öfkeyle hareket etmemiş ve şöyle cevap vermiştir: *“Ben, Allah'ın onların nesillerinden, yalnız Allah'a kulluk eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan insanlar çıkarmasını diliyorum.”¹⁴⁰* Peygamberimize ve müminlere hayat hakkı tanımamış, onları yurtlarından çıkarmış, göçtükleri Medine'de de onları

¹³⁸ Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 68, III, 94; Müslim, Kitabü'z-Zekât, 44/128, I, 731; Ebû Davud, Kitabü'l-Edeb, V, 134.

¹³⁹ Ebû Davud, Kitabü'l-Edeb, V, 132.

¹⁴⁰ Buhârî, Bedü'l-Halk, 4059; Müslim, Müşriklerin eziyetleri, 1420; Yahya b. Abdullah el-Bekri eş-Şehrî, *Eseru Muameleti'r-Resûl fi Neşri'd-Dinî'l-İslâm*, el-Cem'iyetu'l-İlmiyyeti's-Suudiye, Riyad 1429/2008, s. 32.

sürekli olarak taciz etmiş, onlarla savaşmış ve birçok müminin canına kıymış olmalarına rağmen, Mekke'nin fethi sırasında düşmanlarına karşı dünyada eşi ve benzeri görülmemiş bir merhamet örneği göstermiştir. “*Size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?*” diye sordu. “*İyilik yapan, cömert bir kardeşsin ve cömert bir kardeşin oğlusun*” diye cevap verdiler. Resulullah: “*Ben size Yusuf’un kardeşlerine söylediği gibi söylerim. Bugün sizi kınamanın faydası yok. Gidiniz. Hepiniz hürsünüz.*” dedi.¹⁴¹

1.3.6. Dile Hâkimiyet

Hz. Muhammed (s.a.s.), Arapların en fasihi ve beliğiydi. Yaratılıştan gelen yüksek fikirler ve asil duygular oluşturabilme yeteneğinin¹⁴² yanı sıra doğumundan itibaren peygamberlik göreviyle yükümlü kılındığı ana kadar kazandığı konuşma becerisi ve ahlâk yüceliği onu mükemmel bir hatip haline getirdi. Nasıl ki henüz anne rahmindeyken babasını kaybederek başladığı, ardından annesini ve dedesini kaybederek sürdürdüğü hüznü hayata, onu, oyun ve eğlencelerden uzaklaştırarak yüce ahlâki seciyelere hazırladıysa, ailesinden, Sa’d b. Bekr yurdundan aldığı dil melekesi ve Kur’an vahyinden aldığı kutlu eğitim de onu, yüksek fesahat ve belâgat seviyesine ulaştırmıştır. Bu kabiliyet, Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırması gereken, kitabı ve hikmeti öğretmesi icap eden ve kitabı açıklamakla yükümlü bir peygamber için gereklidir. Çünkü Yüce Allah, kendisini “*şahit, müjdeleyici, uyarıcı ve izniyle Allah yoluna çağıran aydınlatici bir kandil*”¹⁴³ olarak göndermiştir. Yüksek Kur’an hakikatlerine tahammül etmesi ve bu hakikatlerin başka hiçbir şeyle karıştırılmaması için ilk vahyin nüzulünden önce uzun süre inziva ve tefekkür süreci yaşamıştır.¹⁴⁴ Peygamberimizin asıl meselesi mahza hikmet olan ilahî mesajları sağlam bir form içerisinde insanlara taşıyabilmektir. Yani Onun sözünde, sükutunda ve davranışında asıl amaç insanların hidayetine vesile olmaktır. Bu sebeple, konuşmak için özel bir çaba sarf etmez, bir fayda mülâhaza etmedikçe konuşmazdı. Konuşmanın, muhatap açısından zararlı sonuçlara yol açacağını hissettiğinde sükût ederdi.¹⁴⁵

¹⁴¹ Gazalî, s. 378; eş-Şehrî, s. 83-84.

¹⁴² Platon- Longinos, s. 114.

¹⁴³ 33. Ahzab: 45.

¹⁴⁴ el-Beyyumî, s. 22.

¹⁴⁵ Mecdi Muhammed eş-Şehavî, *Hutebû'r-Resul*, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts., s. 5.

Peygamberimizin hutbeleri, genellikle kısa ve veciz ifadelerden oluşur. Uzun ve çetin bir davet ve cihat sürecinin ardından, çıkarıldıkları yurtları ve düşmanlarının yatağı olan Mekke'yi fethettiğinde, ne söyleyeceğini büyük bir merak ve ilgiyle bekleyen insanlara hitaben yaptığı konuşma, iki paragraftan ibarettir.¹⁴⁶ Ama o iki paragraf, en uzun hutbelerin bile yapması mümkün olmayan bir şeyi yapmış, can düşmanlarının bile gönüllerini onun mesajına tamamen açmıştır.

Îcaz, az lafızla çok manayı ifade etme yöntemidir. Bu anlatım tarzının uzun açıklamalardan çok daha zor ve bir o kadar da etkili olduğunu belirtmek gerekir. Onun hutbeleri, îcaz yönüyle önceki dönemlere ait hutbe örnekleriyle benzeşmekle birlikte, Câhiliye dönemi hutbelerinden farklı olarak, konu birliğine, bir ana fikre ve sağlam bir mantık örgüsüne sahiptir. Hz. Muhammed (s.a.s.), insanları heyecanlandırmayı ve eğlendirmeyi amaçlayan bir hatip değildir. Aksine muhatabını düşündüren, muhatabının, hak ile batılı birbirinden ayırmasını sağlayan ve hidayetine vesile olan, anlam bakımından zengin ikna eden sözler söyleyen bir hatiptir.¹⁴⁷ Onun için asıl olan, anlam ve mesajdır. Sözlerinde, lafızlar düzenli, anlamlar ahenkli, terkipler sade ve açıktır. Dili, tutarlı, çarpıcı ve ikna edicidir. Hitabı, bütünüyle kalpten, samimi ve içtendir. İnanmadığı ve en evvel kendi hayatında uygulamadığı hiçbir şeyi söylememiştir. Bunun doğal sonucu olarak hitabıyla insanları derinden etkilemiş ve toplumların hayatını radikal bir şekilde değiştirmiştir.

Dinî, siyasî, askeri, hukukî veya sohbet türüne ait bütün hutbelerinde, Allah'a karşı sorumluluğu ve ahiretteki hesap ve ikabı ve İslâm ahlâkını ön planda tutmuştur. Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde kendisine hitaben söylediği sözlere şöyle başlamıştır:

*“Ey Muaz! Allah'a karşı takva ile hareket etmeni, doğru sözlü olmanı, emaneti korumanı..... tavsiye ederim.”*¹⁴⁸

Hemen bütün hutbelerine Allah'a hamd ve Ondan istiğfar ile başlamıştır. Takva tavsiyesiyle devam etmiştir.

¹⁴⁶ eş-Şehavî, s. 127; el-Beyyumî, s. 77.

¹⁴⁷ El-Beyyumî, s. 73.

¹⁴⁸ Abdulhamid Şakir, *Vesaya'r-Rasûl ve'l-Hulefai'r-Raşidin*, Cerrus Pers, Trablus 1415/1994, s. 15.

Arapların bildiği ve günlük dilde kullandığı kelimelere, din merkezli, ahirete müteallik yeni bir mana ve asil bir ruh kazandırmıştır. 'Müflis' hadisinde olduğu gibi:

Ebû Hüreyre radyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

"Müflis kimdir, biliyor musunuz?" diye sordu.

Ashab: Bizim aramızda müflis, parası ve malı olmayan kimsedir, dediler. Rasûlullah (s.a.s.): "Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekat sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zina isnad ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp, bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir"¹⁴⁹ buyurdu.

Bu rivayette görüldüğü üzere peygamberimiz Arapların günlük konuşmalarında kullandığı müflis kelimesine yeni ve dinî bir anlamda kullanmıştır.

1.3.7. Peygamberimizin Fiziksel Özellikleri

Fiziki görünüm, hatibin başarısını etkileyen faktörlerden birisidir. İlk izlenim olumlu olması halinde, dinleyici, hatibin anlattıklarını daha büyük bir dikkat ve ilgi ile takip eder. Hatibin kişiliği, Güzel bir kamet, tevazu, mütebessim bir yüz, kendinden emin bir duruş gibi güven telkin eden kişisel özellikleri, dinleyiciyi ikna etme ve etkileme bakımından, konuşmanın muhtevassından ve anlatma tarzından daha önemlidir.¹⁵⁰ Hepimiz, karşılaştığımız, görüştüğümüz bir insan ile ilgili hemen olumlu veya olumsuz bir izlenime sahip oluruz. Daha konuşmaya başlamadan bir hatibi de beğeniriz veya reddederiz. Bu izlenim, o insan ile iletişimimizde ilerleyen zamanlarda müspet veya menfi bir kanaate dönüşür. Bu kanaatin oluşmasında genellikle muhatabımızın kişilik özellikleri etkili olur.

Peygamberimiz, yukarıda anlattığımız ahlâklı kişiliğinin yanı sıra fiziksel görünümüyle de oldukça güzel ve etkileyici bir insandı. Onun vasıfları, bütün hadis ve tarih kitaplarında bulunabildiği gibi, yalnız onun şemailini anlatan bağımsız kitaplar da

¹⁴⁹ Müslim, *Kitabü'l-Adab*, III, 1997.

¹⁵⁰ Carnegie, s. 122-127; Kazancı, s. 69; Muallimoğlu, s. 505-507.

mevcuttur.¹⁵¹ Hayatının büyük bir bölümünü Hz. Muhammed (s.a.s.) ile birlikte geçiren ve her haline şahitlik eden Enes b. Malik gibi sahabilerin peygamberimizin şemailine ilişkin tasvirleri¹⁵² bir yana, hayatında ilk defa onu görenlerin anlatımı bile tek başına onun mükemmel şahsiyetini anlamak için yeterlidir.

Bunun çarpıcı örneklerinden biri Ümm Ma'bed tasviridir. Medine'ye hicret yolunda acıkan peygamberimiz ve yanında bulunan Hz. Ebû Bekir, onun mevlası Amir bin Führeyre ve rehberleri Abdullah bin Uraykıt, yiyecek bulma ümidiyle, Ümm Ma'bed el-Huzâfî'nin çadırına uğrarlar. Kendisinden satın almak üzere hurma veya et isterler. Fakat kıtlık zamanı olduğu için, çok istemesine rağmen isteklerine olumlu cevap veremeyen hanımın çadırının girişinde bulunan cılız ve süttten kesilmiş keçisini sağlamak için peygamberimiz izin ister. Nebevî bir mucize eseri olarak kurumuş keçiden, peygamberimiz, hem kendilerini doyuracak hem de aileye yetecek kadar süt sağmıştır. Misafirler ayrıldıktan sonra eve gelen eşinin sütün kaynağını sorması üzerine Ümm Ma'bed, hayatında ilk kez gördüğü, çadırlarını teşrif eden, evlerindeki bereketin sebebi olan aziz misafiri şöyle tasvir eder:

“Görünüşü parlak, yüzü aydınlık, güzel yaratılışlı bir adam gördüm. Göbeğinde fazlalık yok, başı vücuduyla uyumlu, ölçülü ve yakışıklı idi. Gözlerinin siyahı, simsiyahtı; kirpikleri ve kaşları, gürdü. Sesi, toktu. Kaşları bitişik, uzun ve kavisliydi. Saçları, simsiyahtı. Gözlerinin siyahı simsiyah; beyazı, bembeyazdı. Boynu, uzundu. Sakalları gürdü. Sustuğunda, vakara bürünüyor; konuştuğunda, sözündeki değer, yüceliyordu. Sözleri, bir nazmın parçaları gibi dökülüyordu, tatlı ve açıktı, boş ve değersiz değildi. Uzaktan, insanların en belirgin ve en güzeli; yakından da, en tatlısı ve güzeliydi. Onu gören gözün uzunluk veya kısalık bakımından bur kusur atfetmeyeceği derecede orta boyluydu. İki dalın ortasındaki daldı. Üç kişinin en dikkat çeken ve değerlisiydi. Onu çevreleyen arkadaşları vardı: Konuştuğunda onu dinleyen, emrettiğinde, emrine koşuşan, hizmetine amade arkadaşlar. O, ne somurtkandı, ne de boş konuşan.”¹⁵³

¹⁵¹ Bkz. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa *Şemâilü'n-Nebî*, (nşr. Mahir Yasin Fahl), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000; Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemaili*, (3.Baskı) Damla Yayınevi, İstanbul, 1998.

¹⁵² Buhârî, Kitabü'l-Menakıb, 23, II, 164.

¹⁵³ İbn Sa'd, I, 246.

Hız. Ali, peygamberimizin özelliklerini anlattıktan sonra şöyle demekten kendini alamaz: *“Ben ne ondan önce ne de sonra, onun gibisini görmedim.”*¹⁵⁴

1.3.7.1. Kıyafeti

Peygamberimiz, sade elbise giyer, şatafatlı kıyafetlerden sakınırdı. Hız. Ömer’in, pazarda gördüğü ipek bir kıyafeti heyetlerle görüşürken ve Cuma günlerinde giymek üzere satın almayı teklif ettiğinde, teklifi reddetmiş ve şöyle cevap vermiştir:

*“Bunu (âhiretten) nasibi olmayanlar giyer.”*¹⁵⁵

Hitâbet zamanlarına mahsus bir elbise giyme adeti olmamakla birlikte efendimiz, elbisesinin bakımına ve temizliğine özen göstermiştir. Ayrıca, başında genellikle sarık bulunurdu ki bu, hitâbet zamanlarına mahsus bir durum değildir.

Peygamberimiz, saç ve sakal bakımına önem vermiştir. İtikâfta olduğu sürede bile bazen kulaklarına bazen de omuzlarına kadar uzanan saçlarının¹⁵⁶ bakımını, başını dışarı uzatarak Hız. Aişe validemize yaptırmıştır.¹⁵⁷

Güzel koku sürmekten hoşlanırdı. O kadar ki, Enes b. Malik şöyle söylemiştir: *“Peygamberimizin çıkışını kokusundan anlardık”*¹⁵⁸

1.3.7.2. Ses Tonu

Peygamberimizin yumuşak sözlülüğüne Kur’an delalet etmektedir. *“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın...”*¹⁵⁹ Yukarıdaki rivayette de anlatıldığı gibi peygamberimizin sesi gürdü; sözleri, tatlı ve hoştu. Kur’an okurken veya konuşurken acele etmezdi. Sözlerindeki bütün harfler seçilebilecek kadar net bir telaffuzla, ahenkli ve güzel konuşurdu.¹⁶⁰ Kelamında takılma veya kesinti meydana gelmezdi, gerektiğinde medler, yerine getirilirdi. Hız. Aişe validemizin ifadesiyle, *“dinleyenlerin ezberleyebilecekleri kadar”*¹⁶¹ açık konuşurdu.

¹⁵⁴ İbn Sa’d, I, 355.

¹⁵⁵ Buhârî, Kitabü’l-Libas, V, 30, 46; Müslim, Kitabü’l-Libas ve’z-Zinet, VIII, 1637.

¹⁵⁶ İbn Sa’d, I, 369.

¹⁵⁷ Buhârî, Kitabü’l-Hayz, 2, I, 77; Müslim, Kitabü’l-Hayz, 6, I, 244.

¹⁵⁸ İbn Sa’d, I, 392.

¹⁵⁹ 3. Al-i İmran: 159.

¹⁶⁰ İbn Sa’d, I, 372.

¹⁶¹ İbn Sa’d, I, 372.

Bununla beraber hutbe verirken, muhataplarına sesini duyurmak¹⁶², konunun önemini kavratmak amacıyla peygamberimizin, bazen sesi yükselir, gözleri kızarır ve Cabir b. Abdullah'ın ifadesiyle, “*adeta saldırmaya hazır bir ordu komutanı gibi öfkelenirdi.*”¹⁶³ Sesini muhataplarına duyurmak, muhatapları tarafından görülebilmek için minbere, bir kayaya çıkmış, bineğine binmiştir. Kendisini duyamayacaklarından endişe ettiği zaman, hastayken yaptığı en son konuşmada olduğu gibi, muhataplarını yanına çağırması¹⁶⁴ veya bizzat kendisi dinleyicilerin yanına gitmiştir.¹⁶⁵ Ya da veda hutbesinde olduğu gibi devenin sırtında insanlara hitap etmiştir.¹⁶⁶

1.3.7.3. Jestler ve Mimikleri

Peygamber efendimiz, hitap ederken, sözüne güç katmak için el hareketlerinden, jest ve mimiklerden de yararlanmışır. “*Umre, hacca dahil oldu*” derken iki elinin parmaklarını birbirine geçirerek kenetlemiştir. Veda hutbesinin bitiminde işaret parmağını semaya doğrultarak “*Allah'ım şahit ol!*” demiştir.¹⁶⁷ Bir hutbe esnasında “*Ben ve kıyamet şu ikisi gibiyiz*” derken işaret parmağını ve orta parmağını göstermiştir.¹⁶⁸ Hz. Muhammed (s.a.s.), bazı örneklerini aktardığımız el-kol hareketlerinin yanı sıra bazen de elinde bir asayla hitap etmiştir.¹⁶⁹

Peygamber efendimizin duyguları, anında yüzüne yansır. Memnuniyetini yüz ifadesiyle belli ettiği gibi hoşnutsuzluğunu da açıkça gösterirdi. Nitekim Tebuk harbinden geri kalan ve geri kalma sebeini de peygamberimize açıkça beyan eden, bu sebeple elli gün boykotlala cezalandırılan üç sahabiden biri olan Ka'b b. Malik, kendisine ilişkin duygularını öğrenmek için sürekli olarak Peygamberimizin yüzüne baktığını ifade eder. Aynı rivayet içerisinde sefere katılmama nedenini ifade etmek için yanına gittiğinde peygamberimizin “*öfkeli bir tebessümle*” kendisine baktığını; Ayet inzaliyle¹⁷⁰ tevbeleri kabul edildiği müjdesini ise sevinçten parlayan bir yüz ifadesiyle kendisine bildirdiğini anlatır. Onun sevinçli halini de şöyle tarif eder: “*sevindiğinde*

¹⁶² Kazancı, s. 72.

¹⁶³ İbn Sa'd, I, 373.

¹⁶⁴ Kazancı, s.73; Buhârî, Kitabü'l-Cum'a, 29, I, 223.

¹⁶⁵ Kazancı, s.73; Buhârî, Kitabü'l-İlm, 32, I, 33.

¹⁶⁶ Ebû Davud, Kitabü'l-Menasik, 61, II, 469.

¹⁶⁷ Ebû Davud, Kitabü'l-Menasik, 56, II, 461-462.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, I, 373.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, I, 373.

¹⁷⁰ 9. Tevbe: 118.

*yüzü aydınlanırdı, adeta bir ay parçasına dönerdi.”*¹⁷¹ Hz. Ömer, onun bu halini, Züheyr’e ait şiirin bir mısrasıyla inşad eder:

“Eğer sen insandan başka bir şey olsaydın

*Bedir gününde parlayan ay olurdun”*¹⁷²

Resûlullahın öfkesi, üzüntüsü, endişesi ve her türlü rahatsızlığı da sevinci gibi yüzüne yansımıştır.¹⁷³ Daha önce Câbir b. Abdullah’ın rivayetini aktarırken hutbe esnasında *“adeta saldırmaya hazır bir ordu komutanı gibi”* öfkelenildiğini, gözlerinin kızardığını kaydetmiştik. Yine cehennem ateşinden bahsettiği bir gün iki defa, cehennemi anarken, yüzünü çevirerek hoşnutsuzluğunu göstermiş ve şöyle buyurmuştur: *“Yarım bir hurma ile de olsa kendinizi ateşten koruyun. Hiçbir şey bulamayan da, güzel söz söylesin”*¹⁷⁴

1.4. MUHATAP BAKIMINDAN PEYGAMBER EFENDİMİZİN ÖZELLİKLERİ

1.4.1. Muhatabı Tanımak

Hatibin, muhataplar üzerinde etkili olması için her iki taraf arasında güven bağının oluşması gerekir. Bağın tesisi ise hatibin, muhataplarını samimi olarak tanımaya çalışması, onlara değer verdiğini ve onları anladığını, sözleri ve beden diliyle göstermesi gerekir. Peygamberimiz, özelde hutbelerinde, genelde bütün diyalog ve iletişimde elçilik görevinin bir gereği olarak, muhatabının hidayetini, onun dünya ve ahiret saadetini amaçlayarak hareket etmiştir. Bütün hayatı, bu tutumunun en üstün örnekleriyle doludur. O, davetçi bir hatip olması hasebiyle, muhataplarının durumuna kayıtsız kalmamış, aksine muhataplarını en iyi şekilde tanımaya çalışmıştır. *İletişiminde onların psikolojik ve zihinsel yapısını; sosyal ve kültürel durumlarını; dinî inanç ve düşüncelerini; cinsiyetlerini ve yaşlarını; bilgi düzeylerini ve siyasî konumlarını gözeterik hareket etmiştir.* Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle davet etmekle memur bir peygamberden de başka türlü beklenemezdi. Zira hikmet, söz ve fiilde isabetin

¹⁷¹ Buhârî, Kitabü'l-Meğazi, 79, V, 123; el-Mübarekfürî, s. 456.

¹⁷² el-Mübarekfürî, s. 452.

¹⁷³ Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 72, V, 96.

¹⁷⁴ Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 34, V, 79.

yanı sıra her şeyi yerli yerine koymaktır.¹⁷⁵ Nitekim Hz. Aişe validemizden rivayet edilen bir hadiste peygamberimiz: *“insanlara konumlarına göre davranınız”*¹⁷⁶ buyurmuştur. Peygamberimizin bu tutumu, dinleyici ile arasında sağlam bir rabitanın tesisine yardımcı olmuştur.

Peygamberimiz, öncelikle muhataplarını tanımaya çalışmıştır. Bu bahiste zikretmeye değer birçok örnek mevcuttur. Konumuzu aydınlatacak iki örnek vermenin faydalı olacağı inancındayız. Akabe’de bir grupla karşılaşan peygamberimiz, onlara kim olduklarını sordu.

Hazrec kabilesinden bir grup oldukları cevabını verdiklerinde, Allah resulü: *“Yahudi dostlarından mı?”* diye sordu. *“Evet”* cevabı üzerine *“Oturmaz mısınız? Sizinle konuşabilir miyim?”* dedi. Olumlu karşılık vermeleri üzerine peygamberimiz, onlara Kur’an okudu ve onları İslâm’a davet etti. Bu grup, mümin olarak yurtlarına döndüler.¹⁷⁷

İbn Hişam’ın da rivayetten sonra belirttiği gibi dikkat edilirse, peygamberimiz, onları tanıdıktan sonra *“Yahudi dostlarından mı”* vurgusuyla onların ehli kitaba yakınlıkları sebebiyle yeni bir peygambere inanmaya daha hazır olabileceklerini hatırlatmakta ve onları onurlandırmaktadır.

Peygamberimiz, mescitte, hanım sahabilere hitaben *“Mücevherinizden de olsa mutlaka sadaka(zekât) verin”* buyurdu. Ziynetinden eşi ve çocukları için harcamakta olan Abdullah b. Mes’ud’un eşi Zeynep, harcamasının durumunu sormak üzere peygamberimizin evinin kapısına geldiğinde kendisi gibi başka hanımların da soru sormak için beklediğini gördü. Bu sırada yanlarına gelen Bilal’den kimliklerini beyan etmeden peygamberimize, evindeki eşi ve yetimleri için yaptığı harcamaların zekat ödevini karşılayıp karşılamadığını, sormasını istedi. Bilal, soruyu sorunca Resulullah, sorunun sahibinin kim olduğunu sordu. Bilal: *“Zeynep”* dedi. *“Hangi Zeynep”* diye tekrar sordu. *“Abdullah’ın eşi Zeynep”* cevabını alınca: *“Evet onun için iki sevap vardır: Akrabaya yardım ve sadaka sevabı”* buyurdu.¹⁷⁸

¹⁷⁵ El-Ulyevî, s. 32.

¹⁷⁶ Ebû Davud, Kitabü’l-Edeb, 20, V, s. 173.

¹⁷⁷ İbn Hişam, II, 45; İbn Sa’d, I, 186.

¹⁷⁸ Buhârî, Kitabü’z-Zekât, 48, II, 128.

Bu rivayette de görüldüğü üzere peygamberimiz, öncelikle soruyu soranın kim olduğunu tespit ettikten sonra, onun kişisel ve ailevi durumunu göz önünde bulundurarak sağlıklı ve tatmin edici bir çözüm ortaya koymak istemiştir. Çünkü o, sıradan bir hatip olmanın çok ötesinde, hidayet rehberi, aydınlatıcı bir kandil olma vasfını her hal ve şarta uygun olarak yerine getirmeyi ilke edinmiştir.

1.4.2. İyi Bir Dinleyici Olması

Hatibin, sadra şifa bir hutbe îrad etmesi için muhataplarının ihtiyacını bilmesi gerekir. Neye ihtiyaç duyduklarını öğrenmek için de muhataplarını gereği gibi dinlemesi lazımdır. Kısacası, iyi bir dinleyici olunmadan iyi bir hatip olmak mümkün değildir.

Peygamberimiz, kendisine gelen her insanı dikkatle dinlemiştir. Yadırganacak ölçüde kaba ve sert ifade ve soru sahiplerini bile şefkatle karşılamıştır. Sahabenin, peygamberin huzurunda pervasız, bazen de saygısız davranan kişilere fiili olarak müdahale etme girişimlerine engel olmuştur. Engin merhametiyle muhataplarının önce gönlünü kazanmış ve sonunda onların idrakine ve vicdanına seslenmiştir. Biriyle konuşurken veya musafaha ederken ondan yüzünü çevirmemiştir.¹⁷⁹ Hitabında asla kötü, edebe aykırı sözlere rastlanılmaz. Hiç kimseyi tahkir ve tezyif edecek bir dil kullanmamıştır.¹⁸⁰ Açıkça anlatmaktan haya ettiği bir meseleyi de ima ile anlatma yolunu seçmiştir.¹⁸¹ Hikmet ve güzel öğütle muhataplarının hidayetine vesile olmuştur. Şüphesiz bu konuda gerçekleşmiş örnekler, tek başına bir kitabın mevzusu olabilecek kadar çoktur. Ancak biz hitâbet sanatı açısından konumuzu aydınlatacak iki örneği kaydetmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Enes b. Malik'in rivayetine göre, peygamberimiz sahabeden bir cemaatle birlikteyken bir bedevi gelir ve aralarında şöyle bir diyalog geçer:

“Ya Muhammed! Elçin bize geldi ve Allah'ın seni elçi olarak gönderdiğini, söylediğini iddia etti.”

“Doğru söylemiş.”

¹⁷⁹ Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 61, V, s. 89; et-Taberani Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberani, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Daru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1995, VIII, 298, hn. 8688.

¹⁸⁰ Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 38-39-42, V, s. 81-82-84.

¹⁸¹ Buhârî, Kitabü'l-Hayz, 14, I, 81.

“Göğü kim yarattı?”

“Allah.”

“Yeri kim yarattı?”

“Allah.”

“Dağları kim dikti? ve dağlarda var olanları kim yarattı?”

“Allah.”

“ O halde göğü, yeri ve dağları yaratan hakkı için, Allah mı seni gönderdi?”

“Evet”

Bu soruları, beş vakit namazın, zekâtın, orucun ve haccın farziyetine ilişkin “iddiaları” Allah’ın emri olup olmadığını sordu. Peygamberimizin tasdik etmesi üzerine, arkasını dönerek: “*Seni hak ile gönderen Allah’a yemin ederim ki, bunlara ne bir şey ilave eder ve ne de eksiltirim.*” Bütün bu diyalog boyunca, sahabenin şaşkın bakışları arasında sükûnetini muhafaza eden peygamberimiz: “*Eğer doğru söylediyse mutlaka cennete girecektir.*” Dedi.¹⁸² Rivayette görüldüğü gibi soru soran muhatabını büyük bir sabırla sonuna kadar dinlemiş ve gereken cevapları engin bir şefkatle vermiştir.

Ebû Ümâme’nin rivayetine göre, Kureyşten bir genç peygamberimizin meclisine girerek: “*Bana zina hususunda izin ver.*” dedi. İnsanlar, onu azarlayarak susturmaya çalıştılar. Fakat Hz. Peygamber, sükûnetle, genci yaklaştırmalarını istedi. Yanına gelen gence şöyle dedi: “*Annen için bunu hoş görür müsün?*”

Genç: “*Hayır. Allah beni sana feda etsin.*”

Resûlullah: “İnsanlar da anneleri için bunu istemezler” peygamberimizin soruları sırasıyla, “Kızınla, kız kardeşinle, halanla, teyzenle yapılmasını ister misin?” şeklinde devam etti. Genç, her seferinde yukarıdaki cevabı tekrarlardı. Allah resûlu, sonunda büyük bir şefkatle elini üzerine koyarak ona şöyle dua etti: “*Allah’ım! Günahlarını bağışla! Kalbini temizle! İrzini koru!*” rivayete göre o genç bir daha harama dönmedi.¹⁸³

¹⁸² Müslim, Kitabü’l-İman, 3/12, I, 41.

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 256.

Bu örnekte ve bundan çok daha ağır durumlarla karşılaşan peygamberimiz, basiretle hareket etmiş ve muhatabını, yumuşak bir üslupla, hikmet dolu akli ve vicdani delillerle, genci, yapmak istediği davranışın yanlışlığına ikna etmiş ve ona ihlas ile dua etmiştir. Onun bu yöntemini Kur'an ne güzel açıklamaktadır. *“De ki: ‘İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız. Allah’ın şanı yücedir. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.’”*¹⁸⁴ Huneyn harbinden sonra ganimetten yeterli pay alamadığını düşünen bir adam peygamberimize: “Adil ol!” diyecek kadar ileri gitmesine rağmen o, akıl ve izan sahibi her mümini gafletten uyandıracak kadar etkili şu cevabı vermekle yetinmiştir: *“Yazık sana! Eğer ben adil değilsem kim adil olabilir. Eğer ben adil değilsem sen muhakkak hüsrana uğradın.”*¹⁸⁵

1.4.3. Muhataplarını Usandırmayacak Kadar Konuşurdu

Hutbeleri, genellikle kısa ve özdür. Gereksiz yere konuşmaktan özenle sakınmıştır. Boş sözden ve gevezelikten ikrah etmiştir. Sahabesi de aynı tutumu sürdürmüştür. Her Perşembe çevresindekilere nasihatte bulunan Abdullah b. Mes'ud'a, çevresindekiler: *“keşke daha fazla konuşsaydın”* temennisinde bulduklarında, o şöyle demiştir. *“O, bizi bundan menetti. Çünkü o, insanları bıktırmaktan sakınırdı. Ben de onun gibi davranıyorum.”*¹⁸⁶ Hatta namazda kıraati uzatarak cemaati bıktıran Muaz b. Cebel'e *“Sen fitne mi çıkarmak istiyorsun?”*¹⁸⁷ diyerek, sert bir şekilde kendisini uyarmıştır.

1.4.4. İnsanlara İhtiyaçları ve Mizaçları Doğrultusunda Hitap Ederdi

Kendisinden tavsiye isteyen birine *“Öfkelenme”*¹⁸⁸ diye öğütte bulunmuştur. Adam isteğini yinelediğinde peygamberimiz, nasihatini birkaç defa tekrarlamıştır.

Diğer bir adam, başka hiç kimseye sormak ihtiyacı duymayacağı bir tavsiye istediğinde ona: *“İnandım de ve dosdoğru ol.”*¹⁸⁹ buyurmuştur.

¹⁸⁴ 12. Yusuf: 108.

¹⁸⁵ Buhârî, Kitabü'l-Menakıb, 25, IV, 179; İbn Mace, *Sünenü İbn Mâce - Mevsuatü's-Sünne el-kütübü's-Sitte ve Şurûhuha-*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, el-Mukaddime, 12, I, 61.

¹⁸⁶ Buhârî, Kitabü'l-İlm, 11, I, 25; Müslim, Kitabu Sıfati'l-Minafikin ve Ahkamihim, 19/86, III, 2172.

¹⁸⁷ Müslim, Kitabü's-Salât, 36/178, I, 339; Buhârî, Kitabü'l-Ezan, 63, I, 173.

¹⁸⁸ Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 76, V, 99.

¹⁸⁹ Müslim, Kitabü'l-İman, 13, I, 65, hn. 62.

Hangi imanın, İslâmın veya amelin faziletli olduğu şeklindeki sorulara da yine muhatabının durumunu gözetererek, birisine önce cihadı, öbürüne namazı, diğerine önce orucu vb. en faziletli amel olarak göstermiştir.¹⁹⁰ Bütün bu örnekler Hz. Peygamberin muhatabının haline ve ihtiyacına dikkat ederek, maslahatına uygun olarak ona hitap ettiğini göstermektedir.

1.5. PEYGAMBERİMİZİN GENEL SÖZ VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Peygamberimiz, genellikle az sözle çok manalar ifade etmiş, çok maksatlar ifa etmiştir. Onun az sözle meramını anlatması, iktidarsızlığından değil, başkalarını aciz bırakan “kemal-i fesahat ve balâgatındendir. Kelamı, lafızları az olmakla birlikte anlamın genişliği, üslubun sağlamlığı ve ifadelerin tekellüfsüz, düğümsüz olması bakımından ashabını ve büyük Arap edebiyatçıları hayrette bırakacak kadar cami'dir.¹⁹¹ Nitekim kendisi de: “Ben, “cevamiu'l-Kelim” ile gönderildim. Korkuyla başa çıkmak konusunda bana yardım edildi. Uyurken bana yeryüzü hazinelerinin anahtarları verildi.”¹⁹² buyurmuştur. Buhârî, bu rivayetin ardından gelen hadiste, cevamiu'l-Kelim ifadesini, “daha önce yazılan kitaplarda birçok durumu bir şeyde toplamak” olarak açıklar. Yeryüzü hazinelerinin anahtarlarını elinde bulunduracak ölçüde bir ilme mazhar olan biri, elbette az sözle çok şeyi ifade etme vasfına sahip olacaktır. Ümmetine de namazı uzatmayı, hutbeyi kısa tutmayı tavsiye etmiştir. “kişinin namazının uzunluğu, hutbesinin kısalığı onun fikhına delalettir. O halde namazı uzatın. Hutbeyi kısaltın. Muhakkak sözün bir kısmı büyüleyicidir.”¹⁹³ Hadisten anlaşıldığı kadarıyla Allah resûlu (s.a.s), anlamı kadar veciz sözün de daha büyüleyici olabileceğini bildirmektedir.

Hz. Peygamberin her bir sözü insanların dünya ve ahiret saadetinin sağlamak amacına matuf olarak, doğrudan onların hayatında kalıcı bir tesir bırakmak kastıyla söylenmiştir. Onun hitabı, söz meclislerini şenlendirmeyi amaçlayan bir güzellik veya siyasî ve sosyal bir çıkar sağlama amacıyla insanları kandırmaya odaklı bir güzelleme değildir. Onun sözleri, hakikati ilan ve hakka davet ve insanlara yol göstermek amacıyla

¹⁹⁰ el-Ulyevî, s. 40-41.

¹⁹¹ er-Rafî, s. 242.

¹⁹² Buhârî, Kitabü'l-İ'tisam, 1, VIII, 138; Nesaî, *Sünenü'n-Nesaî - Mevsuatü's-Sünne el-kütübü's-Sitte ve Şuruhuha-*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Kitabü'l-Cihad, 3, hn. 3085.

¹⁹³ Müslim, Kitabü'l-Cuma, 13/48, I, 594, hn. 869.

serdedilmiştir. Bu yönüyle de felsefi hitabeden ayrılmaktadır. Onun için her söz marufu anlatmalı¹⁹⁴, her kelime tayyibe olmalıdır. Çünkü o, ‘güzel söz sadakadır.’¹⁹⁵ Anlayışının egemen olduğu son dinin peygamberidir. Bu nedenle Resûlullah (s.a.s.), gevezeliği boş sözü ve laf ebeliği anlamına gelen söz uzatmaları hoş görmemiştir. Bu konuda şöyle buyurmaktadır:

*“Şüphesiz sizin benim yanında en sevgili olanınız ve kıyamet gününde meclisimde bana en yakın olanınız ahlâkı güzel olanınızdır. Yanımda en sevimsiz olanınız ve kıyamet günü meclisime en uzak olanınız. Geveze, boş yere sözü uzatanınız ve kibirli olanınızdır.”*¹⁹⁶

1.5.1. Peygamberimizin Sözlerinde Mantıkta Sağlamlık ve İkna Kabiliyeti

Hız Muhammed (s.a.s.), Arapların en fasihidir. Bu tespit bütün Arap dilbilimcilerinin ve edebiyatçıların ittifakla belirttikleri bir hükümdür. İlahi tebliğ görevini yerine getirmekle yükümlü bir peygamberin, gönderildiği toplumun en belirgin özelliğini, en ileri boyutta temsil etmesi, tarihi bir vakiyettir. Hz. Musa'nın asrındaki sihir ustalığını mağlup eden mucizeleri ve Hz. İsa'nın çağının tıptaki meziyetlerini alt eden mucizeleri gibi, şiir ve edebiyat alanında büyük yeteneklere sahip bir topluma gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s.) de belâgatta onlara meydan okuyacak vasıflara sahip olması peygamberlik görevinin doğal bir neticesidir. Bununla beraber onun sözleri anlamda derinlik, lafızda kurallılık ve sağlamlık, kompozisyon, mantıksal tutarlılık ve ikna edicilik gibi bir sözün taşıması gereken bütün niteliklere sahiptir. O, sözleriyle muhataplarının aklına hitap etmiştir. Çünkü tebliğ etmekle yükümlü olduğu en büyük mucizesi Kur'an, sürekli olarak insanların aklına hitap etmekte ve akli delillerle onları tevhid inancına davet etmektedir. Kur'an'da, akıl, tefekkür, tedebbür gibi doğrudan akli harekete geçiren fiiller ve türevlerinin yanı sıra enfüsî ve afakî alemde cereyan eden birçok akli delile yer verilmektedir. Dahası, Kur'an, imanı akıl ve bilgiyle gerçekleştiren yakine özdeşleştirmektedir.¹⁹⁷ Peygamberimiz de Kur'an'ın yöntemini uygulamıştır. Bunu, çoğu hutbelerinde ve uygulamalarında bariz bir şekilde görebilmekteyiz. Zina

¹⁹⁴ 7. A'raf: 199.

¹⁹⁵ Buhârî, Kitabü'z-Zekât, 9, II, 114.

¹⁹⁶ Tirmizî, Kitabü'l-Birri ve's-Sıla, 71, III, 370; Ahmed b. Hanbel, IV, 193.

¹⁹⁷ 2. Bakara: 4.

için izin isteyen gence hitabı bunun çok güzel bir örneğidir. Bir örnek vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bir adam peygamberimize gelerek: *“Ey Allah’ın Rasûlü benim siyah tenli bir oğlum oldu.”* dedi. Peygamberimiz:

“Senin develerin var mı?” diye sordu.

Adam: *“Evet”* dedi.

“Renkleri nedir?” buyurdu.

Adam: *“Kızıl”* dedi.

Resûlullah: *“İçlerinde boz olan var mı?”* buyurdu.

Adam: *“Evet”* dedi.

Resûlullah: *“Bu nasıl oluyor”* diye sordu.

Adam: *“Herhalde bir damar çekmiştir.”* dedi.

Hz. Peygamber: *“Belki senin bu oğlun da böyle bir damara çekmiştir.”* diye buyurdu.¹⁹⁸

Bu örnekten anlaşılacağı üzere adam, çocuğun nesebi konusunda kuşkuya düşüyor. Kuşkusunu destekleyecek bir bilgisi de olmadığı için, çocuğun ten renginden kaynaklanan şüphle İslâm hukukunda lian denilen karşılıklı lanetleşme yoluna başvurarak boşanmayı düşünmektedir. Peygamberimiz, şüphesinin yersiz olduğunu gayet yumuşak bir üslupla ve mantıksal delillerle ona göstermekte ve onu ikna etmektedir.

Birçok puttan tanrı icad ederek adeta akli devre dışı bıraktığını ilan eden Mekke toplumunun yabancı olduğu bir anlatım tarzını kullanmaktadır peygamberimiz. Putperestlere, ehli kitaba ve Müslümanlara Kur’anın icra ettiği akla hitap etme yöntemini kullandığını göstermektedir.

¹⁹⁸ Buhârî, Kitabü’l-İ’tisam, 12, VIII, 150.

1.5.2. Peygamberimizin Sözlerinde İcaz, İtnâb ve Tekrir

İcaz: Peygamberimizin hutbeleri genellikle kısadır. Kısa olmakla beraber veciz ifadelerden oluşur. İcaz, kasr veya hazf yoluyla meydana getirilen az sözle, fasih bir şekilde çok manalar ifade etme sanatıdır.¹⁹⁹ Elbette icaz, gerekli olduğu makamlarda ve hallerde gerçekleşirse edebi bir değer ifade eder. Peygamberimizin konuşmalarının ve sözlerinin pek çoğu bu cümledendir. Hz. Muhammed (s.a.s.), Arap hutbelerinde hâkim olan icaz özelliğini sürdürmekle birlikte, ifadelerinde belâgat, anlamda derinlik, ibarelerinde mantıksal bütünlük ve akıcılık ile hutbeye yeni bir boyut kazandırmıştır. Bununla beraber, icaza nispetle daha az olmakla birlikte itnab'a da başvurmuştur. Kur'an'daki gibi konuya uygun olarak tafsilatın, anlaşılmasını kolaylaştıracağı durumlarda itnaba; akılda tutulmasını, mümkünse ezberlenmesini istediği durumlarda da sözlerinde tekrara yer vermiştir. Bütün bu anlatım yolları, makama uygun olduğu durumlarda edebi değeri vardır. Öyle olmasaydı, ilahî mucize Kur'an, itnaba ve tekrara yer vermezdi.²⁰⁰

İcazın en uygun olduğu yerlerin başında dua ifadeleri gelir. Nitekim peygamberimiz bir hadisinde duada tafsilatı hoş görmediğini şu hadisinde beyan etmiştir. *“Bir topluluk duada ve abdest almada aşırıya gidecekler.”*²⁰¹ Bu hadisi rivayet eden Abdullah b. Mağfel, oğlunun duasında Allah'tan cenneti isterken cennetin içindeki nimetleri; cehennemden Allah'a sığınırken de cehennemin içindeki ikabı tek tek saydığını görünce bu hadisi rivayet etmiş ve *“Allahtan cenneti iste! cehennem ateşinden de O'na sığın!” demiştir.*”

Yemen'e gönderilen Ebû Musa el-Eş'arî, peygamberimize, orada bulunan baldan ve arpadan yapılan iki içkinin hükmünü sorduğunda o, şöyle veciz bir karşılık vermiştir: *“Her sarhoş edici şey haramdır.”*²⁰² Böylece Medine'ye uzak bir memlekette bulunan Ebû Musa'nın şahsında bütün Müslümanlara bu konuda rehberlik eden altın değerinde bir ilke armağan etmiştir.

Bütün hadis külliyyatı, Peygamberimizin icazının örnekleriyle doludur. Bu bağlamda bir örnek daha vermek faydalı olacaktır. Oğlunu kaybeden kızı Zeyneb'e

¹⁹⁹ el-Cârim-Emin, s. 201.

²⁰⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebû'l-Kâtib*, (nşr. Muhammed ed-Dali), Müessesetü'r-Risale, Beyrut ts. s. 19.

²⁰¹ Ahmed b.Hanbel, IV, 86.

²⁰² Buhârî, Kitabü'l-Edeb, 80, VII, 101; Müslim, Kitabü'l- Eşribe, 7/75.

taziye verirken, tafsilatı sayfalar dolduracak oldukça veciz bir ifadeyle onu teselli ediyor: “Allah’ın aldığı da verdiği de yalnız O’na aittir. Herkes için katında belirlenmiş bir ecel vardır. Sabret ve ecrini Allahtan bekle!”²⁰³

İtnâb: İtnâb, bir fayda mülâhazasıyla çok lafızla meramı anlatmaktır. Fayda hâsıl olmadığı zaman ‘tatvil’ veya ‘haşv’ olarak isimlendirilir. Hass bir ifadeden sonra amm ifade getirilirken, tekrar, tekmil, i’tiraz gibi durumlarda başvuru anlatım yöntemidir.²⁰⁴ Peygamberimizin hutbelerinin genellikle kısa olduğunu ifade etmiştik. Nispeten daha uzun ve itnâba başvuru hutbeleri de vardır. Veda hutbesi, ganimet dağıtım meselesinde ensarla yaptığı muhavere gibi uzun anlatımın gerektiği haller olmuştur. Veda hutbesinde, İslâm beldesinin çeşitli yerlerinden gelen oldukça kalabalık Müslüman topluluğuna Dinin temel ilke ve prensiplerini iyice kavratmak, Ensarla yapılan muhaverede ise onların incinmiş duygularını onarmak ihtiyacı itnâbı gerektirmiştir.²⁰⁵ İcazın durumu anlatmaya kâfi gelmediği hallerde itnab gerekli olur. Abdullah b. Amr hadisinde olduğu gibi.

Peygamberimiz buyuruyor ki: “Geceyi namazla, gündüzü oruçla geçirdiğin bana haber verildi.” Abdullah: “Evet” dedi. Resûlullah: “Böyle yapma! Gecenin bir kısmında namaz kıl birazında uyu! Gündüz, bazen oruç tut! Bazen iftar et! Bedeninin, senin üzerinde hakkı vardır. Gözlerinin, üzerinde hakkı vardır. Misafirlerinin, üzerinde hakkı vardır. Eşinin üzerinde hakkı vardır. Ömrün uzun olabilir, yaşlanırsın. Her ay üç gün oruç tut! Her iyiliğe on kat sevap vardır. Bu da bütün zaman demektir.” Abdullah: “Ben sıkı tuttukça, benim için zorlaştırıldı. Bundan fazlasını da yapabilirim, dedim” Resûlullah: “O halde haftada üç gün tut!” dedi. Abdullah: “Ben sıkı tuttukça benim için zorlaştırıldı. Daha fazlasını yapabilirim, dedim.” Resûlullah: “O halde Allah’ın peygamberi Davud’un orucunu tut!” dedi. “Davud’un orucu nedir?” dediğimde “Zamanın yarısıdır. (gün aşırı oruç tutmak)” dedi. Bir rivayette: “Yaşlanırsın buna güç yetirmezsin” ilavesi yer alır. Abdullah b. Amr, yaşlandığında güçlük çekmeye başlar ve

²⁰³ Müslim, Kitabü’l-Cenaiz, 6/11, I, 635, hn. 923; Buhârî, Kitabü’l-Cenaiz, 32, II, 79; Nesâî, Kitabü’l-Cenaiz, 22, IV, 21.

²⁰⁴ Celalu’d-Din Muhammed b. ‘Abdurrahman el-Kazvinî, *et-Telhis fi Ulumi’l-Belağa, el-Mutavvel* girişinde, (nşr. Abdulhamid Hindavi), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 68.

²⁰⁵ el-Ulyevî, s. 533.

yaptığından pişman olarak şöyle der: “Keşke Resûlullah’ın ruhsatını kabul etseydim. Yaşlandım, zayıf düştüm.”²⁰⁶

Peygamberimiz, bu rivayette Abdullah b. Amr’ı, davranışının getirdiği yükün ağırlığı ve olabilecek olumsuz sonuçları konusunda aydınlatabilmek için tafsilatlı anlatımı seçmiştir. Aynı zamanda rahmet peygamberinin engin şefkatiyle Abdullah’ı davranışından vazgeçirmek için gösterdiği ikna çabasını görmekteyiz. Uzun olmasına rağmen ümmetin dilinde dolaşmasına bakıldığında bu hadis için en uygun anlatım yönteminin itnab olduğu kolayca anlaşılabilir. Ayrıca itnabın, Kur’an’da mucizevî bir şekilde yer alması göz önünde bulundurulduğunda, ilahî vahyin bir yansıması olan sünnette bulunmaması şaşırtıcı olacaktı.

Tekrir: Lafız ve mananın, önemine binaen te’kid ve tenbih amacıyla tekrar edilmesidir. Bazen de fasıla ile bölünmüş cümlenin bölümlerinde kullanılır.²⁰⁷ Nebevî belâgatta tekrara çokça başvurulmuştur.

Enes (r.a.): “Peygamberimiz, bir söz söylediğinde, biz anlayalım diye onu üç kez tekrar ederdi. Bir topluluğa uğradığında onlara üç kez selâm verirdi.”²⁰⁸ der.

Usame b. Zeyd, Huraka’da Lâ ilahe illallah diyen bir adamı öldürmüştür. Haberi alan Resûlullah, Usameye: “Lâ ilahe illallah dedikten sonra o adamı öldürdün mü?” Usame: “Ölümden kurtulmak için Lâ ilahe illallah dedi.” Resûlullah: “Kalbini yarıp baktın mı? ki kurtulmak için söyleyip söylemediğini anladın.” Usame diyor ki: “Bunu o kadar tekrarlardı ki, ‘keşke bugünden önce Müslüman olmasaydım, dedim.’”²⁰⁹

Bu ifadedeki tekrar Usame’yi etkilemekle kalmamış, asırlar boyu bütün müminler için büyük bir ikaz görevini yerine getirmiş ve getirmeye devam etmektedir. Bu gerçek bile tek başına tekririn, nebevî belâgatta ne kadar önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

1.5.3. Peygamberimizin Sözlerinde Teşbih ve Temsil

Teşbih, aralarındaki ortak bir nitelikten hareketle, niteliği taşımak bakımından zayıf bir şeyi, o niteliği daha kuvvetli bir biçimde taşıması sebebiyle başka bir şeye

²⁰⁶ Buhârî, Kitabü’l-Enbiya, 37, IV, 134; Müslim, Kitabu’s-Sıyam, 35/181-187, I, 814, hn. 1159.

²⁰⁷ el-Ulyevî, s. 536.

²⁰⁸ Buhârî, Kitabü’l-İlim, 30, I, 32; Tirmizî, Kitabü’l-İsti’zan, 28, V, 72.

²⁰⁹ Buhârî, Kitabü’d-Diyat, 2, VIII, 36.

benzeterek anlatmayı amaçlayan beyan ilim dalı kavramlarındandır.²¹⁰ Teşbihin, benzetme edatının ve yönünün benzetmede yer alıp almaması bakımından çeşitleri vardır. Bunlar arasında belâgat açısından en kuvvetlisi, benzetme edatının ve yönünün belirtilmediği teşbih-i belîğdir. Benzetmede, vech-i şebeh, bir nitelik değil de, birçok şeyden meydana gelen bir resim olursa buna temsil denir.²¹¹ Teşbih umum ifade ederken, temsil, daha özel bir yoldur. Yani her temsil aynı zamanda teşbih iken, her teşbih temsil değildir.²¹² Temsildeki benzetme, sıradan, herkes tarafından hemen anlaşılabilir kadar açık değildir. Hayali zorlayan, anlayabilmek için düşünmeyi gerektiren, bir o kadar da etkili, insanın üzerinde kalıcı tesir meydana getiren bir anlatım yöntemidir. Çünkü temsildeki fotoğraf, anlamla o kadar bütünleşir ki adeta onunla özdeşleşir. Böylece doğrudan anlamı temsil etmeye başlar ve anlamdaki faydayı ve etkiyi zirveye çıkarır.²¹³ En etkili temsil türü, İnsanların en çok dikkatini uyaran ve birden çok duyu organına hitap eden temsillerdir. Akl, kalb, vicdan, duygular, göz, tecrübe gibi insanın anlama kapasitesini belirleyen yetenek ve imkanlar, temsilden ne kadar fazla hisse alırlarsa, muhatabın kavrama ve etkilenme oranı da o kadar yüksek olur. Temsildeki tasvir, yalnız eşyanın veya olayların görünen yüzüyle ilgilenmekle kalmaz, görüntünün ardında gizli özü de nazarlara verir.²¹⁴

En güzel temsil örnekleri, hiç şüphesiz, peygamberimizin üstadı olan ilahî kelamda görülmektedir. Nahl suresinin yetmiş beşinci ayetinde olduğu gibi:

*“Allah, (şöyle) iki adamı da misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yüküdür. Nereye gönderse olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?”*²¹⁵

Temsili anlatım, Kur’an’da olduğu gibi, onun beyanı niteliğindeki nebevî belâgatta da çok önemli ve geniş bir yer tutar. Üstelik onun temsilleri, Kur’an’dan sonra bir beşere nasip olabilecek en yüksek edebi değere sahiptir. Nebevî temsiller aynı

²¹⁰ el-Cârim-Emin, s. 17; el-Kazvini, s. 72; Taftazanî, s. 516.

²¹¹ el-Cârim-Emin, s. 30.

²¹² ‘Abdulkahir el-Cürcanî, *Esraru’l-Belâğa fi İlmi’l-Beyan* (nşr. Muhammed el-İskenderanî, M. Mes‘ud), Daru’l-Kitabi’l-‘Arabî, Beyrut 1426/2005. s. 78.

²¹³ el-Cürcanî, s. 93.

²¹⁴ el-Beyyumî, s. 230.

²¹⁵ bkz. 2. Bakara: 16, 171, 261, 264, 265; 3. Al-i İmran: 117; 7. A’raf: 176; 10. Yunus: 24; 16. Nahl: 76, 112; 14. İbrahim: 24; 39. Zümer: 29.

zamanda nihayet derecede vecizdirler. Birden çok mesaj ve anlam barındırmaktadır.²¹⁶ Allah resûlu biliyordu ki, nefislerini temizlemekle, onlara kitabı ve hikmeti öğretmekle yükümlü olduğu, hidayete muhtaç kitle içinde çok farklı his ve yeteneklere; farklı zekâ yapısına sahip muhataplar bulunmaktaydı. Bu sebeple öyle temsiller vermeliydi ki avam da havas da ondan nasibini alsın ve hepsinin hidayetini ve istikametini ziyadeleştirsın.

Örnekler

1. *“Mümin taze ekin gibidir. Rüzgâr nereden gelirse onu eğip yatırır. Doğrulduğunda bela onu yine eğer. Günahkâr bir kimse de sedir ağacı gibidir. Allah, dilediği bir zamanda onu yere serene kadar dimdik ayakta kalır.”*²¹⁷

2. *“Cimrilik yapanla infak edip veren kimsenin durumu, üzerlerinde göğüslerinden köprücük kemiğine kadar demirden zırh bulunan iki adamın durumu gibidir: infak edip veren kimse her verdiğiğinde üzerindeki demir zırh genişler. Sonunda parmak uçlarında kadar örter, izini siler. Cimri ise vermek istediği her defasında her halka yerinden kıvıldamaz. O kimse genişletmek istese de demir zırh genişlemez.”*²¹⁸

Birinci hadiste, musibetlerle karşılaşan müminin, ümitli olması gerektiğini müjdeler. Çünkü, başına gelen her musibet, sabretmesi halinde onu kalbî hastalıklardan ve günahlardan arındırır. Hatalarının cezasını, dünyadaki belalarla çeker ve ahirete mükâfat kalır. Şu ayetin tefsiri gibi:

*“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”*²¹⁹

Kâfirin ise, bela ve musibetle karşılaşmaması onun zahiri mutluluğunun dünya hayatıyla sınırlı olması ve suçlarının hesabının ancak ahirette görülebilmesi anlamına gelir. Yine müminler için bir teselli ve kâfirler için ise açık bir tehdit söz konusudur. Şu ayetin tefsiri gibidir:

*“Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor.”*²²⁰

²¹⁶ el-Beyyumî, s. 235.

²¹⁷ Buhârî, Kitabü't-Tevhid, 31, VIII, 191; Müslim, Kitabu Safati'l-Münafikin ve Ahkamihim, 14/59, III, 2063.

²¹⁸ Buhârî, Kitabü'l-Libas, 9, VII, 37.

²¹⁹ 2. Bakara: 155.

²²⁰ 14. İbrahim: 42.

İkinci hadiste ise, infak eden insanın nefsinin cimriliğinden kurtulduğunu, salih amelle, adeta ruhunun beden kafesinden biraz daha özgürleştiğini anlatır. Huzura erdiğini ve geçmiş günahlardan arındığını ifade eder. İnfak etmeye yanaşmayan kişinin de nefsinin hastalıkları ve günahlarının ağırlığı altında sürekli ezildiğini, ruhunun daraldığını, hiçbir hayra muvaffak olamadığını anlatır. Bu iki temsilde aynı zamanda mükemmel bir veciz anlatımın da bulunduğu izahıta varestedir.²²¹

Buna benzer nebevî temsil örnekleri pek çoktur. Bunu görmek için herhangi bir hadis kaynağına müracaat etmek yeterli olacaktır.

1.5.4. Peygamberimizin Sözlerinde Üslûb-u Hakim

Kelamın, zahirinin gerektirdiği halden başka bir hale geçmesidir. Muhatabın veya soru soranın beklentisinin dışında bir sözle karşılık verilmesidir. Edep, şefkat, mücadelede güç gösterisi, alaya almak gayeleriyle bu üsluba müracaat edilmektedir. Bu sebeple bazıları, bunu mugâlata olarak nitelendirmişlerdir.²²² Resûlullahın kelamında, muhatabın faydasına olacak şekilde, zahiri halden daha önemli bir duruma geçiş yapmaktır.

Peygamberimiz, ölen çocuğunun kabrinin başında ağlayan bir kadına rastladığında ona: “Allah’tan kork! ve sabret!” buyurdu. Kadın: “Benden uzaklaş! Benim başıma gelen musibet senin başına gelmedi.” dedi. Kadın, onun peygamber olduğunu öğrendikten sonra evine gider. Kapısında bekçi falan görmez. “Seni tanımadım” der. Resûlullah: “Gerçek sabır, ilk musibet anındaki sabırdır.” der.²²³

Bu konuşmada üslub-u hâkim vardır. Özür dilemek kastıyla gelen kadının beklentisi, özrünün kabul edildiğini anlatan bir cevap almaktır. Ancak peygamberimiz, özrü önemsiz kılan, muhatap için daha önemli bir ifadeyle karşılık vermektedir. Peygamberimizin hayatında buna benzer birçok örnek mevcuttur.

²²¹ el-Beyyumî, s. 237.

²²² el-Ulyevî, s. 586.

²²³ Buhârî, Kitabü'l-Cenaiz, 32, II, 79; Müslim, Kitabü'l-Cenaiz, 8/14,15, 637.

1.5.5. Peygamberimizin Sözlerinde Mecaz, İstiare ve Kinaye

Mecaz, beyan ilim dalının bir terimidir. Bir kelimeyi, gerçek anlamını engelleyici bir mania sebebiyle, gerçek anlam ile mecazî anlam arasında bulunan benzerlik, sebep-sonuç, parça- bütün gibi alakalar gözeterek başka bir anlamda kullanmaktır.²²⁴

Nebevî Belâgatta Mecaz Örnekleri

Peygamberimiz, Uhut savaşının ardından Uhut dağından geçtiği bir sırada şöyle bir mecaza başvurmuştur: *“Bu, Uhuttur. Biz onu severiz. O da bizi sever.”*²²⁵

Bu hadiste geçen Uhud sözcüğünde mecaz-ı mürsel vardır. Zira asıl kastedilen Uhut harbine katılarak şehit veya gazi olan sahabedir.

*“Güçlü el (veren), zayıf elden (alan) üstündür.”*²²⁶

Bu hadiste geçen ‘el-Yedu’l-Ulya’ infak eden kişi kullanılırken, ‘el-Yedu’s-Sufla’ ise yardım isteyen kişi için kullanılan mecaz ifadelerdir.

“Müslümanların kanları birbirine denktir. Konumu en düşük olan bile diğerlerinin selameti için çalışır. Onlar, diğerleri üzerinde bir eldir.(tek bilek)”²²⁷

Müslümanlar, bir ve beraberdir anlamına gelen ‘tek el ifadesi’, Türkçede kullanılan ‘tek yumruk’ gibi mecazî olarak kullanılmıştır.

İstiare ve Kinaye, mecazî anlatımlardır. İstiare, anlamın etkisini arttırmak için teşbihin taraflarından biri yok farz edilerek, sadece bir tarafının kullanılmasıdır. İstiaredeki belâgat değeri, benzetmenin hayali zorlamasıyla artar.²²⁸

H. Muhammed (s.a.s.) Mekke eşrafının Bedir harbi için şehirden ayrıldıklarını duyunca şöyle buyurmuştur:

*“Mekke, ciğerparelerini üzerinize saldı.”*²²⁹

²²⁴ el-Cârim-Emin, s. 58-103.

²²⁵ Buhârî, Kitabü'l-İ'tisam, 16, VIII; 153; eş-Şerif er-Radî, *el-Mecazatü'n-Nebevyye*, Matbaatü'l-Adab, s. 6.

²²⁶ Buhârî, Kitabü'l-Vesaya, 9, III, 189; Müslim, Kitabü'z-Zekât, 31/94-97; eş-Şerif er-Radî, s. 19.

²²⁷ eş-Şerif er-Radî, s. 8; ibn Mace, Kitabü'd-Diyat, 31/2683, II, 895.

²²⁸ el-Cârim-Emin, s. 60-89.

²²⁹ eş-Şerif er-Radî, s. 5; Müslim, Ktabu'z-Zekat, 2, 6.

Bu hadiste önce bir benzetme vardır. Toplumun ileri gelenleri ve sevgilileri bir bedendeki daha çok sevgiyi ve bağlılığı simgeleyen ciğere benzetilmiştir. Sonra da kendisine benzetilen benzeyen yerine kullanılarak istiare-i tasrihiye gerçekleştirilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s.), bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

*“İslâm garip olarak başladı. Tekrar garip olacak”*²³⁰

İslâm burada garip bir kişiye benzetilmiştir. Sonra da kendisine benzetilene, İslâmın yerine kullanılarak istiareli anlatım seçilmiştir.

Kinaye, Bir lafzın, asıl anlamının lazımı olan anlamı kastedilerek kullanılmasıdır.²³¹

*“Âlim olarak başını yastığa koymak, cahil olarak başını yastığa koymaktan iyidir.”*²³²

Bu hadiste geçen başını yastığa koymak ifadesi, uykunun lazımıdır. Anlatılmak istenen, kişinin âlim olarak yaşamasının hayırlı olduğudur.

1.5.6. Peygamberimizin Sözlerinde Kıssa ve Mesel

İnsanlar, yaşanmış veya yaşanması muhtemel hikâyelere ilgi duyarlar. Toplumların tarihine bakıldığında hepsinin kendilerine özgü, geçmişlerini konu alan, olmuş veya olması mümkün olmayan bazı mitolojik hikâyeler olduğunu görmekteyiz. Bu hikâyelerin anlatılması ve dinlenmesi, insanlara ayrı bir his ve heyecan verir. İslâm öncesi Araplarda da kıssacılık yaygın bir gelenektir. Uzun gecelerde toplanan insanlar birbirlerine, yaşadıkları coğrafyanın da izlerini taşıyan ve “Emsalu’l-Arab diye meşhur olmuş tarihi öyküler anlatırlardı. Bu öyküleri sembolize eden ve “Darb-ı mesel” olarak adlandırılan hikmetli bir sözle bilinirlerdi.²³³ Toplumdaki kıssa ilgisini en iyi şekilde değerlendiren Kur’anın anlatımında, kıssalar önemli bir yer tutar. Ancak Kur’an kıssaları, meclislerde anlatılan öykülerden farklı olarak tamamıyla gerçektir. Kur’an, geçmişte yaşamış toplumların gerçek hikâyelerinden yola çıkarak muhataplarına inanç, ibadet ve ahlâk konusunda mesajlar verir.

²³⁰ Buhârî, Kitabü’l-İsti’zan, 1

²³¹ el-Cârim-Emin, s. 105.

²³² eş-Şerif er-Radî, s. 23.

²³³ ‘Abdu’l-Hakim Balba‘, *en-Nesru’l-Fennî ve Eseru’l-Hitâbe*, Mektebetu’l-Ancelo el-Mısriye ts. s. 37-40.

“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur’an, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir.”²³⁴

Hz. Peygamberin beyanında da dersler içeren kısa hikâyeler önemli bir yer tutar.²³⁵

“Bir adam yolda yürürken şiddetli susuzluk hissetti. Bir kuyu buldu ve kuyuya inip su içti. Çıktığında, karşısında nefes nefese kalan ve susuzluktan nemli toprağı yiyen bir köpek gördü. Adam: ‘bu köpek de benim başıma geldiği gibi susuzluktan bitap düşmüş’ dedi. Kuyuya indi, ayakkabısına su doldurarak köpeğe içirdi. Allah bu davranışını takdir etti ve onu bağışladı. Dinleyenler dediler ki. ‘Ya Resûlallah! Hayvanlara yardım etmemizde bizim için de bir sevap var mı?’ ‘Evet, canlı her mahluka yardım etmede bir sevap vardır.’ Dedi.”²³⁶

Hadisin anlamı ve mesajıyla tamamen bütünleşmiş, oldukça güçlü bir öykü. O kadar etkili olmuş ki bu kıssa, nesiller boyu halkın dilinde en çok dolaşan hadisler arasında yer almıştır.

“İki kadın, her biri yanında oğluyla bulunduğu sırada bir kurt geldi ve çocuklardan birini götürdü. Bir kadın diğerine: ‘Senin çocuğunu götürdü.’ dedi. Diğeri de ‘Hayır senin çocuğunu götürdü.’ Dedi. Mahkeme için müracaat ettikleri Hz. Davud (a.s.), büyüğüne karar verdi. Çıkışta Hz. Süleyman (a.s.)’a rastladılar ve durumlarını ona sordular. Hz. Süleyman: ‘Bana bir bıçak getirin! Onu aranızda bölüşeceğim.’ dedi. yaşça küçük olan kadın: ‘Hayır, Allah sana rahmet etsin. Bu onun oğludur.’ Dedi. Bunun üzerinde Hz. Süleyman, çocuğun küçüğe ait olduğuna hükmetti.” Bu hadisi rivayet eden Ebû Hureyre der ki. “Vallahi bundan önce bıçak için ‘sıkkın dendiğini bilmiyordum. Çünkü biz bıçağa ‘müdye’ derdik.”²³⁷

Bu hadiste, anne şafkat ve merhameti, adalet duygusu, Hz. Süleyman’ın hüküm vermedeki üstün zekâsı gibi birden fazla mesaj bir arada bir kıssa ile anlatılmıştır. Bu da meşhur kıssalardandır.

²³⁴ 12. Yusuf: 111.

²³⁵ el-Beyyumî, s. 127-128.

²³⁶ Buhârî, Kitabu’ş-Şirb, 9, III, 77; Müslim, Kitabü’s-Selâm, 40/153, 1761, hn. 2244.

²³⁷ Buhârî, Kitabu’l-Feraiz, 30, VIII, 12; Müslim, Kitabü’l-Ekdiye, 10/20, hn. 1720.

1.5.7. Peygamberimizin Sözlerinde Tasvir

İslâmdan önce, Arap muhayyilesinde, Kıyamete, ölüm sonrası hayata, cennet ve cehenneme ilişkin bir bilgi ve resim yoktu. Zaten Arapların çoğunda ahiret, hesap, mükâfat ve ceza inancı yoktu. Peygamberimizin onlara, ba's'a inanmalarına yardımcı olacak ve ahiret alemini anlayabilecekleri bir şekilde anlatması ve tasvir etmesi gerekiyordu. Resûlullah, kıyametin oluşumunu, mahşeri, mizanı, cennetteki nimetleri, cehennemdeki ikabı kalblerine nüfuz edecek şekilde henüz iman etmeyenlerin hidayetine, müminlerin de imanının artmasına vesile olacak tarzda onlara, tasvir etmekteydi.

Kur'anın kıyamet, cennet ve cehennem tasvirleri sadece bir fotoğraf sunmaz, tartışmalarıyla, karşılıklı soru cevaplarıyla adeta yaşadığımız hayatın içinden kesitler göstererek beşer idrakini kendisine meftun etmektedir.

“(Kendi aralarında şöyle derler:) “İşte sizinle beraber cehenneme tıklacak bir grup. Onlara rahat ve huzur olmasın! Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir.”

O grup da, “Hayır, size rahat ve huzur olmasın. Bu cehennemi bizim önümüze siz sürdünüz. Orası ne kötü durak yeridir!” der.

Şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim sürdüyse, cehennemde onun azabını bir kat daha artır.”

Yine şöyle derler: “Dünyada kendilerini kötü saydığımız adamları acaba neden göremiyoruz?”

“(Cehennemlik değillerdi de) biz onları alaya mı almış olduk, yoksa (buradalar da) gözlerimizden mi kaçtılar?”

Şüphesiz bu, cehennemliklerin birbirleriyle çekişmesi kesin bir gerçektir.”²³⁸

Ümmi bir insan olan Hz. Muhammed (s.a.s.), yukarıda bir örneğini sunduğumuz Kur'an ayetlerinden ve bizzat yaşadığı miraç gibi mucizevî tecrübelerden hareketle gayb alemine ilişkin üstün edebi tasvirler yapmıştır. Bu tasvirler bile tek başına onun

²³⁸ 38. Sad: 59-64.

peygamberliğinin ispatı için yeterlidir.²³⁹ Şu hadisteki kıyamet tasvirinden dehşete kapılmamak mümkün mü?

“Sur’a üflenince onu duyan herkes dehşetten eğilip kalkar. Sesi ilke duyan kişi, develerine su vermeye hazırlanıyor. Böylece herkes ölür. Sonra Allah bir yağmur çiseltisi gönderir. Onunla bütün insanlar yeşerir. Sonra sur’a tekrar üflenir ve onlar bakınır halde ayaktalar. Sonra denilir ki: ‘Ey insanlar! Rabbinize gelin!’ ‘Durdurun onları! onlar mutlaka hesaba çekileceklerdir.’ Sonra denilir ki: ‘ateşe atılacakları çıkarın!’ ‘Kaç kişiden’ denilir. ‘bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzunu’ denilir. İşte bugün çocukları ihtiyarlatan gündür.”²⁴⁰

Bu dehşet kıyamet sahnesini duymakla kalmıyor adeta görür gibi oluyoruz. Sanki o sahnede ben de varım hissi uyanıyor insanda. Olayı yaşıyor gibi ürperiyoruz. Tabii ki nebevî belâgat, kıyametin yanı sıra, sıradan geçiş, hesap, cennet ve cehennem ile ilgili insanın hayalini zorlayan adeta olayı bugün oluyormuşçasına insanın idrakine yaklaştıran daha pek çok örnek vardır. Ancak konumuzu aydınlatmak için bir örnekle yetiniyor ve tafsilatını hadis külliyyatına ve şerhlerine bırakıyoruz.

1.5.8. Peygamberimizin Sözlerinde İstifham ve Kasem

İstifham: İstifham, özel edatlar yoluyla bilinmeyen bir şeyi öğrenmeyi veya bir şeyin görüntüsünün zihinde canlanmasını sağlamayı istemektir.²⁴¹ Makama uygun olarak soru edatları bazen bir şeyi öğrenme isteğini ortaya koyarken bazen de diyalog esnasında muhataplara bir şeyi anlatmak için onları zihnen hazırlamak, onların dikkatlerini canlı tutmak ve konu üzerinde düşünmelerini sağlamak için kullanılmaktadır. Bu ikinci durumda soru edatları gerçek anlamlarından tamamen kopmasa da gerçekte sözün gücünü arttırmak ve anlamayı kolaylaştırmak için başvurulan edebi yöntem gereği kullanılan belâgat unsurlarıdır. Yerinde kullanılmış inkar mahiyetinde istifham edatlarıyla muhatap, konuşmacının hislerini kavrayacak ölçüde şuuru açık hale gelir ve anlamasını pekiştirir.²⁴²

²³⁹ el-Beyyümî, s. 144.

²⁴⁰ Tirmizî, Kitabu Tefsiri'l-Kur'an, 39/7, V, 372, hn. 3243.

²⁴¹ et-Taftazanî, s. 409.

²⁴² ‘Abdulkahir el-Cürcanî, *Delâilu'l-İ'caz* (neşr. Muhammed Rıdvan ed-Daye, Fayiz ed-Daye), Dâru'l-Fikr, Dimaşk 2007, s. 152.

Hız Muhammed (s.a.s.)'in hadislerinde istifham edatı kullanımını oldukça fazladır. Sadece Sahihayn üzerinde yapılan bir çalışmada, mükerrer olanlar hariç dört yüz kırk'tan fazla soru edatı kullanımını tespit edilmiştir.²⁴³ Bu soruların çoğu, takrir, teşvik ve taaccüp vb. anlama gelen belâği kullanımlardır.

Peygamberimiz, ilk açık tebliğ girişiminde Safa tepesine çıkmış, Kureyş kabilelerini adlandırarak çağırdıktan sonra hitabına şöyle bir soruyla başlamıştır:

“Size şu dağın yamacında size saldırmaya hazırlanan bir düşman ordusu olduğunu söylesem bana inanır mısınız?”²⁴⁴

Sorunun muhatapları, ona inandıklarını çünkü yalanına hiç rastlamadıklarını beyan etmişlerdir. Böylece Allah Resulu, takrir amaçlı bir soruyla muhataplarıyla aralarında ortak bir duygu ve zemin oluşturmuş, bu ortak zeminde hitabına başlamıştır.

Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Resulullah bir gün cemaatine namaz kıldırdıktan sonra cemaate dönerek:

*“Ey filan! Namazını güzelleştirmez misin? İnsan, nasıl namaz kıldığına bakmaz mı? O kendisi için namaz kılar. Vallahi ben önümü gördüğüm gibi arka tarafımı da görürüm”*²⁴⁵

Bu hadiste, peygamberimiz soru sorarak cemaatini nazıkçe uyarmıştır. Bununla beraber onları namazı güzel bir biçimde kılmaya teşvik etmiş ve namazın hakikatine ilişkin bir bilgi verirken onları hazırlamıştır.

Kasem: Kasem, haberi te'kid için herhangi bir konuda yemin etmektir.²⁴⁶ Sözü te'kid etmek, bir şeyi reddetmek veya tereddüdü gidermek amacıyla başvuru olan bir yöntemdir. Câhiliye döneminde Araplar değer verip yüceltikleri şeylere yemin ederlerdi ki bu tarz yemin şiirde de kullanılmıştır. İslâm'da Allah'tan başkası adına yemin etmek caiz değildir. Kur'an'da mahlûkata yapılan yemin gerçekte onun yaratıcısına matuf bir yüceltmedir. Allah dışındaki varlıklar adına yapılan yeminlerde

²⁴³ el-Ulyevî, s. 374.

²⁴⁴ bkz. s. 23.

²⁴⁵ Müslim, Kitabü's-Salât, 24/108, I, s. 318, hn. 423.

²⁴⁶ İbn Manzur, V, 3630.

anlatılmakta olan asıl konunun içerdği mesajın büyüklüğüne delâlet etmesi bakımından önemi de vardır.²⁴⁷

“Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, -eğer bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir

O, elbette değerli bir Kur’an’dır.”²⁴⁸

Bu anlamda Kur’an’da özellikle sure başlarında birçok yemin ifadesi mevcuttur. Kur’an, kıyametin ve haşrin hakikati konusunda peygamberin yemin etmesini emrediyor.²⁴⁹

Nebevî belâgatta da birçok kaseem örneği görülmektedir.

Mekke müşriklerinin zulmü dayanılmaz bir hal aldığında Habbab b. Eret, peygamberimizin yanına gelerek bu halden kurtulmaları için Allah’tan yardım dilemesini istediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s.), şöyle buyurdu:

“Vallahi! bu iş mutlaka tamamlanacak. San’adan Hadremevt’e giden bir yolcu, Allah’tan ve bir kurdun koyununu yemesinden başka bir şeyden korkmayacak. Fakat siz acele ediyorsunuz.”²⁵⁰

Burada Resûlullah, sahabesini teselli etmek ve onlara moral aşlamak amacıyla böyle bir yemine gerek duyuyor.

Peygamberimiz, Amcası Ebû Tâlib’i vefatından önce, iman etmeye davet ettiğinde o bunu reddetmişti. Bunun üzerine o, amcasının gönlünü kazanmak ve onu istiğfara teşvik etmek için şöyle buyuruyor:

“Vallahi! Men edilmediğim sürece senin için bağışlanma dileyeceğim.”²⁵¹

Bu olay, *“Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah’a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de mü’minlere.”²⁵²* ayetinin nüzul sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.²⁵³

²⁴⁷ Sadık Kılıç, *Yemin Olsun ki*, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 17,18.

²⁴⁸ 56. Vakıa: 75-76.

²⁴⁹ 34. Sebe: 3; 10. Yunus: 53; 64. Tegabun: 7.

²⁵⁰ Buhârî, Kitabü’l-Menakıb, III, 180.

²⁵¹ Buhârî, Kitabü’l-Cenaiz, 81, II, 98.

²⁵² 9. Tevbe: 113

²⁵³ Müslim, Kitabü’l-İman, 9/39, I, 54, hn. 24.

1.5.9. Peygamberimizin Sözlerinde Tıbak, Mukabele ve Seci'

Tıbak, iki zıt şeyi aynı kelimde ifade etmektir. Mukabele ise, karşıt birden fazla anlamın aynı cümlede sırasıyla zikredilmesidir.²⁵⁴ Tıbak ve Mukabele'nin uygulanmasının edebi değeri, cümlede doğal olarak bulunması ve anlaşılması bakımından anlama güç katmasıyla ortaya çıkar.²⁵⁵ Tıbak ve Mukabele sanatları Kur'an'da mükemmel bir şekilde bulunduğu gibi onun yansıması olan Resûlullah'ın keliminde de görülmektedir.

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ
وَتُنزِلُ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ □ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ
النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ
حِسَابٍ □²⁵⁶

“De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.”

“Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsin.”

Nebevî belâgatta Tıbak ve Mukabele Örneği

”وَاللّٰهُ اِنِّيْ لَأَخْشَاكُمْ لِلّٰهِ وَاَتَقَاكُمْ لَهُ، لِكَيْ اَصُوْمُ وَاَفْطِرُ، وَاَصَلِّي وَاَرْقُدُ، وَاَتَزَوَّجُ
النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنِّ سُنَّتِيْ فَلَيْسَ مِنِّي“

“Vallahi! Ben sizin Allah'a en çok samimiyetle saygı duyanınız ve korkanınızım. Fakat ben bazen oruç tutar bazen de iftar ederim. Gecenin bir kısmında namaz kılarım ve uyurum. Kadınlarla evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir.”²⁵⁷

Yukarıdaki ayet ve hadiste altı çizili kelimelerdeki zıtların uyumuna dikkat edilirse tıbak ve mukabele'nin mükemmel örnekleri görülecektir.

²⁵⁴ el-Cârim-Emin, s. 233, 236.

²⁵⁵ el-Ulÿevî, s. 679.

²⁵⁶ 3. Al-i İmran: 26-27.

²⁵⁷ Müslim, Kitabü'n-Nikah, 1/5, hn. 1401, II, 1020.

Seci: Seci', kelamda, iki fasıla sonundaki aynı harfin oluşturduğu ahenge verilen isimdir. Seci', sağlam bir kelam örgüsü içerisinde, tekellüfsüz bir şekilde yer alırsa edebi yönden kıymetli olur.²⁵⁸ Hz. Peygamber, zorlamayla, sadece lafız güzelliği kastıyla yapılan ve laf kalabalığından öteye geçmeyen seci'i hoş karşılamamıştır. Bu şekilde secili sözü uzatarak soru soran biri için: “*Bu kâhinlerin kardeşlerindedir.*”²⁵⁹ Diyerek hoşnutsuzluğunu beyan etmiştir. Bütün söz sanatları için geçerli olan ve çalışmamız boyunca hatırlattığımız temel bir kural vardır. Bu sanatların hiçbiri anlamı perdelememelidir. Bilakis anlamı kuvvetlendirici bir işlev görmelidir.²⁶⁰ Çünkü anlam kelamın ruhu, lafızlar bedenidir. Sanatlar, ruha zarar vermemelidir. Elbette bu genel kural seci' için de geçerlidir. Gerçekte peygamberimizin hoşnutsuzluğu da anlama zarar veren tutuma yöneliktir.

Seci', genellikle nesir için geçerli bir sanat iken şiirde de varlığı kabul edilmektedir. Bu nedenle Kur'an'daki seci'li ifadelerle yalnızca fasıla ismi uygun görülmüştür.²⁶¹

Kur'an surelerinin pek çoğuda en mükemmel seci' örnekleri mevcuttur. Sadece iki ayetlik bir örneğini vermekle yetineceğiz.

262 □ مَا لَكُمْ لَّا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا □ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا

Peygamberimizin sözlerinde ve dualarında öyle bir çaba olmamasına karşın üstün seci' örnekleri çoktur. Seci'li bir dua örneğini vermek yeterli olacaktır:

اللَّهُمَّ أَنْتَ نَفْسِي تَقْوَاهَا، وَزَكَّيْتَهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا، أَنْتَ وَلِيِّهَا وَمَوْلَاهَا، اللَّهُمَّ
إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ، وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ، وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَتَّبِعُ، وَمِنْ دَعْوَةٍ لَا
يُسْتَجَابُ لَهَا،²⁶³

“*Rabbim nefsimi takvasını ver! Onu arındır! Sen nefsi arındıranların en hayırlısısın. Sen onun dostu ve sahibisin. Allah'ım! Faydasız ilimden, ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten ve icabetsiz davetten sana sığınırım.*”

Örnekte görüldüğü gibi hadisteki seci', ona zarar vermek bir yana ondaki anlamı ve ihlas hissini arttırmaktadır. Allahu a'lem.

²⁵⁸ el-Cârim-Emin, s. 227; et-Taftazanî, 695.

²⁵⁹ Müslim, Kitabü'l-Kasame, 11/36, II, s. 1310.

²⁶⁰ et-Taftazanî, s. 696.

²⁶¹ et-Taftazanî, s. 697.

²⁶² 71. Nuh: 12-13.

²⁶³ Müslim, Kitabü'z-Zikr ve'd-Dua, 18/73, III, 2088, hn. 2722.

İKİNCİ BÖLÜM

RETORİK VE BELAGAT AÇISINDAN PEYGAMBERİMİZİN HUTBELERİ

2.1. HZ. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ

2.1.1. VEDA HUTBESİ

Veda hutbesi olarak meşhur olan hutbe metninin Müslümanlar açısından önemi büyüktür.²⁶⁴ Resûlullah (s.a.s.)in, hicretin onuncu yılında hac yapacağını duyan Müslümanlar kalabalıklar²⁶⁵ halinde Mekke'ye akın etmişlerdi. Vakfe esnasında, Arafat düzlüğünde devesi Kasva'ya binerek²⁶⁶ her zaman yaptığı gibi Allah'a hamd ve senadan sonra, vakfe için toplanan tahminen 140.000 insana²⁶⁷ hitaben bir hutbe îrad etti. Başta Rebia b. Ümeyye b. Halef olmak üzere bazı sahabilerin de sözlerini yüksek sesle tekrar ettikleri rivayet edilmektedir. Hutbenin karşılaştırmalı metni şu şekildedir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَتُوبُ إِلَيْهِ، وَنَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا
وَمِنْ أَعْمَالِنَا، سَيِّئَاتِ
مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا
شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، أَوْصِيكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَأَحْسِنُوا عَلَى
طَاعَتِهِ، وَأَسْتَفْتِحُ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ، 268

²⁶⁴ Hadis ve tarih kaynaklarında Veda hutbesinin bir bütün olarak herkes tarafından aynı şekilde rivayet edilen ortak bir metni yoktur. Ancak bütün kaynaklarda geçen bazı bölümleri de vardır. İbn Hişam'ın *Sîret*'inde, Müslim'in *Sahih*'i, İbn Mace'nin ve Ebû Davud'un Sünenlerinde mevcut olan rivayetler çok az fark taşımaktadır. Biz bu çalışmada adı geçen eserlerdeki rivayetle birlikte Muhammed Hamidullah'ın "*el-Vesaiku's-Siyasîyye*" ve Mecdi eş-Şehavî'nin "*Hutebü'r-Resûl*" adlı eserinde yer alan karşılaştırmalı metinleri de esas kabul edeceğiz. Fakat hutbe metninin farklı kaynaklara göre değişen kısımlarına yer verirken dipnotta bu kaynakları belirteceğiz. Şunu da belirtmekte yarar var. Kaynaklarda peygamberimizin veda haccında, vakfe ve bayram günlerinde söylediği rivayet edilen farklı ama birbirini tamamlayan hutbeleri vardır. Karşılaştırmalı metinlerde bu hutbeler bir bütün olarak verilmiştir.

²⁶⁵ Cabir b. Abdullah diyor ki: "*Zü'l-Huleyfe'de Resûlullah devesine bindiğinde, önünde, arkasında, sağında ve solunda gözümün görebildiği kadar süvari ve yaya vardı.*" Müslim, Kitabü'l-Kasame, 11/36, II, s. 1310.

²⁶⁶ Müslim, Kitabü'l-Hacc, 19/147, I, 889, hn. 1218; İbn Mace, Kitabü'l-Menasik, 84, II, 1022, hn. 3074; Ebû Davud, Kitabü'l-Menasik, 56, II, 455, hn. 1905.

²⁶⁷ Hamidullah, I, s. 273.

²⁶⁸ el-Câhız, II, 31; Muhammed Hamidullah, *Mecmuatu'l-Vesaiki's-Siyasîyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilafeti'r-Raşide* (6. Baskı), Dâru'n-Nefais, Beyrut 1407/1987, s. 360; eş-Şehavî, s. 144.

أَمَّا بَعْدُ، أَيُّهَا النَّاسُ: اِسْمَعُوا قَوْلِي، فَإِنِّي لَا أُدْرِي لَعَلِّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا،

بِهَذَا الْمَوْقِفِ أَبَدًا.

أَيُّهَا النَّاسُ: إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ إِلَى أَنْ تَلْقُوا رَبَّكُمْ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، كَحُرْمَةِ شَهْرِكُمْ هَذَا، وَإِنَّكُمْ سَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ، وَقَدْ بَلَغْتُ،²⁶⁹ فَمَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَانَةٌ، فَلْيُؤَدِّهَا إِلَى مَنْ ائْتَمَنَهُ عَلَيْهَا، وَإِنَّ كُلَّ رَبًّا مَوْضُوعٌ، وَلَكِنَّ لَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ، لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ. قَضَى اللَّهُ أَنَّهُ لَا رَبًّا، وَإِنَّ رَبًّا عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمَطْلَبِ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ، وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وَإِنَّ أَوَّلَ دِمَائِكُمْ أَضَعُ دَمَ ابْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ، كَانَ مُسْتَرْضِعًا فِي بَنِي لَيْثٍ، فَقَتَلْتُهُ هُدَيْلٌ، فَهُوَ أَوَّلُ مَا أَبَدًا بِهِ مِنْ دِمَاءِ الْجَاهِلِيَّةِ.

أَمَّا بَعْدُ – أَيُّهَا النَّاسُ – فَإِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ بَيَّسَ أَنْ يُعْبَدَ بِأَرْضِكُمْ هَذِهِ أَبَدًا، وَلَكِنَّهُ إِنْ يُطِعَ فِيمَا سِوَى ذَلِكَ فَقَدْ رَضِيَ بِهِ، مِمَّا تَحْقِرُونَ مِنْ أَعْمَالِكُمْ، فَاحْذَرُوهُ عَلَى دِينِكُمْ. أَيُّهَا النَّاسُ: [إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ، يَضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا، يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيَحْرَمُونَهُ عَامًا، لِيُوطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ، فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ]، وَيَحْرَمُوا مَا أَحَلَّ اللَّهُ، وَإِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، [وَإِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ]، ثَلَاثَةٌ مُتَوَالِيَةٌ وَرَجَبُ الْمُضَرِّ الَّذِي بَيْنَ جَمَادِي وَسَعْبَانَ. أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ: فَإِنَّ لَكُمْ عَلَيَّ نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ حَقًّا، لَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِئَنَّ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكَرَّهْتُهُ، وَعَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ، فَإِنْ فَعَلْنَ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لَكُمْ أَنْ تَهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ، وَتَضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبْرَحٍ. فَإِنَّ ائْتَهَيْنَ فَلَهُنَّ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَأَسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ لَا يَمْلِكُنَّ لِأَنْفُسِهِنَّ شَيْئًا، وَإِنَّكُمْ إِتْمَا أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللَّهِ، وَأَسْتَحْلَلْتُمُ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ، فَاعْتَمَلُوا – أَيُّهَا النَّاسُ – قَوْلِي فَإِنِّي قَدْ بَلَغْتُ، وَقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنْ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ فَلَنْ تَضِلُّوا أَبَدًا: أَمْرًا بَيْنًا كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ.

²⁶⁹ Bu bölüm, benzer bir ifadeyle “ve urzularınız” ilavesiyle Buhârî’de mevcuttur: Buhârî, Kitâbü’l-Hac, b.132, II, s.191; Kitâbü’l-Hudud, b. 9, VIII, S.15; Kitâbü’t-Tevhid, b. 24, VIII, s. 185; Kitâbü’z-Zebâih ve’s-Sayd, b. 5, VI, s. 235: Son iki rivayette, Buhârî’nin rivayetine göre peygamberimiz, “günü, ayı ve beldeyi sorduktan sonra o kadar bekledi ki, biz yeni bir isim verecek zannettik.” İfadesi bulunmaktadır.

أَيُّهَا النَّاسُ: اِسْمَعُوا قَوْلِي وَاعْقِلُوا: تَعْلَمَنَّ أَنَّ كُلَّ مُسْلِمٍ أَخٌ لِلْمُسْلِمِ، وَأَنَّ الْمُسْلِمِينَ إِخْوَةٌ، فَلَا يَحِلُّ لِأَمْرِي مِنْ أَخِيهِ إِلَّا مَا أَعْطَاهُ عَلَى طَيِّبِ نَفْسٍ مِنْهُ، فَلَا تَظْلِمَنَّ أَنْفُسَكُمْ .
اللَّهُمَّ هَلْ بَلَغْتُ. 270

فَذَكِّرْ لِي أَنْ النَّاسَ قَالُوا: اللَّهُمَّ نَعَمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ). اللَّهُمَّ اشْهَدْ

فَلَا تَرْجِعَنَّ بَعْدِي كُفَّاراً يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ،²⁷¹ فَإِنِّي قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنْ أَخَذْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ،

كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّتِي؟ أَلَا هَلْ بَلَغْتُ؟، اللَّهُمَّ اشْهَدْ.

أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ، كُلُّكُمْ لِأَدَمَ وَأَدَمٌ مِنْ تُرَابٍ، أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَثْقَاكُمْ. لَيْسَ لِعَرَبِيٍّ فَضْلٌ عَلَى عَجَمِيٍّ إِلَّا بِالتَّقْوَى. أَلَا هَلْ بَلَغْتُ؟ اللَّهُمَّ فَاشْهَدْ. فَلْيُبَيِّنِ الشَّاهِدُ مِنْكُمْ

أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ قَسَمَ لِكُلِّ وَارِثٍ نَصِيبَهُ مِنَ الْمِيرَاثِ، وَلَا تَجُوزُ لِوَارِثٍ وَصِيَّةٌ، وَلَا تَجُوزُ وَصِيَّةٌ فِي أَكْثَرِ مِنَ الثَّلَاثِ، وَالْوَالِدُ لِلْفِرَاشِ وَاللِّعَاطِرُ الْحَجَزُ. مَنْ أَدْعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ؛ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صِرْفٌ وَلَا عَدْلٌ. وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. 272

2.1.2. VEDA HUTBESİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ

“Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. O’na hamd eder, ondan yardım ve bağışlanma dileriz. Ve O’na yöneliriz. Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah’a sığınırız. Allah kime hidayet ederse, onu saptıracak; kimi de saptırdıysa ona hidayet edecek yoktur. Allah’tan başka ilah olmadığına, onun tek olduğuna, şeriki

²⁷⁰ İbn Hişam, IV, 297.

²⁷¹ Buhârî, Kitabü'l-Fiten, 8, VIII, s. 91; Kitabü'l-Hudud, 9, VIII, s. 15. (Son cümle iki ayrı senetle, verilen yerde mevcuttur. Cerir rivayeti öncesinde şöyle bir ifade bulunmaktadır: Peygamberimiz: “İnsanları sustur!” dedikten sonra şöyle söyledi: Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kafirler haline gelmeyin”

²⁷² bkz. 261 numaralı dipnot.

olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederiz. Ey Allah'ın kulları! Allah'tan korkmanızı ve O'na itaat etmenizi tavsiye ederim. Hayırlı olanla başlarım.

“Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşmayacağım. İnsanlar! Bugününüz nasıl mübarek bir gün ise, bu ayınız nasıl mukaddes bir ay ise, canlarınız ve mallarınız da Allah'a kavuşuncaya kadar, birbiriniz için öyle haramdır.

Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Ben bunu sizlere tebliğ etmişim.

Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Fakat anaparanız size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Allah faizin olmayacağına hükmetmiştir. Abbas b. Abdulmuttalip'in faizi tümüyle kaldırılmıştır. Câhiliye dönemindeki bütün kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Sizden, kaldırdığım ilk kan davası da İbn Rebia b. Haris b. Abdulmuttalip'in davasıdır.

Ey insanlar! Muhakkak ki, şeytan şu toprağınızda kendisine tapınılmasından tamamen ümidini kesmiştir. Fakat siz bunun dışında, basit gördüğünüz işlerinizde ona uyarsanız, bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız.

Ey insanlar! “Haram ayları ertelemek, sadece küfürde ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfirler olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığıнын sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helal kılmak için (haram ayını) bir yıl helal sayarlar bir yıl da haram sayarlar.”²⁷³ Allah'ın helal kıldığını da haram sayarlar. Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekline dönmüştür. “Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylarıdır.”²⁷⁴ Bunlardan üçü birbirini takip eder, biri de tektir. Zu'l-Ka'de, Zu'l-Hicce, Muharrem ve Mudar kabilesinin Recep ayı ki Cemaziye'l-Ahir ile Şaban arasında bulunur. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?

Şahid ol! Ya Rabbim!

²⁷³ 9. Tevbe: 37.

²⁷⁴ 9. Tevbe: 36.

Ey insanlar! Sizin kadınların üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; hoş görmeyeceğiniz gibi, yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri ve açık bir çirkinlik yapmamalarıdır.

Eğer bunu yaparlarsa Allah, size onları yataklarında yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövmenize izin vermiştir. Eğer yaptıklarından vazgeçerlerse onların sizin tarafınızdan yedirilip giydirilme hakları vardır. Onlara iyi davranınız. Çünkü onlar sizin, kendi başarına hiçbir şeye sahip olmayan esirlerinizdir. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emriyle helal kıldınız.

Sözlerimi iyi anlayınız ey insanlar! Muhakkak ki, daha önce de size tebliğ ettim. Size öyle bir emanet bırakıyorum ki ona bağlı kaldığınız sürece yolunuzu şaşırılmazsınız. Apaçık bir emanet: Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünneti, ey insanlar!

Sözlerimi iyi dinleyiniz ve anlayınız! Kesin olarak biliyorsunuz ki, Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Bütün Müslümanlar kardeştir. Kendi gönül rızasıyla vermesi dışında, kişinin malı başkası için helal değildir. Sakın Kendinize zulmetmeyiniz!

Allah'ım tebliğ ettim mi?

(insanlar: "Evet, Allah'ım." deyince, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:)

"Şahit ol! Ya Rab!"

"Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin! Muhakkak size öyle bir emanet bıraktım ki ona bağlı kaldığınız sürece yolunuzu şaşırılmazsınız. O emanet, Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünnetidir. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?"

"Şahit ol! Ya Rab!"

"Ey insanlar! Muhakkak ki, Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Allah katında en şerefli, takva yönünden en üstün olanınızdır. Arap'ın Arap olmayana takvadan dışında bir üstünlüğü yoktur. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?"

Burada olanlar, olmayanlara sözlerimi ulaştırın.

Ey insanlar! Muhakkak ki, Allah her varisin mirastan payını belirlemiştir. Varise vasiyet etmek ve vasiyetin mirasın üçte birinden fazla olması caiz değildir.

Çocuk yatak sahibine aittir. Zina edenin hakkı taşlamadır. Kim babası dışında birine mensubiyet iddia eder veya efendisinden başkasını efendi kabul ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun. Ondan hiçbir iyilik kabul edilmez. Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun.”

2.1.3. HUTBENİN ÖNEMİ

Veda hutbesi şüphesiz peygamberimizin en önemli hutbelerinden birisidir. Kanaatimce bu hutbeyi önemli kılan bazı unsurlar şunlardır:

1. Peygamber efendimiz, bu hutbeyi îrad ettikten üç ay sonra vefat etmiştir. Bu hutbe bir nevi umumi vasiyet niteliğindedir.²⁷⁵

2. Hz. Muhammed (s.a.s.), İslâm toplumunun dünya ve ahiret saadetinin temini açısından hayati önemi haiz kuralları son derece etkili bir üslupla beyan etmektedir. Ahiret inancı ve hesap bilinci; takva tavsiyesi gibi müminin itikadını; insan hayatının değeri, Adalet ve eşitlik ilkeleri, aile hukuku ve kadın hakları, faiz yasağı ve miras paylaşımı gibi evrensel mahiyete sahip olan toplumsal yasaları sade ve belîğ bir üslupla vurgulamaktadır. Dinin tamama erdiğinin bir nevi ilanıdır. Nitekim dinin tamamlandığını bildiren, “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.*”²⁷⁶ Ayeti de aynı gün nazil olmuştur.²⁷⁷

3. Peygamberimiz ile birlikte hac ibadetini yerine getirme ayrıcalığını yaşamak isteyen Müslümanlar, İslâm devletinin dört bir yanından Mekke'ye akın etmişti. Veda hutbesi mahşeri bir kalabalığa hitaben îrad edilmiştir. Bu nedenle de en çok rivayet edilen hutbelerden biri olmuştur.

4. Veda hutbesi, kutlu bir zaman ve mekânda gerçekleşmiştir. Hac ibadeti esnasında, Cebelu'r-Rahme'de, dua ve istiğfar makamında, insanlığın atasının dünyayı teşrif ettiği mekânda armağan edilmiş bir insanlık bildirisidir.

²⁷⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 273.

²⁷⁶ 5. Maide: 3.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 28; Hamidullah, I, 277.

2.1.4. Hutbenin Retorik ve Belâgat Açısından Tahlili

2.1.4.1. Hatibin Özellikleri Açısından Hutbenin Tahlili

1. İnanç: İnanmak bir hatibin en önemli sermayesidir.²⁷⁸ Hz. Muhammed (s.a.s.), daha önce örneğini verdiğimiz gibi en zor şartlarda bile inancından hiçbir şey kaybetmedi. Bugün ise neredeyse bütün Arap yarımadasının tek hakimiyeen asıl meselesi olan ‘i’lay-ı kelimetullah’ davasının geleceğine ilişkin zafer inancını mükemmel bir öz güvenle ifade etmektedir. “*Muhakkak ki, şeytan şu toprağınızda kendisine tapınılmasından tamamen ümidini kesmiştir.*” derken İslâm dini inanç, ibadet ve ahlâk kurallarının müminlerin kalbine kök saldığını ve bu durumun bu şekilde devam edeceğine olan sarsılmaz imanını vurgulamaktadır.

2. Samimiyet ve Sorumluluk: Genellikle yaptığı gibi hamd, istiğfar, istiâze ve istiane ile hitabına başlıyor. Örnek bir kul olma görevini her sözü ve davranışıyla ortaya koymaktadır. Takva ve Allah’a itaat tavsiyesini hesap bilinci ve emanetlerin iadesi izlemektedir. Çetin bir tebliğ mücadelesinin ardından putperestliği harem bölgesinden söküüp atan kendisi değilmiş gibi hala canhıraş bir şekilde ‘*ey insanlar, burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırırsın*’ derken adeta o gün orada bulunanlara değil de çağların ardındaki bütün insanlara hitap ederek tüm insanlığın hidayet ve saadetini hedefleyen bir mesuliyet hissi beyan etmektedir. ‘*Tebliğ ettim mi?*’ diye sorarak hidayetini vesile olduğu insanlardan Rabbine karşı şahitlik istemektedir. Derin bir kalp sızısıyla ‘*Şahit ol ya Rabbim!*’ diyerek niyazını sunuyor Refik-i a’la’ya. Kendisini canlarından aziz bilen insanlara müthiş bir teslimiyetle vefatını işaret ederken, onların hidayet ve istikameti için büyük bir sorumluluk duygusuyla ve iştiyakla nasihatler vermektedir. Çünkü Allah resûlu, mesajına büyük bir sadakatle bağlı olmanın yanı sıra muhataplarını da seviyor ve onlara değer veriyordu. Onun o üstün çaba ve gayreti şu ayeti hatırlatmaktadır: “*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*”²⁷⁹

3. Adalet: Faiz yasağını ve kan davasının batıl olduğunu bildirirken bu hükümleri öncelikle en yakınındaki insanlardan başlayarak uygulamaya koyuyor. Bu

²⁷⁸ Carnegie, s. 97.

²⁷⁹ 9. Tevbe: 128.

durum onun davasındaki samimiyetini ortaya koyduğu gibi adalet anlayışını da göstermektedir.

4. Doğallık: Doğallık hatibin en büyük yardımcısıdır.²⁸⁰ Peygamberimiz, duruşunda, kıyafetinde ve sözlerinde hiçbir tekellüf yoktur. Hutbe zamanları için özel bir kıyafet giymemiştir. Bir kişiye nasıl bir üslupla hitap etmişse 140 bin kişiye de aynı şekilde seslenmiştir. Dinleyicilerin anlamakta güçlük çektiği bir ifadesi yoktur. Sözleri, “*Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşmayacağım.*” sözünde olduğu gibi duru ve berrak; içten ve doğaldır.

2.1.4.2. Muhataplar Bakımından Hutbenin Başarısı

1. Dinleyicilerin hatibi görebilmesi: Dinleyicilerin, hatibin konuşmasına eşlik eden jest ve mimiklerini algılaması hutbenin başarısını etkileyen önemli bir unsurdur. Çünkü bazen yüz ifadesi söylenen kelimelerden daha fazla şey anlatır.²⁸¹ Hz. Muhammed (s.a.s.), sağlıklı bir hitap ortamı oluşturmak ve muhataplarını görebilmek için Arafat düzlüğüne çıktı. Herkesin kendisini görebilmesi için devesine bindi. Dinleyenlerle göz teması sağlayarak, düşündüklerini ve hissettiklerini onların da anlayıp hissedebilmeleri adına gerekli tedbirleri aldı.

2. İletişim Becerisi: Dinleyenlerle sağlıklı bir iletişim kurabilmek, duygularını muhataplara aktarmak başarılı bir hutbenin vazgeçilmez şartlarından²⁸² Peygamberimiz, göz temasının yanı sıra sözlerini onlara ulaştırmak için bazı sahabîlerin sözlerini yüksek sesle tekrar etmesini sağlamıştır.²⁸³ Önemli sözleri tekrarla pekiştirmiştir. Dinleyicilerin iyi anlamalarını sağlamak için bazı sorular sormuş ve sorulardan sonra dinleyicilerin cevaplar üzerinde düşünmeleri için bir süre sükût etmiştir.²⁸⁴ Dinleyenlerinin tanıklığını istemiştir.

2.1.4.3. Belâgat Açısından Hutbenin Tahlili

1. Hüsn-ü İbtida: Belâgat âlimleri tarafından ‘Beraat-i İstihlal’ diye de tabir edilen sözün giriş kısmının güzelliğini anlatır. Bir sözün başlangıcının lafız, mana,

²⁸⁰ Carnegie, s. 109.

²⁸¹ Carnegie, s. 130.

²⁸² Carnegie, s. 106.

²⁸³ Buhârî, Kitabü'l-Hudud, 9, VIII, 15; İbn Hişam, IV, 297.

²⁸⁴ Buhârî, Kitabü't-Tevhid, 24, VIII, 185; Kitabü'z-Zebaih ve's-Sayd, 5, VI, 235.

maksat bakımından kâmil ve kulağa hoş gelmesi yönünden de dikkat çekici olmasıdır.²⁸⁵ Peygamberimizin sözleri bu açıdan dinleyenlerin kalbine tesir eden bir samimiyet, doğallık ve tevazu ifadesidir. Allah'a hamd, şehadet, istiğfar, hidayet ve yardım niyazıyla söze başlamak, peygamberimizin armağan ettiği, İslâm hutbesinin nişanesidir. Allah Resûlu (s.a.s.), hutbelerine, bayram hutbesi haricinde genellikle bu şekilde Allah'a hamd, sena ve takva tavsiyesiyle başlamıştır.²⁸⁶ Hatibin ve muhatapların Allah rızası kastıyla bir arada bulduklarını, sözlerin bu amaçtan başka bir anlam taşımadığını gösterir. Hidayetin kaynağının Allah olduğunu bildiren, dinleyenlerin kalplerine kulluk şuuru aşıl原因an tevhid akidesinin en açık beyanıdır. Peygamberimizin de davasındaki samimiyet ve sadakatının en açık göstergesidir. Bu manevi sorumluluğun bir gereği olarak İslâm alimleri, ism-i Celal, Allah'a hamd ve sena ile; peygamberimize salat ve selâmla başlamayan hutbeleri bereketsiz olarak nitelendirmişlerdir.²⁸⁷

Peygamberimizin, hamd ve senadan sonra büyük bir iştiaqla kendisiyle buluşmaya gelen ve sabırsızlıkla ağzından çıkacak sözleri bekleyen 140 bin kişilik Müslüman cemaate hitaben söylediği ilk söz: *“Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşmayacağım.”*

Bir an için durup düşünelim. *‘Sana canım feda!’*, *‘Anam babam sana feda olsun ya Resûlallah!’* diyen ve bu sözün gereğini savaşlarda, meşakkatli zamanlarda davranışıyla ispat etmiş bu samimi dostları bundan daha fazla etkileyebilecek ve dikkatlerini toplayacak başka bir söz var mıdır acaba? Bir hutbenin giriş cümlesi ancak bu kadar dikkat çekici ve çarpıcı olabilir.

2. Hüs-n-ü İntiha: Sözü güzel bir şekilde bitirmek, o sözün dinleyicinin akli ve duyguları üzerindeki tesirini artırır.²⁸⁸ Peygamberimiz Veda hutbesini dinleyicilerine ‘selam’ yani huzur ve esenlik dileğiyle sonlandırmaktadır. Adı üstünde Veda hutbesine de yakışan ve makama en uygun olan hitam şekli herhalde bir veda sözü olmalıdır. Allah Resûlu hutbelerine ve mektuplarına, selam, dua; kaçınılması veya uyulması

²⁸⁵ et-Taftazanî, s. 734.

²⁸⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnü'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubi'l Mısriyye, Kahire 1996, II, 231.

²⁸⁷ el-Câhız, II, 6.

²⁸⁸ İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî, *Bediu'l-Kur'an* (nşr. Hafnî Muhammed Şeref), Nahdatu Mısr, Kahire 1985, II, 343; et-Taftazanî, s. 739.

gereken oldukça önemli uyarı veya teşvik ifade eden sözlerle son vermiştir.²⁸⁹ Nitekim peygamberimize yön veren Kur'an, lafız ve mana bakımından mükemmel tavsiye, dua, kaziye, feraiz, tahmid ve tehlil ifadeleriyle Sûreleri ve pasajları sonlandırmıştır.²⁹⁰

Şu ayette olduğu gibi: *“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”*²⁹¹

Kur'an'ı tebliğ ve beyan ile görevli örnek bir kul ve peygamberin sözlerinin bu şekilde bitmesi son derece doğaldır. Ancak bu dua ve selâm bitişinden önceki son sözler sürekli olarak kulaklarda çınlayacak ölçüde büyük bir sorumluluk yüklemektedir müminlerin omuzlarına.

“Burada olanlar, olmayanlara sözlerimi ulaştırın.”

“Kim babası dışında birine mensubiyet iddia eder veya efendisinden başkasını efendi kabul ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun. Ondan hiçbir iyilik kabul edilmez.”

3. Nida: Peygamberimiz, nida kelimesinde uzaklık, dolayısıyla da resmiyet bildiren, ‘پا’ harfine yer vermemiş, yakınlığı ve samimiyeti ihtiva eden, ‘أي’ ifadesiyle aradaki mesafeyi kaldırmıştır. ‘پا’, gerçek veya zihinsel anlamda uzaklığı ifade eden bir nida harfidir. Bazen de te’kid amacıyla yakın için kullanılır.²⁹² Ayrıca muhatapların hepsi Müslüman olmasına karşın peygamberimizin ısrarla ‘أيها الناس’ sözünü tercih etmesi, hutbenin ihtiva ettiği prensiplerin, tüm insanlığı ilgilendirdiğini ve onlara ulaşması gerektiğini ihsas etmektedir.

4. Te’kid: ‘أَنَّ’ edatı önemli görülen yerlerde te’kid için veya kasemin cevabında, evet anlamında kullanılan bir harftir.²⁹³ Veda hutbesinde söz konusu olan birinci anlamıdır. Peygamberimiz, faizin kaldırıldığını, ilk kaldırılan faizin amcası Abbas'ın faizi olduğunu beyan ederken hükmün kesinliğini bildirmek amacıyla aşağıda görüldüğü üzere bu te’kid ifadelerini kullanmıştır.

قَضَى اللَّهُ أَنَّهُ لَا رَبَّاءَ، وَإِنَّ رَبَّاءَ عَبَّاسَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ مَوْضُوعٌ كَلْمُهُ،

²⁸⁹ el-Ulyevî, s. 703.

²⁹⁰ İbn Ebi'l İsbâ‘ el-Mısri, II. 346.

²⁹¹ 1. Fatiha: 6-7.

²⁹² İbn Hişam el-Ensari, *Muğnu'l-Lebib An Kutubi'l-Eârib* (nşr. ve şerh. Abdullatif Muhammed el-Hatib), et-Turasu'l-Alî, Kuveyt 1421/200, IV, 447.

²⁹³ İbn Hişam, I, 227-235.

“Allah faizin olmayacağına hükmetmiştir. Abbas b. Abdulmuttalip’in faizi tümüyle kaldırılmıştır.”

Kan davalarının kaldırıldığını ve kaldırılan ilk kan davasının kime ait olduğunu bildirirken anılan te’kid harfini kullanmıştır. Yine müminlerin canlarının ve mallarının dokunulmaz olduğunu, Câhiliye dönemi kan davalarının kaldırıldığını açıklarken de te’kidli anlatım yolunu seçmiştir.

إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ، وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ،

“Muhakkak ki canlarınız ve mallarınız Allah’a kavuşuncaya kadar, birbiriniz için haramdır. Câhiliye dönemindeki bütün kan davaları da tamamen kaldırılmıştır.”

Aile içerisinde karı-koca ilişkileri ve karşılıklı birbirleri üzerindeki haklarını beyan ederken yine te’kidli anlatımı kullanmıştır.

فَإِنَّ لَكُمْ عَلَي نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ حَقًّا،

“Şüphesiz sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız ve kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır.”

Dikkat edilirse bu kurallar İslâm toplumunun selamet ve saadeti için hayati önemi haiz konularla ilgili olduğu kadar Araplar için de yeni bir kural va’zı anlamına gelmektedir. O halde, bu konuyu anlatırken te’kide başvurmak mukteza-yı hâle tamamen uygundur ve belâğatin de bir gereğidir.²⁹⁴

5. Tekrir: Makamın gerektirdiği hallerde muhataba konunun önemini bildirmek veya meselenin ehemmiyetini kavratmak amacıyla yani te’kid ve tenbih için başvurulan belîğ bir üsluptur.²⁹⁵ Elbette, diğer unsurlar gibi sözdeki tekrarların da gerçekten belagatin bir gereği olup olmadığını anlamak için ‘zevk-i selim’ sahibi olmak gerekir. Peygamberimiz, Veda hutbesinde,

‘كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، كَحُرْمَةِ شَهْرِكُمْ هَذَا،

dokunulmazlığını vurucu, etkileyici ve nağmeli bir üslupla adeta zihinlere kazıyor.

²⁹⁴ Celil Reşid Falih, *Hutbetu'l-Veda' Dirasetun Belagiyetun Tahliliyye*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Resmi sitesi, Erişim Tarihi: 05. 09. 2011, <http://uqu.edu.sa/page/ar/87886>.

²⁹⁵ el-Ulyevî, s. 536.

Bunun gibi, 'أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟' veya 'اللَّهُمَّ اشْهَدْ' cümlelerini tekrar ederken kulakları rahatsız etmek bir yana peygamberimiz bu sözlerle kalplere en etkili biçimde nüfuz etmektedir.

6. Haberin veya Haberin müteallikinin Takdimi: İsim cümlesinde asıl olan Müsnedun ileyh'in yani mübteda'nın takdimi, Müsned'in yani Haber'in te'hiridir. Bir kelimenin cümlede başta zikredilmesi ona verilen önemin göstergesidir.²⁹⁶ et-Taftazanî'ye göre, takdim ile şu faydalar gözetilmektedir:

1. Muhatabın konuyu iyice kavramasını ve ezberlemesini sağlamak.
2. Sevindirici veya endişe verici bir haberi verirken, konunun aciliyetine binaen haberi öne almak.
3. Haberin Müsnedun ileyh'e hasır veya tahsis etmek için takdim yapılır.²⁹⁷

Veda Hutbesinde hükümde muahher olan ifadelerin takdimini görmekteyiz:

"إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ", "وَلَكِنَّكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ"

Birinci cümlede haberin mütealliki olan 'عليكم' ifadesi, Müslümanın can ve malının Müslümana haram olduğu hükmünü kuvvetlendirmenin yanı sıra müminlerin bu konudaki dikkat ve hassasiyetlerini arttırması gerektiği yönünde önemli bir vurgudur. Dikkat edilirse bu takdim şeklinin birinci grupta değerlendirilebileceği açıktır.

İkinci cümlede mahzuf haberin mütealliki olan 'لكم' ifadesinin ismin başına geçmesi, her türlü faizin haram ilga edildiği kesin hükmünün dinleyicilerin zihninde uyanan, 'acaba faizle borç verdiğim paramın sermayesini almam da haram mı?' zımnî sorusuna, bu konudaki endişeleri izale eden ve rahatlatan dikkat çekici bir cevap niteliğindedir.²⁹⁸

Veda Hutbesinde, yukarıda verdiğimiz örneklerin dışında da takdim-tehir örnekleri mevcuttur. Fiil cümlesinde geçen, 'وَلَا تُجُوزُ لِيُورَثِ وَصِيَّةٌ' 'Varise vasiyet

²⁹⁶ el-Cürcanî, s. 143; et-Taftazanî, s. 253.

²⁹⁷ et-Taftazanî, s. 253-272.

²⁹⁸ Falih, Erişim Tarihi: 05. 09. 2011, <http://uqu.edu.sa/page/ar/87886>.

caiz değıildir' ifadesinde mef'ul'un takaddümüyle oluşan ifade çok daha vurguludur ve hafızada kalması bakımından dikkat çekicidir.

7. Hazf: Hazf, mukteza-yı hâle uygun olarak cümle birimlerinden herhangi birinin veya kelamdan cümlelerin, ona delalet eden bir karinenin sebebiyle, silinmesiyle meydana gelen etkili ve veciz bir anlatım yöntemidir.²⁹⁹ Hazf'a başvuru yerinde meydana gelen etki, silinen sözün zikredilmesi durumunda oluşmaz. Aksi takdirde hazf, belîğ bir anlatım tarzından ziyade bir söz kusuru olarak değerlendirilir. Hazf yoluyla anlatımda 'büyülü', zarif bir anlatım tarzı³⁰⁰ olduğundan, muhatabın zihni ve duyguları tahrik edilerek sözün maksadı oldukça açık bir şekilde anlatılır. Ayrıca abes sözden de sakınılmış olur.³⁰¹

Veda Hutbesinde peygamberimizin tekrar ettiği 'ألا هل بلغت؟' sözünde mef'ul zikredilmemiştir. Fakat bu sözde bir mef'ul yer alsaydı, peygamberimizin anlatmak istediği tebliğ etmekle yükümlü olduğu bütün bir risalet görevinin kapsadığı anlam daralacaktı. Oysa şu mahzup haliyle anlatılmak istenen şey çok daha açık ve anlaşılırdır. Bununla beraber peygamberimizin hiçbir hitabında olmadığı gibi burada da abes, fazlalık sayılacak sözcükler yer almamış, muhataplar kendi içlerinde mahzup mutlak mef'ul'u düşünmüş ve makama uygun olarak peygamberimizin sorusunu yanıtlamışlardır.³⁰²

8. İktibas: Kelime anlamı, herhangi bir şeyden bir parça almaktır. Terim anlamı ise, bir hutbede veya yazılı bir metinde açıkça beyan etmeksizin ayetten, hadisten veya başkasına ait bir sözden yararlanmak ve onunla sözü güzelleştirmektir.³⁰³ Tabii olarak iktibas deyince ilk akla gelen Kur'an ayetlerinden veya kelimelerinden istifade etmektir. Nebevî belâğatta bu anlamdaki iktibas türüne çok rastlanır.

Bu hutbede de peygamberimiz ayet olduğunu beyan etmeksizin Tevbe Sûresinin 36'ncı ve 37'inci ayetlerine yer vermiştir.

²⁹⁹ Ahmed el-Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâtü'l-Belâğiyeti ve Tatavvuruha*, Matbaatü'l-Mecmau'l-İlmî el-İrakî, 1403/1983, I, 349, II, 425.

³⁰⁰ el-Cürcanî, s. 170.

³⁰¹ et-Taftazannî, s. 306-308.

³⁰² Falih, Erişim Tarihi: 05. 09. 2011, <http://uqu.edu.sa/page/ar/87886>.

³⁰³ el-Matlub, I, 270.

2.2. PEYGAMBERİMİZİN HUNEYN SAVAŞI SONRASI ENSAR'A HİTABEN YAPTIĞI KONUŞMA

Hız. Muhammed (s.a.s.), Huneyn savaşında elde edilen ganimeti Kureyşin de içinde bulunduğu Arap kabilelerine dağıtmıştı. Ganimetten kendilerine pay verilmeyen Ensar grubu bu durumdan rahatsız olmuş ve bu konuda Hız. Peygamberi töhmet altında bırakacak şekilde kendi aralarında dedikodu yapmaya başlamışlardı. İş Peygamberimizin kendi kabilesi olan Kureyş'i kayırdığını söyleyecek noktaya vardı. Bazı gençleri: "Kılıçlarımızdan hâlâ onların kanı damlamaktadır."³⁰⁴ Dediler. Bazıları rahatsızlıklarını ifade eden şiirler inşad edecek kadar içleri kederle doldu.³⁰⁵ Ensar'dan Sa'd b. 'Ubade, peygamberimizin yanına giderek bu durumu kendisine şu sözlerle bildirdi.³⁰⁶

"Şu Ensar grubu senin bugün yaptığın Fey' dağıtım konusunda, Senin kendi kabilene ve diğer Arap kabilelerine büyük miktarda paylar verdiğin halde kendilerine pay vermediğine dair içlerinde senin aleyhine kuşku taşımaktadır."

Hız. Peygamber: *"Bu konuda sen hangi düşüncedesin? Ey Sa'd"*

Sa'd: *"Bende kavmimden biriyim."*

Hız. Peygamber: *"O halde kavmini şu çadırda topla"* buyurdu.

Sa'd, Ensar topluluğunu söylenen mahalde topladı. Onlara katılmak isteyen Muhacirlere müsaade etmedi. Durumu kendisine bildirince peygamberimiz geldi ve Allah'a hamd ve senadan sonra onlara şöyle seslendi:

"يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ: مَقَالَةٌ بَلَعْتَنِي عَنْكُمْ ، وَجِدَّةٌ وَجَدْتُمُوهَا فِي أَنْفُسِكُمْ؟ أَلَمْ آتِكُمْ

ضَلَالًا فَهَدَاكُمْ اللَّهُ ، وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمْ اللَّهُ ، وَأَعْدَاءَ فَأَلْفَ اللَّهِ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ؟"

قَالُوا: " بَلَى، اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْنٌ وَأَفْضَلُ "

ثم قال: " ألا تُجيبونني يا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ؟"

³⁰⁴ Müslim, Kitabü'z-Zekât, 46/132-135, I, s.733-736, hn. 1059.

³⁰⁵ İbn Hişam, IV, 157, hn. 1843; Ahmed b. Hanbel, III, 76, 57; et-Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu't-Taberî Tarihu'r-Rusuli ve'l-Müluk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), (2. Baskı), Daru'l-Meârif, Mısır ts., III, 93-94, hn. 1684/1; (benzer rivayetler için) bkz. Müslim, Kitabü'z-Zekât, 46/132-135, I, s.733-736, hn. 1059.

³⁰⁶ İbn Hişam, IV, 159, hn. 1844.

قالوا: "بماذا نُحْيِيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ اللَّهُ وَرَسُولُهُ الْمَنُّ وَالْفَضْلُ."

قال صلى الله عليه وسلم: "أَمَا وَاللَّهِ لَوْ شِئْتُمْ لَفُتِمُ ، فَلَصَدَقْتُمْ وَلَصَدَّقْتُمْ ، أَنْيَّتْنَا مُكَدَّبًا فَصَدَّقْنَاكَ ، وَمَخَذُولًا فَنَصَرْنَاكَ ، وَطَرِيدًا فَأَوَيْنَاكَ ، وَعَائِلًا فَأَسَيْنَاكَ. أَوْجَدْتُمْ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ فِي أَنْفُسِكُمْ فِي لِعَاعَةٍ مِنَ الدُّنْيَا تَأَلَّفْتُ بِهَا قَوْمًا لِيُسَلِّمُوا وَوَكَلْتُمْ إِلَيَّ إِسْلَامَكُمْ؟"

"أَلَا تَرْضَوْنَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالشَّاتَةِ وَالْبَعِيرِ ، وَتَرْجِعُوا بِرَسُولِ اللَّهِ إِلَى رِحَالِكُمْ؟" ³⁰⁷ فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ ، لَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأًا مِنَ الْأَنْصَارِ ، وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ شِعْبًا وَسَلَكَتِ الْأَنْصَارُ شِعْبًا لَسَلَكَتُ شِعْبَ الْأَنْصَارِ ، اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَأَبْنَاءَ الْأَنْصَارِ ، وَأَبْنَاءَ أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ ."

فَبَكَى الْقَوْمُ حَتَّى أَخْضَلُوا لِحَاهِمُ ، وَقَالُوا: رَضِينَا بِرَسُولِ اللَّهِ قَسْمًا وَحِطًّا.

2.2.1. Hutbenin Türkçe Tercümesi

Hz. Muhammed (s.a.s): "Ey Ensar topluluğu! Bana, içinizden kederlendiğiniz haberi ulaştı. Size geldiğimde yolunuzu şaşırılmış bir haldeyken Allah size doğru yolu göstermedi mi? Fakirken Allah sizi zenginleştirmede mi? Birbirinize düşman olduğunuz halde Allah kalplerinizi birleştirmede mi?"

Ensar Grubu: "Evet. Allah ve Resûlu en büyük lütuf ve ihsan sahibidir."

Hz. Muhammed (s.a.s): "Bana karşılık vermeyecek misiniz? Ey Ensar topluluğu!"

Ensar Grubu: "Sana ne cevap verelim ya Resûlallah? Lütuf ve kerem yalnız Allah'a ve O'nun elçisine aittir."

Hz. Muhammed (s.a.s): "Fakat eğer isteseydiniz şöyle diyebilirdiniz bu durumda hem doğru söylemiş oludunuz hem de benim tarafımda muhakkak tasdik edilirdiniz:

³⁰⁷ Müslim'in Sahih'inde yer alan bir rivayette şöyle bir ilave vardır: "الأنصارُ شِعْبٌ وَالنَّاسُ دَنَارٌ"

Müslim şarihlerinden İmam Nevevî, 'شِعْبٌ' kelimesini, bedeni saran elbisenin astarı; 'دَنَارٌ' kelimesini ise elbisenin astar üzerindeki dış yüzeyi olarak açıklıyor. Bkz. Müslim, Kitabü'z-Zekât, 46/139, I, s.733-736, hn. 1062; Kası İyaz Ebû'l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsabi, *İkmalu'l-Mu'lim bi Fevaid-i Müslim*, (nşr. Yahya İsmail), Daru'l-Vefa, el-Mansure 1419/1998 III, s. 601.

‘Yalanlanmış bir şekilde bir şekilde bize geldin de biz seni tasdik ettik. Horlanmış olarak geldin, sana yardım ettik. Kovulmuş olarak geldin, seni barındırdık. Fakir olarak geldin, malımızla destekledik.’

“Ey Ensar topluluğu! Ben, yanımda sizi Müslümanlığınıza ve bağlılığınıza güvenirken, nefisleriniz, insanları İslâm’a ısındırmak için verdiğim dünyanın yeşertisine mi meyletti?”

“Ey Ensar topluluğu! İnsanlar, koyunlar ve develerle giderken siz Allah’ın Resûlüyle yurdunuza dönmekten razı değil misiniz? Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin olsun ki, eğer hicretin fazileti olmasaydı muhakkak ben Ensar’dan olurum. Şayet bütün insanlar bir yöne, Ensar taifesi bir yöne giderse şüphesiz ben Ensar topluluğunun yolundan giderim.

Rabbim! Ensar toplumuna, onların çocuklarına ve torunlarına rahmet eyle!”

Bunun üzerine Ensar topluluğu sakalları ıslanincaya kadar ağlayarak dediler ki:

“Biz nasibimiz ve payımız olarak Resûlullah’a razı olduk”

2.2.2. Hutbenin Retorik ve Belâgat Açısından Tahlili

2.2.2.1. Hatibin Özellikleri Bakımından Hutbenin Tahlili

1. **Kararlılık ve Özgüven:** Bu hutbeyi değerlendirirken esas ilgi alanımızı aydınlatacak ölçüde hutbenin öncesinde ve sonrasında meydana gelen olayları hatırlatmakta fayda vardır. Peygamberimiz, Huneyn savaşından sonra elde edilen ganimetleri dağıtırken, kalplerini İslâm’a ısındırmak için, henüz yeni Müslüman olmuş Arap kabile mensuplarına, özellikle de hayatı boyunca İslâm’la mücadele etmiş dünya malına düşkün Kureyş mensuplarına öncelik vermiştir. Aralarında Ebû Süfyan, onun oğlu Muaviye ve Safvan b. Ümeyye’nin bulunduğu Mekke ileri gelenlerine yüzer deve pay vermişti.³⁰⁸ Yeni Müslüman olanlar, ganimet için büyük bir çaba ve gayret sarf ediyorlardı. Öyle ki bazıları, ganimetten daha fazla pay alabilmek adına Allah’ın peygamberini adaletsizlikle suçlayacak, cübbesini çekiştirecek kadar kaba ve saygısız davrandılar.³⁰⁹ Kaba ve saygısız tutumlarına rağmen onlara ganimetten pay vermeye

³⁰⁸ İbn Hişam, IV, 151, hn. 1834.

³⁰⁹ İbn Hişam, IV, 149, 156; Gazalî, s. 187-192; el-Mübarekfürî, s. 396-398.

devam etti. İlk etapta peygamberimizin bu tutumunu anlamakta güçlük çeken, aralarında Ensar'ın da bulunduğu samimi müminler, onun davranışını yadırgadılar. Buna rağmen O, 'müellefetü'l-kulub'a ganimet dağıtımında özel muamele yapmaya devam etti. Kalplerinde imanın yerleştiği insanları ise, manevi zenginlikleriyle baş başa bırakmayı tercih etti.³¹⁰ Tutumunun doğruluğunu da gayet zarif bir lisanla onlara anlattı. O sözünde ve davranışında metanetli ve kararlıydı.

“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”³¹¹

2. **Anlayış ve Samimiyet:** Ensar'da meydana gelen şüphe ganimet alıp alamamaktan ziyade, kendilerinin İslâm'a hizmetleri konusundaki dereceleri ile ganimeti doğru orantılı görmelerinden kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber, henüz Müslüman olmuş Araplardan gördüğü saygısız tutum karşısında sekiz yıldır kendisiyle birlikte her türlü fedakârlığa katlanan Ensar'ın üzüntülerinden kaynaklanan incitici tavırları karşısında en ufak bir sarsıntı yaşamadan onlarla samimi ve engin bir anlayışla meseleyi konuşmuştur. Bütün içtenliğiyle, onlarla empati kurarak düşündüklerini, hatta akıllarına bile gelmeyen bizzat kendisi açık bir şekilde ifade ederek onlara hitap etmiştir.

3. **Hak ve Adalet Duygusu:** Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hicretiyle Medine Arap yarımadasının merkezlerinden birisi haline geldi. Peygamberimiz, göçünün Medinelilere neler kazandırdığını soru cevap yöntemiyle ve belîğ bir üslupla kendilerine anlattı. Ensar, dinledikleri yalın gerçekleri şu özlü sözle tasdik ettiler:

“Evet. Allah ve Resûlu en büyük lütuf ve ihsan sahibidir.”

Peygamberimizin hakikati vurgulamak adına sorduğu sorular, ilk etapta minnet duygusu oluşturmaya yönelik olduğu hissi uyandırabilir. Ancak sözün devamında muhataplarının en muarızının bile ancak aklına gelebilecek, kendisine yapılan iyilikleri de çok açık bir biçimde sayarak aralarındaki yakınlık ve fedakârlığı vurgulamak

³¹⁰ İbn Hişam, IV, s. 155; Gazalî, s. 187-192; el-Mübarekfürî, s. 396-398.

³¹¹ 3. Al-i İmran: 159.

istediğini anlıyoruz. Resûlullah üstün bir vefa duygusuyla, hakkı, hiç kimsenin aklında en ufak bir şüpheye yer bırakmayacak bir adalet anlayışı içerisinde anlatarak aralarındaki ortak duyguyu pekiştiriyor:

“Fakat eğer isteseydiniz şöyle diyebilirdiniz bu durumda hem doğru söylemiş oludunuz hem de benim tarafımda muhakkak tasdik edilirdiniz...”

Hatibe ve dinleyicilere güç veren bu ortak zemin ve tecrübe hak ölçüleri dahilinde belirtildikten ve tasdik edildikten sonra iletişim elbette çok daha kolaylaşacaktır. Çünkü sözdeki yücelik dinleyiciler tarafından ağızlarından çıkmış gibi onlarda büyük bir coşku ve heyecan meydana getirir.³¹² Peygamberimiz, bu yumuşak ve kadirşinas tutumuyla onlar adına soru sorması ve bunlara cevaplar vermesi kalplerdeki bütün şüpheleri izale eden bir kuvvete sahiptir.³¹³

2.2.2.2. Muhatap Açısından Hutbenin Özellikleri

1. **Muhatabı Tanımak ve Ona Değer Vermek:** Peygamberimizin hitap ettiği kişiyi tanıma prensibine daha önce değinmiştik. Bu hutbe için Ensar'ı toplamakla görevlendirdiği Sa'd b. 'Ubade'ye hutbe mahalline onlardan başka kimseyi almamasını tembihledi. Kendisi de hitap için gittiğinde: *“Aranızda sizin dışınızda kimse var mı?”* sorusunu sordu ve Ensar'dan başka kimsenin olmadığından emin olduktan sonra konuşmasına başladı.³¹⁴ Çünkü bu hutbede onlara mahsus bir konu konuşulacaktı. Allah'a hamd ve senadan sonra dinleyicilerini tanımlayan ve onları onurlandıran, *'Ey Ensar topluluğu!'* nidasıyla başladığı konuşması boyunca bu ifadeyi tekrarladı. Onların faziletlerini sayarak onların İslâm'a bağlılıkları ve sadakatleri sebebiyle kendi yanındaki konumlarını ve değerlerini onlara hatırlattı ve bu konuma uygun olarak onlara hitap etti.

2. **Muhataplarını Toplamak:** Peygamberimiz, sözlerinin ve duygularının daha iyi anlaşılması amacıyla sağlıklı ve samimi bir iletişim ortamı oluşturmak için Ensar'ın bir çadırda toplanmasını istedi. Dinleyicilerin toplu bir şekilde durması hatibin duygularını daha coşkulu bir şekilde onlara aktarmasına yardımcı olduğunu

³¹² Platon-Longinos, s. 113.

³¹³ Hasan Cad, *el-Belâgatü'n-Nebevîye ve Eseruha fi'n-Nüfus*, Erişim Tarihi: 20. 09. 2011, <http://www.aliifta.net/Fatawa/FatawaDetails.aspx?View=Page&PageID=770&PageNo=1&BookID=2>

³¹⁴ Müslim, *Kitabü'z-Zekât*, 46/132-135, I, 733-736, hn. 1059.

hatırlamakta fayda vardır.³¹⁵ Sadece Ensar'ın ileri gelenlerini değil, bu hutbenin îradına neden olan kuşku ve üzüntüyü taşıyan genç veya yaşlı herkesi bu mekânda bir araya getirdi. Diyaloğun sıhhatine zarar verecek veya yanlış anlamalara mahal verebilecek farklı hiç kimsenin ortamda bulunmasına izin vermedi.³¹⁶

2.2.2.3. Belâgat Açısından Hutbenin Özellikleri

1. **Hüsn-ü İbtida:** Başarılı bir hutbenin en belirgin özelliklerinden birisinin etkileyici bir başlangıç olduğunu belirtmiştik.³¹⁷ Hutbeye güçlü bir girişin şartları şüphesiz konuya, yere ve muhatapların durumuna göre kısacası muktazay-ı hale göre değişiklik gösterebilir. Peygamberimiz, genellikle yaptığı gibi Allah'a hamd ve senadan sonra muhataplarının aklını, duygularını ve vicdanını harekete geçiren çarpıcı sorularla hitabına başlamaktadır. Muhataplarının sorularda dile getirdiği hakikatlerle buluşmasını sağladığı gibi onların geçici hayal kırıklığından uyanmalarına neden oldu. Hz. Muhammed (s.a.s.), bir kısmının cevaplarını bizzat kendisinin verdiği sorularla son derece kibar bir şekilde Ensar'ın taşıdığı duygu ve kuşkuların aralarındaki sağlam bağlara karşı bir vefasızlık olduğunu da ihsas ediyor. Zira akli başında hiçbir mümin peygamberi vesilesiyle hidayete ulaştığını ve Medine halkının kendi aralarındaki kin ve düşmanlığın bittiğini, daha önce sıradan bir şehirken İslâm devletinin makarr-ı saltanatı olduğunu tasdik edecektir. Böylece bu sorular ve cevaplar daha sonra söylenecek önemli fikirler için onları tamamen hazırladığını görmekteyiz. Unutmamalı ki, hatibin dinleyiciler tarafından ortaya çıkması muhtemel soruları doğal bir biçimde ortaya koyarak onlara cevap vermesi hitabetin ikna gücünü ve yüceliğini pekiştirir.³¹⁸

2. **Husn-u İntiha:** Başarılı bir hutbeyi sonlandıran söz veya sözler dinleyicilerin aklında uzun süre kalabilecek düzeyde çarpıcı ve veciz olmalıdır. Bu hutbenin son sözlerine baktığımızda peygamberimizin yalnız Ensar'ın şüphesini gidermekle iktifa etmediğini görmekteyiz. Onlara yaptığı dua, orada mevcut olanları kapsayacak şekilde bütün Ensar'a hatta onların çocukları ve torunlarını da içine almaktadır. Hz. Muhammed (s.a.s.), sadece Ensar'ı değil onların çocuklarını ve

³¹⁵ Carnegie, s. 128.

³¹⁶ Müslim, Kitabü'z-Zekât, 46/132-135, I, 733-736, hn. 1059.

³¹⁷ bkz. s. 68.

³¹⁸ Platon-Longinos, s. 139.

torunlarını da sevdiğini göstermektedir. Peygamberin duası onlara sükûnet ve sekînet bahşetmiştir.

“...ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”³¹⁹

Duadan hemen önceki söz de kalblere nakşolabilecek kadar onurlandırıcıdır:

“Şayet bütün insanlar bir yöne, Ensar taifesi bir yöne giderse şüphesiz ben Ensar topluluğunun yolundan giderim.”

Bu sözler başta Ensar olmak üzere ona şahit olan Enes b. Malik tarafından gelecek nesillere aktarılarak ölümsüzleştirilmiştir.

3. **İkna Gücü ve Yüksek Fikirler:** Aristo’ya göre hitabetin üç sacayağından birincisi, tasdiki hedefleyen ikna faaliyeti ve buna bağlı olarak delillerle fikirler oluşturabilmektir. İkincisi, bu doğrultuda gelişen bir dil ve üslup inşasıdır.³²⁰ Bu açıdan hutbeye baktığımızda şunu görürüz. Hz peygamber dinleyicilerinin aklına, kalbine, duygularına en güzel hitabet ve belâgat unsurlarını kullanarak hitap ediyor. Oldukça veciz bir konuşmayla onların kuşkularını izale ediyor ve gönüllerini kazanıyor.

Ensar’ı endişelendiren ve öfkelenendiren iki ana saik vardır:

Ganimetten pay almayı, manevi konumun ve peygambere yakınlığın bir yansıması olarak değerlendirmeleri ve Peygamberimizin Kureyş mensuplarına ganimetten yüksek pay vermesini, onun tekrar Mekke’ye yerleşebileceğinin bir işareti olarak değerlendirmeleridir.³²¹

Hiz. Muhammed (s.a.s.), ilk düşüncelerinin yersizliğini, fazla ganimetin kalpleri İslâm’a ısındırılmaya muhtaç kişilere verildiğini, sadakatleri ve manevi dereceleri yüksek olanların buna muhtaç olmadığını belirttikten sonra Ensar’ın yararlıklarını saydı. İkinci endişenin geçersizliğini de şu muhteşem benzetmeyle anlattı:

“Ey Ensar topluluğu! İnsanlar, koyunlar ve develerle giderken siz Allah’ın Resûlüyle yurdunuza dönmekten razı değil misiniz?”

³¹⁹ 9. Tevbe: 103.

³²⁰ Aristo, s. 181.

³²¹ Câd, Erişim Tarihi: 20. 09. 2011,

<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaDetails.aspx?View=Page&PageID=770&PageNo=1&BookID=2>

Böylece kalplerindeki öfke, keder ve kuşkuları kökünden söküp aldı. Bu başarısının en açık göstergesi, muhataplarının sözün sonunda sakalları ıslanmaya kadar ağlamaları ve şöyle demeleridir:

“Biz nasibimiz ve payımız olarak Resûlullah’a razı olduk”.

Buradaki ikna çabasında, yüksek fikirler ve edebi üslubun yanında asıl etkili olan hiç kuşkusuz peygamberimizin iman, sadakat, samimiyet, vefa, müminlere karşı engin şefkat ve merhamet gibi ahlâki faziletleridir.³²²

4. **İstifham:** Soru sormak, hatibin hâkimiyetini arttırdığı gibi dinleyenlerin zihinsel ve duygusal olarak konuya odaklanmasını sağlıyor. Böylece muhatapları hitabın hedefi doğrultusunda yönlendirilmeleri kolaylaştırıyor. Amaçlı olarak sorulan sorulara verilen ikna edici cevaplar, muhatapın konuyu daha net anlaması ve kalben mutmain olmasına yardımcı oluyor.³²³ Peygamberimiz hutbenin başından itibaren birçok soru soruyor. Olumsuz karşılanması imkânsız sorular. Sadece kendisi adına değil muhatapları adına da adil bir biçimde hedefli sorular sorarak cevaplarını da onların tasdikiyle bizzat kendisi veriyor. Soru tekrarının ve sorularda oluşan mukabele ve ahengin, dinleyiciler üzerinde büyüleyici bir etki meydana getirdiği net bir biçimde anlaşılabilir.

“أَلَمْ آتِكُمْ ضَلَالًا فَهَدَاكُمْ اللَّهُ ، وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمْ اللَّهُ ، وَأَعْدَاءَ فَأَلْفَ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ؟”

“Size geldiğimde yolunuzu şaşırılmış bir haldeyken Allah size doğru yolu göstermedi mi? Fakirken Allah sizi zenginleştirmede mi? Birbirinize düşman olduğunuz halde Allah kalplerinizi birleştirmede mi?”

5. **Kasem:** peygamberimizin söz ve üslup özelliklerini anlatırken Kasem’in önemine değinmiştik. Bu hutbede nebevî belâgatta sık rastladığımız bir kinaî yemin ifadesi vardır: *‘فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ’*

“Muhmmed’in canı elinde olan(Allah)’a yemin olsun ki”

³²² el-Beyumî, s. 78.

³²³ bkz. s. 57.

Bu yemin ifadesinde lafzatullah geçmemektedir. Onun yerine, “*Muhammed’in canı elinde olan*” kinaî ifadesiyle yaratan ve yaşatan Allah Teâlâ kastedilmektedir.

SONUÇ

Arap edebiyatı, şiiri ve nesiriyle Câhiliye döneminden beri çok zengin bir belâgata sahiptir. İslâm öncesi dönemde Arapların sahip olduğu en üstün vasıf söz sanatıdır. Elimizde mevcut olan Câhiliye şiiri örnekleri halen Arapçanın başvuru kaynakları arasındadır.

Kur'an, Arapların en ileri vasfı olan söz söyleme kuvvetlerini ilzam eden ve onları bu konuda muarazaya davet eden eşsiz bir belâgata sahiptir. Nitekim meydan okumaya rağmen bu konuda hiçbir muarazayla karşılaşmamıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.), Arap dilinin şaheseri olan ilahî kelimeler Kur'an'ı tebliğ etmek ve açıklamakla görevlendirilmiştir. Risâlet görevini layıkıyla yerine getirmek için gerekli beyan yeteneğini, doğduğu ve yetiştiği ortamın yanı sıra bizzat ilahî vahyin terbiyesiyle kazanmıştır. Kendisine hikmet verilmesinin sonucu olarak, Allah yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağırması ve inanılara hikmeti öğretmiştir. Peygamberimiz, bu özelliği sebebiyle Arapların en fasih ve beliğ kişisi olmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.s.), iyi bir hatipte bulunması gereken inanç, sadakat, tutarlılık, cesaret, kararlılık, özgüven, ikna kabiliyeti, etkileyici bir fiziki görünüm vb. özelliklere en kâmil manada sahip örnek bir şahsiyettir.

Hz. Muhammed (s.a.s.), sadece sözü en güzel şekilde söylemekle kalmamış, muhataplarını tanımaya çalışan, sabırla dinleyen, onlara şefkat ve merhametle davranan, ihtiyaçları doğrultusunda hidayetlerine vesile olacak şekilde rehberlik eden, konularını ve anlayış düzeylerini gözeterek onları aydınlatan hitapta bulunmuştur. Muhatabını usandırmamış, gereksiz sözlerden, aldatıcı lafız süslemelerinden sakınmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.s.), her zaman manayı en güzel şekilde yansıtan veciz bir formu esas kabul etmiştir. Onun sözleri, akıl terazisinden geçmiş, vicdan mihengine vurulmuş, kalp samimiyetiyle yoğrulmuştur. Peygamberimiz dinî, siyasî, askerî, hukukî veya sohbet türündeki bütün hutbelerinde (konuşmalarında) hitabet ve belâgatin en güzel örneklerini ortaya koymuştur. Hutbeleri, teşbihin, temsilin, mecazın, kinayenin, istifham ve kasemin en etkileyici örnekleriyle bezenmiştir. Genellikle kısa ve veciz olan hutbeleri, çarpıcı bir giriş ve bitiş; sağlam bir mantık örgüsü ve kompozisyona sahiptir. Bu yönüyle peygamberimizin hutbeleri, Câhiliye döneminin bütünlükten uzak hutbelerinden ayrılmaktadır.

Peygamberimizin hutbelerinde, üslubunda, günümüzde, sözlü veya yazılı anlatıma gereksinim duyan her düzeydeki insana, siyasî, sosyal ve bilhassa dinî alanda söz söylemek makamında olan insanlara yol gösterecek, yardım edecek pek çok güzel örnek mevcuttur. Onun hutbeleri, hangi düzeyde olursa olsun insanları aydınlatmakla yükümlü olan ve sürekli güzel örnekler bulma telaşındaki din tebliğcilerinin, vaiz ve hatiplerin dikkatini celp etmesi gereken eşsiz bir rehberlik örneği ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ali el-Carim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-Vâziha ve Delilu'l-Belâgati'l-Vâziha*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Hutabi'l-Arab fi Usuri'l-Arabiyyeti'z-Zâhira*,(I-II) Mektebetu Mustafa el-Babî el-Halebi, Mısır 1352/1923.
- Ana Britannica*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1993.
- Aristo, *el-Hitâbe*, (Arapça trc. Abdurrahman Bedevi), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1979.
- Aydemir, Abdullah, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler* (2. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996.
- Aydoğan, Ahmet, *Platon – Longinos: Siyaset ve Retorik*, İz, İstanbul 2003.
- Balba', Abdulhakim, *en-Nesru'l-Fennî ve Eseruhu fi'l-Câhız*, Mektebetu'l-Ancelo el-Mısıriyye Mısır, ts.
- el-Beyyûmî, Muhammed Receb, *el-Beyanu'n-Nebevî*, Medâru'l-Vefa' el-Mansure 1407/1987.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî, Mevsuatu's-Sünne el-kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Câd, Hasan, "el-Belâgatu'n-Nebevîyye ve Eseruha fi'n-Nüfus", Erişim Tarihi: 20. 09. 2011,
<http://www.alifta.net/Fatawa/FatawaDetails.aspx?View=Page&PageID=770&PageNo=1&BookID=2>
- Carnegie, Dale, *Söz Söyleme ve İş Başarma Sanatı* (çev. Gül Yılmaz), (4. Baskı), Epsilon, İstanbul 2010.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin*, (nşr. ve şerh. Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1418/1998.
- el-Curcanî, Abdulkâhir, *Esraru'l-Belâga fi İlmi'l-Beyan* (nşr. Muhammed el-İskenderanî, M. Mes'ud), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1426/2005.
- _____, *Delâilu'l-İ'caz* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Daye, Fayiz ed-Daye), Dâru'l-Fikr, Dimaşk 2007.

- Çakan, İsmail Lütfi, *Dinî Hitâbet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2010.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I-II, Fenomen, Ankara 2009.
- Ebu Davud, *Sünenu Ebî Davud, Mevsuatu's-Sünne el-kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Elmalı, Hüseyin. "Hitâbet", *DİA*, XVIII, 168.
- Falih, Celil Reşid, "Hutbetu'l-Veda' Dirasetun Belağiyye Tahliliyye", Ummü'l-Kura Üniversitesi Resmi sitesi, Erişim Tarihi: 05. 09. 2011, <http://uqu.edu.sa/page/ar/87886>.
- Gazalî, Muhammed, *Fıkhu's-Sîre* (trc: Rasûl Tosun), (4. Baskı), Risale, İstanbul 2008.
- Ginzburg, Carlo, *Güç İlişkileri (Tarih, Retorik, Kanıt)*, Dost, Ankara 2006.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah, "Beyan", *DİA*, V, 22.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (çev Salih Tuğ), (5. Baskı), İrfan Yay., İstanbul 1991.
- _____, Muhammed, *Mecmuatu'l-Vesaiiki's-Siyasîyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Raşide* (6. Baskı), Daru'n-Nefais, Beyrut 1407/1987.
- Harun, Abdusselâm, *Tehzibu Sîreti İbn Hişam*, (14. Baskı), Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1985.
- el-Hûfî, Ahmed Muhammed, *Fennü'l-Hitabe*, (4. Baskı), Matbaatu Nahdati Mısır, Kahire 1392/1972.
- Hüseyin, Taha, *Fi'l-Edebi'l-Cahilî*, (3. Baskı), Matbaatu Faruk, Kahire 1933.
- İbn Ebi'l-İsba' el-Mısırî, *Bediu'l-Kur'an* (nşr. Hafnî Muhammed Şeref), Nahdatu Mısır, Kahire 1985.
- İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, (nşr. Yahya Murad) Müessesetu'l-Muhtar, Kahire 1429/2008.
- _____, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (çev. Halil Kendir), Yeni Şafak, Ankara 2004.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel, Mevsuatu's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik, *Siretu'n-Nebi* (nşr. Mecdî Ferhî es-Seyyid), Daru's-Sahabe li't-Turas, Tanta 1416/1995.

- İbn Hişam el-Ensârî, *Muğnu'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib* (nşr. ve şerh. Abdullatif Muhammed el-Hatib), er-Re'su'l-Âlî, Kuveyt 1421/2000.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I-VIII (nşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme) (2. Baskı), Dârun Tayyibe, Riyad 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Edebü'l-Kâtib* (nşr. Muhammed ed-Dâlî), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, ts.
- _____, *Uyûnu'l-Ahbar*, Dâru'l-Kutubi'l Mısriyye, Kahire 1996.
- İbn Mace, *Sünenu İbn Mâce, Mevsuatu's-Sünne el-kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, I-VI (nşr. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazilî), Dâru'l-Me'arif, Kahire, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Kitabu't-Tabakati'l-Kebir*, I-XI (nşr. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1421/2001.
- el-İsfahânî, er-Râgıb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, (nşr. Safvan Adnan Davudî), ed-Dâru's-Şamiyye, Beyrut 1992.
- İslâm Ansiklopedisi*, I-, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988 vd.
- Kadı İyâz, Ebû'l-Fadl İyaz, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim*, (nşr. Yahya İsmail), Dâru'l-Vefa, el-Mansure 1419/1998.
- Kazancı, Ahmet Lütfî, *Peygamberimizin Hitâbeti*, Ensar, İstanbul 2010.
- el-Kazvinî, Celalu'd-Din Muhammed b. Abdurrahman, *et-Telhis fi Ulûmi'l-Belâğa, el-Mutavvel* girişinde, (nşr. Abdulhamid Hindavî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Kılıç, Hulûsi, "Belagat", *DİA*, V, 380.
- Kılıç, Sadık, *Yemin Olsun ki*, İhtar Yayıncılık, İstanbul.
- el-Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyeti ve Tatavvuruha*, Matbaatu'l-Mecmai'l-İlmî el-Irakî, Irak 1403/1983.
- el-Merağî, Ahmet Mustafa, *Tarihu Ulûmi'l-Belâğa ve't-Ta'rif bi-Ricâliha*, Şirketu Mektebeti Mustafa el-Babî, Mısır 1950.
- Meyer, Michel, *Retorik*, Dost, Ankara 2009.
- Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleriyle Hitabet*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul 2011.
- el-Mübârekfûrî, Safiyyu'r-Rahman, er-Rahîku'l-Mahtûm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.

- Müslim b. Haccâc, el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim, Mevsuatü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenu'n-Nesâî, Mevsuatü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Özbalıkçı, M. Reşit, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, Akademi, İzmir 2006.
- er-Râfîî, Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kuran ve'l-Belâğatü'n-Nebevîyye*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- Şakir, Abdulhamid, *Vesaya'r-Resûl ve'l-Hulefai'r-raşidîn*, Cerrus Pers, Trablus 1994.
- eş-Şehâvî, Mecdi Muhammed, *Hutebu'r-Resûl*, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, ts.
- eş-Şehrî, Yahya b. Abdullah el-Bekri, *Eseru Muameleti'r-Resûl fi Neşri'd-Dinî'l-İslâm*, el-Cem'iyetu'l-İlmiyyetu's-Suudiyye, Riyad 1429/2008.
- eş-Şerif er-Radî, *el-Mecâzatü'n-Nebevîyye*, Matbaatu'l-Adab, Dimaşk, ts.
- et-Taberanî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1995.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu't-Taberî: Tarihu'r-Rusul ve'l-Müluk* I-XI (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), (2. Baskı), Dâru'l-Meârif, Mısır, ts.
- et-Taftazanî, Sa'du'd-Din Mes'ud b. Ömer, *el-Mutavvel, Şerhu Telhisi Miftahi'l-Ulum*, (2. Baskı), nşr. Abdulhamid Hindavî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî, Mevsuatü's-Sünne el-kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Türkçe Sözlük*, I-II, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
- el-Ulyevî, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *Riayetu Hali'l-Muhatab fi Ehâdisi's-Sahihayn-Dirasetun Belâğîyyetun Tahlîliyye-*, (Doktora Tezi) Camiatu'l-İmam b. Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Kulliyetu'l-Lugâti'l-'Arabiyye, Suudi Arabistan 1428-1429.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Feza Yayıncılık A. Ş., İstanbul ts.
- Yetiş, Kâzım, *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul 2006.
- _____, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1996.

Yılmaz, İbrahim,, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişiminde Oynadığı Rol*,
(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum
1997.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Üsmetullah SAMİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Karayazı-14.12.1973
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	MEB Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi
İletişim	
E-Posta Adresi	ismetullahsami@gmail.com
Tarih	2012